

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÖĞRETMENLER VE EBEVEYNLER GÖZÜYLE
ERGENLERDE DEİZM YÖNELİMİ:
İNANÇ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

TUĞBA DİKBAŞ

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HASAN KAPLAN**

İSTANBUL, 2021

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÖĞRETMENLER VE EBEVEYNLER GÖZÜYLE
ERGENLERDE DEİZM YÖNELİMİ:
İNANÇ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

TUĞBA DİKBAŞ

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HASAN KAPLAN**

İSTANBUL, 2021

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri alanında Yüksek Lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Tuğba Dikbaş

İmza:

X X X X

ÖZ

ÖĞRETMENLER VE EBEVEYNLER GÖZÜYLE ERGENLERDE DEİZM
YÖNELİMİ: İNANÇ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dikbaş, Tuğba

Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 177034003

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-4206-7428

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10418434

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Kaplan

Haziran 2021, 180 sayfa

Her çağın beraberinde getirdiği birtakım olgular bulunur. Değişen hayat şartları, modernizm ve post-modern süreçlerin etkisi altında kalan kimi günümüz insanı geleneksel Tanrı tasavvurunun dışına çıkarak inanç biçiminde kendi dünyasına uygun yeni anlayışlara yönelebilmektedir. Deizm bu yönelimlerden biridir. Bu görüşle; ontolojik olarak Tanrı fikrinden tamamıyla kopamayan insanoğlu, birey merkezli tutumunu inancına yansıtmaktadır. Bu gelişmeler daha çok Batı'da kendine yer bulabilmiş ancak İslam inancına sahip bölgelerde son zamanlarda gündeme geldiği görülmüştür.

Medyada yer alan deizmin yaygınlaştığı ve liseli gençler tarafından benimsendiğine dair kimi haberlerin çıkması, durumun böyle olduğu izlenimi verebilir ama gerçekte böyle midir? Acaba gerçek yansıtıldığı gibi midir? Konunun gerçekliğini ortaya koymak için çok sayıda alan araştırmasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda çalışmamızda liseli gençlerin gelişim, değişim ve dönüşümü ebeveyn ve öğretmenler üzerinden incelenerek deizm eğiliminin gerçekliği araştırılmıştır.

Araştırma, gençlerin en yakınında bulunan onların duygu, düşünce ve davranış gelişimlerine şahit olan ebeveynlerin ve öğretmenlerin değerlendirmelerine başvurularak gerçekleştirilmiştir. İstanbul ilinin farklı ilçelerinde ortaöğretim

kurumlarında görev yapan PDR, Rehberlik, Felsefe, DKAB ve İHL Meslek Dersi öğretmenleriyle toplamda 18 öğretmen ve lise düzeyinde en az bir çocuğu öğrenim gören 12 ebeveynle yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın sonucunda, popüler kültürün gençler üzerindeki etkisi ve ergenliğin kendine has karakteristik özellikleri ön plana çıkmıştır. Ebeveyn ve öğretmenlerden elde edilen bulgular ergenlerin tipik bir değişim ve dönüşüm süreci yaşadığını, inanç dünyalarının da bu süreçten etkilendiğini, bazı gençlerin inanç konularına mesafeli ve ilgisiz dururken bazılarının beklenildiği gibi bir sorgulama ve arayış içerisinde olduğunu anlaşılmaktadır. Ancak, bazı belirgin vakalar olmakla beraber, deizm eğiliminin medyaya yansıdığı kadar yaygın olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deizm, Din Psikolojisi, Dini Gelişim, Ergenlik, İnanç Gelişimi

ABSTRACT

THE DEISM TENDENCY IN ADOLESCENTS THROUGH THE EYES OF TEACHERS AND PARENTS: AN INVESTIGATION INTO FAITH DEVELOPMENT

Dikbaş, Tuğba

MA in Religious Studies

Student ID: 177034003

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-4206-7428

National Thesis Center Reference Number: 10418434

Thesis Supervisor: Prof. Hasan Kaplan

June 2021, 180 Pages

There are some facts brought with each age. Under the influence of changing life circumstances, modernism and post-modern processes, some of today's people can go beyond the traditional God imagination and develop to new understandings in the form of belief in their own world. Deism is one of those orientations. With this view, Human beings, who cannot completely detach from the idea of God ontologically, reflect their individual-centered attitude to their beliefs. These developments were mostly found in the West, but it was discussed that they were only recently brought to the agenda in regions with Islamic beliefs.

Some reports of widespread media coverage and adoption by high school youth may give the impression that this is the case, but is this really the case? Is the truth the way it is reflected? Numerous field studies are needed to reveal the reality of the subject. In this regard, our study examined the development, change and transformation of high school youth through their parents and teachers to verify the reality of deism tendency.

The research was carried out by appealing for assessments of parents and teachers who are closer to them and witnessed their emotional, cognitive and behavioral development. Teachers from several related subjects such as psychological counseling

and guidance (PDR), guidance, philosophy, religious culture and moral knowledge (DKAB) and and teachers who teach imam hatip high school (İHL) vocational lessons in different districts of Istanbul province were interviewed using semi-structured interview technique with a total of 18 teachers and 12 parents who has at least one child studying at high school level.

As a result of the study, the impact of popular culture on young people and the characteristics of adolescence have come to the fore. The findings from parents and teachers show that adolescents are experiencing a typical process of change and transformation, that their faith are affected by this process, that some young people are distant and disinterested in matters of faith, while others are in the phase of quest in serach of answers. In short, our study indicates that while there are some obvious cases, the tendency to deism is not as common as it reflected in the media.

Keywords: Adolescence, Deism, Faith Development, Psychology of Religion, Religious Development

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu araştırma için beni yönlendiren kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hasan Kaplan'a değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Pandemi sebebiyle zorlu bir serüvene dönüşen alan araştırmasının yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen birlikte görev yapmaktan onur duyduğum Şehit Haki Aras Kız Anadolu İHL idarecilerine teşekkürlerimi sunarım. Mülakata zaman ayırıp çalışmama katkıda bulunan tüm öğretmen ve ebeveynlere ayrıca çok teşekkür ederim. Bana karşı hep şefkatli ve bir o kadar da destekleyici olmasının yanı sıra son aşamada tezi baştan sona okuyup tashih ederek katkıda bulunan kıymetli ablam Vildan Çardaklı'ya teşekkürlerimi sunarım. Manevi desteğini her zaman yanı başımda hissettiğim, motivasyon kaynağım, canım arkadaşım Reyhan Kalkan'a çok teşekkür ederim. Ayrıca beni bugünlere getiren, her zaman yanımda olan değerli anne ve babama sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım. Son olarak bana bu çalışmayı nasip eden, lütfuyla muamelede bulunup tamamlamaya muvaffak kılan Allah'a hamd olsun.

Tuğba Dikbaşı

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvi
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Poblemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Sınırlılıklar.....	4
1.5. Konuyla İlgili Çalışmalar	4
BÖLÜM II EVRE VE BOYUTLARIYLA GELİŞİM, ERGENLİK DÖNEMİ VE ERGENLİKTE İNANÇ GELİŞİMİ	9
2.1. Gelişim	9
2.2. Gelişimin Evreleri	10
2.3. Gelişimin Boyutları.....	11
2.3.1. Bedensel Gelişim	11
2.3.2. Duygusal Gelişim.....	12
2.3.3. Zihinsel Gelişim	13
2.3.4. Sosyal Gelişim	15
2.3.4.1. Ahlak Gelişimi	18
2.3.4.2. Kimlik Gelişimi.....	21
2.3.5. İnanç Gelişimi	21
2.3.5.1. Çocukluk Dönemi İnanç Gelişimi.....	22

2.3.6.2. Ergenlik Dönemi İnanç Gelişimi	26
2.3.7. Ergenlik Dönemi	27
2.3.8. Ergenlikte Gelişim	30
2.3.8.1. Ergenlikte Bedensel Gelişim.....	31
2.3.8.2.Ergenlikte Zihinsel Gelişim	32
2.3.8.3.Ergenlikte Duygusal Gelişim	35
2.3.8.4. Ergenlikte Sosyal Gelişim.....	38
2.3.8.5. Ergenlikte Kimlik Gelişimi	40
2.3.8.6. Ergenlikte Ahlak Gelişimi.....	46
2.3.8.7. Ergenlikte İnanç Gelişimi	49
2.3.8.7.1. Dini Şuurun Uyanması (12-14 Yaş).....	50
2.3.8.7.2. Dini Kabullerin Sorgulanması (14-18 Yaş)	51
2.3.8.7.3. Dini Tutumların Belirginleşmesi (18-21 Yaş)	53
2.3.8.8. Dini Gelişimde Ailenin Etkisi.....	54
BÖLÜM III TANRI TASAVVURLARI VE DEİZM.....	56
3.1. Tanrı Tasavvuru	56
3.1.1. Klasik Tanrı Tasavvuru.....	58
3.1.1.1. Tevhid	59
3.1.1.2. Teslis İnancı	59
3.1.1.3. Şirk/Putperestlik.....	59
3.1.2. Modern Dönem Tanrı Tasavvurları	60
3.1.2.1. Teizm.....	60
3.1.2.2. Agnostizm	61
3.1.2.3. Deizm	62
3.2. Deizm Tanımı, Tarihi ve Felsefesi.....	62
3.2.1. Deizm Tarihi ve Ortaya Çıkışı	63
3.2.2. Deizm Felsefesi	65

3.2.3. Modern Çağ Deizminin Felsefesi.....	67
3.2.4. İslam ve Deizm	69
3.2.5. Türkiye’de Deizm	70
BÖLÜM IV YÖNTEM	72
4.1. Araştırmanın Deseni.....	72
4.2. Araştırmanın Sahası ve Grubu	73
4.2.1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri	74
4.2.2. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Demografik Özellikleri	75
4.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği.....	77
4.4. Verilerin Çözümlemesi ve İşlenmesi	77
4.5. Çalışmanın Geçerliliği ve Güvenirliği	78
BÖLÜM V VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI	79
5.1. Öğretmen Verilerinin Analiz ve Yorumlanması	79
5.1.1. Öğretmenlerin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri.....	79
5.1.2. Öğretmenlerin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar	84
5.1.3. Gençlerin Öğretmenlere Dini Soru Sorma Durumu.....	91
5.1.4. Gençlerdeki Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri.....	97
5.1.5. Öğrencilerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu.....	104
5.1.6. Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar.....	108
5.1.7. Öğretmenlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri 112	
5.1.8. Öğretmenler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyorlar? 115	
5.2. Ebeveyn Verilerinin Analiz ve Yorumlanması	125
5.2.1. Ebeveyn ve Çocukları Arasındaki İlişki ve İletişimin Niteliği	125
5.2.2. Gençlerin Hayata Yaklaşım Durumu	129
5.2.3. Ebeveynin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri	130

5.2.4.	Ebeveynin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar	133
5.2.5.	Gençlerin Dini Eğitim Durumu.....	137
5.2.6.	Gençlerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu	139
5.2.7.	Gençlerin Dini Değişim ve Dönüşümün Belirtileri	140
5.2.8.	Gençlerin Ebeveynine Dini Soru Sorma Durumu.....	143
5.2.9.	Dini Konuda Zorlama	144
5.2.10.	Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar.....	146
5.2.11.	Ebeveynlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri 147	
5.2.12.	Ebeveynler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyorlar? 149	
5.2.13.	Çocuğu Deist/Deizme Eğilimi Olan Ailelerin Durumu Değerlendirme Biçimleri 151	
BÖLÜM VI SONUÇ VE ÖNERİLER		155
6.1.	Sonuç.....	155
6.1.1.	Deizm Yöneliminin Gençler Arasındaki Yaygınlık Durumu	155
6.1.2.	Ergenlerdeki Dinden Uzaklaşmanın Sebepleri	156
6.1.2.1.	Ergenlik Sürecinin Dini Gelişime Yansımaları	156
6.1.2.2.	Aile Etkisi	157
6.1.2.3.	Post-modern Süreçlerin Etkisi.....	159
6.1.2.4.	Sosyal Medya	159
6.1.2.5.	Dini Eğitimin Yetersiz Oluşu.....	160
6.1.2.6.	Rol Model Eksikliği	162
6.2.	Öneriler	163
6.2.1.	Araştırmanın Sonuçlarına Yönelik Öneriler	163
6.2.2.	Araştırma Yapıcılara Yönelik Öneriler.....	164
REFERANSLAR.....		165
EKLER.....		173

EK A: Öğretmen Mülakat Soruları	173
EK B: Ebeveyn Mülakat Soruları	175
EK C: Öğretmen Onam Formu	177
EK D: Ebeveyn Onam Formu.....	178
EK E: Etik Kurul İzni	179
ÖZGEÇMİŞ.....	180

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1. Gençlerde Deizm Konulu Tez Çalışmaları.....	5
Tablo 4. 1. Katılımcı Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları.....	74
Tablo 4. 2. Katılımcı Öğretmenlerin Yaş Durumlarına Göre Dağılımları.....	74
Tablo 4. 3. Katılımcı Öğretmenlerin Mesleki Tecrübelerine Göre Dağılımları.....	75
Tablo 4. 4. Katılımcı Ebeveynlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları.....	75
Tablo 4. 5. Katılımcı Ebeveynlerin Yaş Durumlarına Göre Dağılımı.....	76
Tablo 4. 6. Katılımcı Ebeveynlerin Öğrenim Durumlarına ve Mesleklerine Göre Dağılımları.....	76
Tablo 5. 1. Öğretmenlerin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri.....	80
Tablo 5. 2. Öğretmenlerin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar	84
Tablo 5. 3. Gençlerin Öğretmenlere Dini Soru Sorma Durumu	92
Tablo 5. 4. Gençlerdeki Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri	97
Tablo 5. 5. Öğrencilerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu.....	104
Tablo 5. 6. PDR ve Rehber Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar	108
Tablo 5. 7. Felsefe Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar.....	108
Tablo 5. 8. DKAB ve İHL Meslek Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar	109
Tablo 5. 9. Tüm Öğretmenlere Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar.....	109
Tablo 5. 10. Öğretmenlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri	112
Tablo 5. 11. Öğretmenler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyor? ...	116
Tablo 5. 12. Ebeveyn ve Çocukları Arasındaki İlişkinin Niteliği.....	125
Tablo 5. 13. Ergen Çocuğu Kendisini Kızdıracak Bir Şey Yaptığında Ebeveynin Tavrı	126
Tablo 5. 14. Ergenlerin Hayata Yaklaşım Durumu.....	129
Tablo 5. 15. Ebeveynin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri.....	131
Tablo 5. 16. Ebeveynin Şimdiki Kuşağı Kendi Kuşağı ile Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar.....	133

Tablo 5. 17. Gençlerin Dini Eğitim Durumu	138
Tablo 5. 18. Gençlerin Okuldan Aldığı Din Dersi Bilgilerinin Yeter Durumu	139
Tablo 5. 19. Gençlerin Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri	141
Tablo 5. 20. Gençlerin Ebeveynine Dini Soru Sorma Durumu	143
Tablo 5. 21. Ebeveynlerin Çocuklarını Dini Konuda Zorlama Durumu.....	145
Tablo 5. 22. Ebeveynlere Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar	146
Tablo 5. 23. Ebeveynlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri	148
Tablo 5. 24. Ebeveynler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyor?	149
Tablo 5. 25. Çocuğu Deist/Deizme Eğilimi Olan Aileleri Durumu Değerlendirme Biçimleri.....	151

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Gelişimin Boyutları.....	30
Şekil 3. 1. Tanrı Tasavvurları.....	58

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	Aktaran
bk.	Bakınız
Çev.	Çevirmen
dk.	Dakika
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Ens.	Enstitü
Haz.	Hazırlayan
İHL	İmam Hatip Lisesi
LGS	Liselere Geçiş Sınavı
Md. Yrd.	Müdür Yardımcısı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NLP	Neuro Linguistic Programming
PDR	Psikolojik Danışma ve Rehberlik
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
S.B.	Sosyal Bilimler
TV	Televizyon
Ünv.	Üniversite
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Poblemi

Ergenlik döneminde olan ortaöğretim öğrencileri hayatlarının önemli bir evresinde bulunurken toplumumuzun da önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Onların bu aşamada deist inanç eğilimlerinin var olup olmadığının tespit edilmesi ve varsa nedenlerin saptanması mevcut problemlerin çözümü hususunda bir bakış açısı kazandıracaktır. Ancak böylesi bir problemin tespiti ve çözümü her şeyden önce insan doğasının en temel unsurlarından biri olan gelişim ve insan gelişiminin en kritik safhalarından biri olan ergenlik çağının hem fizyolojik hem psikolojik hem de sosyal boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızın ilk bölümünde genelde gelişim ve özelde de ergenlik dönemi bedensel, ruhsal ve toplumsal boyutlarda ele alınacak, inanç gelişimi üzerine yoğunlaşacaktır. Yine bu bağlamda deizm kavramları incelenecektir.

Araştırmada cevap aranacak problemler şu şekilde belirlenmiştir:

- Ergenler gerçekten deizme yöneliyor mu yoksa ergenler doğası gereği dini bir arayış ve sorgulama süreci mi geçiriyor?
- Öğretmenler ve ebeveynler ergenlerdeki eksenli değişim ve dönüşüm konusunda ne düşünmektedirler?

Bu ana iki soruya ek olarak araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Ergenlerde deizm yönelimi olduğunu düşünen felsefe, İHL, DKAB, PDR ve rehberlik öğretmenleri bu durumu neyle ilişkilendiriyor?
- Ergenlerdeki deizm yönelimi olduğunu düşünen ebeveynler bu durumu neyle ilişkilendiriyor?
- Ergenlerdeki deizm eğilimine ilişkin öğretmen ve ebeveyn görüşleri arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

- Ergenlerin dini tutumunda aile, öğretmen, sosyal medya, internet, arkadaş vb. durumlar ne derecede etkilidir?
- Deist olduğunu iddia eden ergenlere öğretmen ve ebeveynlerin tutumu nasıl olmaktadır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Son zamanlarda medyada, çeşitli kurum ve kuruluşlarca gençlerdeki dini kimlik arayışında bir dönüşüm yaşandığı ve gençlerin “deizme” yöneldiği iddia edilmektedir. Konuyla ilgili ampirik güvenilirliği tartışmalı çeşitli görüşler ve yorumlar ileri sürülmektedir. Söz konusu bu gelişmelerden hareketle, çalışmamızın temel amacı; gençlerin deizme yöneldiği yönündeki iddiaların ne derece gerçeği yansıttığını sahadan veriler toplayarak incelemektir. Amacımız; Türkiye’deki deizm hakkında öne sürülen iddiaların gerçekliğini bir projeksiyon görevi üstlenerek ebeveynler ve öğretmenlerinin gözüyle lisede okuyan gençlerin ne tür bir dini gelişim, değişim ve dönüşüm yaşadığını ve bu sürecin deizm akımıyla ne derece ilgili olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Baş döndürücü bir hızla gelişen teknoloji ile ortaya çıkan iletişim ve ulaşım devrimi dünyayı global bir köy haline getirmiştir. Yeni nesil her geçen gün daha da globalleşen bu yeni dünya gerçekleri içerisinde büyümektedir. Çocuklarımızın fitratında var olan gelişim, değişim ve dönüşüm globalleşmiş kültürel ortamda gerçekleşmekte ve bu kültürel iklimden etkilenmektedir. Bireylerin gelişim, değişim ve dönüşümünü en yakından takip eden ve gözlemleyen ebeveynler ve öğretmenlerin tanıklığını içeren bu çalışma, aktüel bir problem olan lise yıllarındaki ergenlerin inanç formasyonunun nasıl ve ne yönde şekillendiğini anlamak bakımından önemli bir veri sunacaktır; deizm iddialarının bir gerçekliği var mı? Ergenler gerçekten deizme mi yöneliyor? Yoksa ergenliğin doğası gereği dini bir arayış ve sorgulama süreci mi geçiriyor? Eğer varsa “deizm” diye ifade edilen fenomenin mahiyeti, kapsamı ve sınırları nedir? Ergenler ne derece bu akımın içinde veya dışındadır? İşte anne-baba ve öğretmenlerle yapmakta olduğumuz yarı yapılandırılmış görüşmeler bu sorulara ışık tutacak, gündemdeki tartışmalara belki farklı bir boyut katacaktır.

İletişim unsurlarının artması ve yoğunlaşması günümüz insanını dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan düşünce ve oluşumlardan haberdar hale getirmiştir. Günümüz insanı dünyanın diğer yerlerinde ortaya çıkmış düşünce akımlarından etkilenmekte bu düşünceleri kendisine uygun forma getirebilmektedir. Ülkemizde deizme ait çalışmalar bulunsa da bu olgu daha çok kelami ve felsefi açıdan araştırılmıştır. Gençlerin deizme karşı eğilim ve yönelimlerinin doğru tespiti için onların gelişim özelliklerinin göz önünde bulundurulmaya ihtiyacı vardır.

Gençlik, üzerinde durulması gereken yaşam şartlarına, alışkanlıklarımıza göre değişiklik gösteren anlaşılmayı bekleyen bir dönemdir. Kendi aklıyla dünyasını, inancını şekillendiren sekülerist insanın Tanrı tasavvuru gerek kelami gerekse sosyolojik problemleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca bir yaratıcı fikrine inanıp peygamber inancı ve o peygamberin getirdiği kitaba iman ettiğini söyleyip günlük hayatta bu inançlarının etkisinden uzak yaşayan bireylerin varlığı da görülmektedir. Ülkemizde kelami anlamda tartışılmakta olan bu düşünce yapısında baş faktör olan insanı daha iyi anlayabilmemiz için psikolojik eğilimlerini bütüncül bir yolla ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

1968'den günümüze, toplumda meydana gelen değişikliklerde gençlerin rolü azımsanmayacak boyuttadır. Bilhassa toplumsal ve siyasal olayların arkasında gençleri rahatlıkla görebilmekteyiz. Toplumun ileriye götürmek için radikal kararlar alma gücünü kendinde bulan ve bu uğurda gözünü karartan gençler yeniliklerin simgesi olup bu konuda göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir.¹ Özcan Köknel'in de dediği gibi "Gençlik, bir milletin geleceği, itici ve ilerletici gücüdür. Yaşanılan günlerin aynası, gelecek yarınların habercisidir."²

---

¹ İbrahim Armağan, Gençlik Gözüyle Gençlik 21.Yüzyıl Eşiğinde Türkiye Gençliği, Ankara: Kırkısraklılar Vakfı Usadem Yayınları, 2004, s.7.

² Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, İstanbul: Bozak Matbaası, 1970, s.1.

1.4. Sınırlılıklar

- 1- Çalışma İstanbul ilinde görev yapan öğretmenlerle sınırlıdır. Ayrıca lisede öğrenim gören çocuğa sahip ebeveynlerle yapılmıştır. Farklı kademelerde farklı sonuçlar elde edilebilir.
- 2- Araştırma yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile yapılmıştır. Farklı sorularla farklı sonuçlara ulaşılabilir.
- 3- Bulgular mülakatın yapıldığı zamanla sınırlıdır. Toplumsal olguların sürekli değişebildiği göz önünde bulundurulduğunda farklı bir zaman diliminde yapılacak çalışmayla farklı sonuç elde edilebilir.

1.5. Konuyla İlgili Çalışmalar

Deizmle ilgili haberlerin gündemi meşgul etmesiyle bu konu dikkatleri üzerine çekmiş ve bu yönde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Şu ana kadar deizm üzerine yapılan araştırmalar genellikle konunun felsefi ve teolojik yönünü irdeleyen çalışmalar olup bir inanç tercihi olarak yeteri kadar çalışılmadığı görülmektedir. Özellikle gençler üzerinde bir inanç tercihi olarak son iki üç yılda bazı araştırmaların yapıldığı ve yapılmakta olduğu gözlemlenmektedir. Ancak yapılan çalışmalar incelendiğinde daha ziyade ergenlerdeki deizm eğilimlerin araştırıldığı görülmekteyken ergenlerin gelişimleri üzerine konuyu ele alan çalışmaların çok az olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla deizmle ilgili gençleri ele alan tez çalışması sınırlı sayıda, psikolojik gelişim açısından ele alan (bilimsel çalışma) tez çalışması ise yok denecek kadar azdır. Yukarıda ele alınan deizmle ilgili çalışmalar, bu çerçevede ergenlerle ilgili yapılan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. YÖK Tez merkezi aracılığıyla ulaştığımız tezler sırasıyla şöyledir:

Tablo 1. 1. Gençlerde Deizm Konulu Tez Çalışmaları

Çalışmanın Künyesi	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Özeti
<p>“Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı: Burdur Örneği” Hacı Ali Özdemir Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniv. S. B. Ens., 2015</p>	<p>Tasvir (survey) tarama modeli ile Burdur ilinde ortaöğretim düzeyinde 585 öğrenci denek üzerinde anket yapılarak araştırma yapılmıştır.</p>	<p>Bu çalışma ile; ortaöğretimde okuyan öğrencilerin Allah’ın varlığı, birliği, sıfatları, evren ve insanlarla ilişkisi ile ilgili görüş ve tutumlarının sosyodemografik değişkenler ve kendisini tanımladığı dine bağlılık düzeyine göre farklılık gösterdiği yönündeki varsayımları doğrulanmıştır.</p>
<p>“Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi” Seher Şimsek Yüksek Lisans Tezi Ağrı İbrahim Çeçen Üniv. S. B. Ens.,2018</p>	<p>Yapılan bilimsel çalışmaların verilerinden yararlanılmıştır.</p>	<p>Ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaştığı ileri sürülen ateizm ve deizm düşüncesinin öğrencilerin gelişimsel dönemiyle ve yine bu döneme has olan şüphe duygusuyla yakından ilişkili olduğunu görülmüştür.</p>
<p>“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi” Dilek Menküç Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniv. S. B. Ens., 2019</p>	<p>İstanbul’un farklı ilçelerinde sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan 34 DKAB öğretmeninin görüşlerinden istifade edilerek nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.</p>	<p>Bu çalışmanın sonunda liselerde bazı öğrencilerin deizme eğilimi olduğunu ama bu yönelimin herhangi bir platformda duydukları fikirleri merak edip araştırma isteklerinden ve yaşam şartlarının dünyevileşmesinden ileri geldiği, deizmin söylenildiği gibi liselerde pek etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.</p>
<p>“Ergenlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Çankaya Örneği)” Ali Ermiş Yüksek Lisans Tezi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. S. B.Ens., 2019</p>	<p>Çalışma 2019’da Ankara ilinin Çankaya ilçesinde 400 öğrenci ile yapılmıştır. Araştırmada ilk kez geliştirilen ‘Gençlerin Deizm Algı Düzeyleri Ölçeği’ kullanılmıştır.</p>	<p>Çalışmada ön plana çıkan hususlar; ergenlerin aileye tepki olarak deizme eğilim gösterebileceği, akranlarının etkisi, deizmin özgürlük anlayışının cazip gelmesi gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte gelir durumunun arttıkça deizmin kabullenilmesinin arttığı çalışmanın sonuçları arasındadır.</p>

Tablo 1. 1. devamı

<p>“Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma -Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği” Merve Harmankaya Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Ün. S. B. Ens., 2020</p>	<p>Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak anadolu lisesi ve İHL olmak üzere bu okullarda okuyan toplam 14 öğrenci ile görüşme yapılmış.</p>	<p>İHL’de yapılan görüşmelerde deizme inanan öğrencilere rastlanmazken anadolu lisesinde 2 öğrencide deizm rastlanmıştır. Bu düşünceye sahip öğrenciler deizm kavramını tam olarak bilmemekte öğrencilerde popüler kültürün etkisi, aileye ya da düzene karşıtlık söz konusudur.</p>
<p>“Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler” Sacide Çalışkan Yüksek Lisans Tezi Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Lisansüstü Eğitim Ens., 2021</p>	<p>Türkiye genelinde 2000-2006 yılları arasında doğmuş internet üzerinden ulaşılan 701 gönüllü gençler arasında anket çalışması yapılmıştır.</p>	<p>Yapılan çalışmada Z kuşağının deizme yönelme eğilimde olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik problemler nedeniyle bazı gençlerin Allah’a iman etmekle birlikte dinin pratik yönünü ihmal ettiği çalışmanın bir diğer bulguları arasındadır.</p>

Özdemir’in 2015 yılında yapmış olduğu “Ortaöğretim öğrencilerinde Allah inancı: Burdur örneği” adlı yüksek lisans çalışmasında, deizm konusu tezin içerisinde müstakil bir başlık içerisinde değerlendirilip yapılan araştırmada konuya yer verilmiştir. Araştırmanın uygulandığı Burdur ilinden 585 öğrenciden oluşan örneklem grubuyla anket yapılmıştır. Bulgular arasında bu araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu ilahi dinlerin öngördüğü Allah inancını, yani evreni yaratan ve yöneten bir Tanrı anlayışının benimsediği ve deizm görüşüne katılım %1 oranla nerdeyse yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir.

Şimşek tarafından 2018 yılında yapılan “Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi” başlıklı yüksek lisans tezi bir alan araştırması olmayıp deizm ve ateizmle alakalı çalışmalar üzerine değerlendirmelerden ibarettir. Bu çalışmada alanda yapılmış çalışmaların sonuçlarından yararlanılarak çeşitli problemler ileri sürülmekte ve 31 maddelik çözüm önerisi sunulmaktadır. Örneğin; gelişimsel olarak ortaöğretim öğrencilerinin en temel duygusunun şüphe olduğunu ve bu dönemdeki şüphenin bağımsızlık duygusu, otoriteye karşı olma, hakikatle ilgilenme arzusu, ergenlik ve buna bağlı olarak cinsellik

duygularından kaynaklandığı belirtilmiş. Bazı öğrenciler arasında bazı düşüncelerin yaygınlaşmasının doğal bir durum olduğu kabul edilmesi gerektiği vurgulanmış. Bir iki örnekte eğitim politikası ve anne babalar üzerine öneriler sunulmaktadır.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Menküç tarafından 2019 yılındaki “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*” adlı yüksek lisans çalışmasıdır. İstanbul’un çeşitli ilçelerinde lise kademesinde çeşitli okul türlerinde görev yapan 34 öğretmen ile mülakat yapılmıştır. Çalışmanın analizleri sonucunda liselerde bazı öğrencilerin deizme eğilimi olduğunu ama söylenildiği gibi deizmin pek etkili olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Ermiş tarafından 2019 yılında hazırlanan “*Ergenlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Çankaya Örneği)*” adlı yüksek lisans çalışması ile konu gelişim psikolojisi açısından ele alınmış ve ilk kez geliştirilen ‘Gençlerin Deizm Algı Düzeyleri Ölçeği’ ile bu alana büyük katkı sağlamıştır. Nicel yöntemle anket tekniği kullanılan bu çalışmanın evrenini Ankara Kızılay semtinde halka açık alanda 15-20 yaş aralığında olan 400 kadar ergen oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda bu bölgedeki ergenlerin deizm konusunda farkındalığının olduğu görülmüş. Seher Şimşek gibi Ermiş’te deizm eğiliminin ergenlik ruhuyla ilişkili olduğunu ileri sürerek deizmin aileye tepki olarak oluşabileceğini, akranlar arasındaki etkileşimin etkisini ve ergenlerin özgürlük isteği gibi sebeplerin altını çizmektedir. Ayrıca buna ek olarak ergenlerin eğitim ve ekonomik durumlarına paralel olarak deizmi kabullenme tutumunun arttığı bulgular arasındadır.

Bunun yanı sıra 2020 yılında Harmankaya tarafından yapılan “*Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İHL Örneği*” adlı yüksek lisans çalışması ise Konya ilinde mezkur iki okulda gönüllü 14 öğrenci ile yapılan mülakatla sınırlıdır. İmam Hatip Lisesinde yapılan görüşmelerde deizme inanan öğrencilere rastlanmazken anadolu lisesinde ise 2 öğrencide deist inanç eğilimine rastlanmıştır. Çalışmaya göre, bu düşünceye sahip öğrenciler tam olarak kavramı bilmemekle birlikte öğrencilerin popüler kültürün etkisi altında kaldığı, aileye ya da düzene karşıt olma sebep olarak belirtilmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer araştırma alışkan tarafından yapılan “*Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler*” adlı tez çalışmasıdır. Araştırmada katılımcılar pandemi koşulları sebebiyle internet üzerinden rastgele oluşturulmuştur. Z kuşağında yer olan gençlerin deizm algılarını ölçmek için deizm Algısı Ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu araştırmada, ankete katılanlar arasında Z kuşağının deizme eğilim gösterdiği tespit edilmiş ve bu durumun sosyolojik faktörleri üzerinde durulmuş.

Tez alışması dışında gençlerdeki deizm eğilimleri ile ilgili bir başka alışma Kelam ve İslam mezhepleri alanında yapılmıştır. Bu alışma, Gündoğar ve Yürgü tarafından 2019 yılında yapılmış “*Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı - Adıyaman Örneği-*” adlı makale çalışmasıdır. Araştırmanın evrenini Adıyaman ilinde 10 farklı okulda öğrenim gören lise öğrencileri oluşturmaktadır. 1000 anketin değerlendirildiği istatiksels analiz sonucunda; deist eğilimleri ayırt etmek için sorulan bazı temel soruların arasındaki oran farkı deist inanç ve tutumlarda önemli değişmeler olduğunu ve öğrencilerin bu konuda pek bilinçli olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırmada, deizmin söylenildiği gibi çok yaygın olmadığını ama dikkate değer oranda gençler arasında etkili olduğu belirtilmiştir.

BÖLÜM II

EVRE VE BOYUTLARIYLA GELİŞİM, ERGENLİK DÖNEMİ VE ERGENLİKTE İNANÇ GELİŞİMİ

2.1. Gelişim

İnsan doğan büyüyen, gelişen, değişen ve dönüşen bir varlıktır. Gelişim çok boyutludur ve insan hayatının hemen her yönünü kuşatır. Başta fiziksel boyutta bir gelişim süreci vardır, onu hareketsel (motor) gelişim takip eder. Örneğin; insan bu boyuttaki gelişimin düzeyine ve seviyesine göre emekler, ayakta durabilir, yürür, koşar veya zıplayabilir. Fiziksel ve hareketsel gelişime paralel olarak, biraz arkadan takip etse de duygusal ve zihinsel boyutta gelişim kendini gösterir. Örneğin; bebek anneye tutunur, özel bir bağ kurar (duygusal), anneyi diğer insanlardan ayırt etmeye (zihinsel) başlar. Bu gelişim silsilesini sosyal, ahlaki ve inanç boyutundaki gelişimler takip eder.

Gelişim çalışmaları temel olarak; gebelikten başlayıp insan ömrünün sonlandığı ana kadarki büyüme, olgunlaşma ve öğrenme süreçleri inceler. Tanım olarak ise; “Gelişim; insanın bedensel, duygusal, sosyal ve zihinsel özellikler bakımından düzenli bir biçimde büyümesi, değişmesi ve istenilen görevleri yapabilecek bir duruma gelmesidir.”³ Geniş bir alanı kapsıyor olmasından dolayı hangi faktörlerin hangi gelişim aşamalarını etkilediğini tespit etmek zor olabilmektedir. Doğan Cüceloğlu’nun da ifade ettiği gibi “İnsan gelişimi, çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir ve kişi gelişim süreçlerinin etkisini ömür boyunca taşır.”⁴ Bireyi bir bütün olarak daha iyi tanımamız ve anlamlandırabilmemiz için bu süreçlerin, yani gelişimin boyutları ve aşamalarının incelenmesi gerekmektedir. Her ne kadar gelişimi bedensel, duygusal, zihinsel, sosyal ve inanç olarak ayrı başlık altında incelemeye çalışsak da her alan birbiriyle iç içe

---

³ Banu Yazgan İnanç, Mehmet Bilgin ve Meral Kılıç Atıcı, Gelişim Psikolojisi, Ankara: Pagem, 2008, s.60.

⁴ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, İstanbul: Remzi, 1990, s.331.

geçmiş diğerinden bağımsız olamayacak yapıda bir bütünlük arz eder. Yani bir gelişim evresi başka bir gelişim evresini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Örneğin; “Beden gelişimi zihinsel gelişime bir temel sağlarken bilişsel gelişim de sosyal, ahlaki, dini gelişimi kolaylaştırır.”⁵

Gelişim evrelerinin kritik dönemleri vardır. Bu dönemde birey o gelişim alanı için daha duyarlı olur, bu gelişim normal seyrinde ilerlemezse telafisi zor olabilmektedir. Gelişim evreleri her ne kadar birbirini etkiliyor olsa da her evre aynı ölçüde olgunlaşmayabilmektedir. Bireylerin biyolojik, ruhsal ve sosyal yönleri aynı zamanda aynı oranda gelişim göstermez. Örneğin; yetişkin görünümü birinden yetişkin gibi davranmasını bekleriz ama fiziki olarak yetişkin görünümü bireyin duygusal olgunluğu ve sosyal becerileri bir yetiştikten beklenen düzeyde olmayabilmektedir. Kısaca; bireyin toplumsal, kültürel, biyolojik ve psikolojik özellikleri mutlak suretle birbirinden ayrılmazlar.⁶

Gelişimin özellikleri tartışılan bir konu olsa da genel kabul gören ilkeleri vardır. Gelişim herkeste aynı özellikler taşımaz kişiden kişiye farklılık gösterir, düzenlidir ve aşamaları bulunur.⁷ İnsan doğası gereği benzer özellikler gösterse de tıpkısının aynı değildir. Gelişme sürecinde kimileri daha istekli olurken kimileri de aynı düzeyde istek taşımayabilir. Bir gelişim alanı diğer gelişim alanını doğrudan etkileyebilir. Örneğin; bacak kasları oluşmadan yürüme gerçekleşemez, el kasları gelişmeden kalem tutulamaz. Bu aşamalar düzenlidir ve tedrici olarak bireyin hayatında yer edinir.

2.2. Gelişimin Evreleri

Evre kavramı, bir sürece, aşamalı olarak ilerleyen veya gerileyen bir değişim ve dönüşüme işaret eder. İnsan doğası bağlamındaysa bireyin aşamalı olarak ilerleme kaydettiğini varsayar. Bu temel varsayımdan hareket eden evre kuramcılarının göre gelişim; ardışık, değişmez ve ani olma özelliklerine sahiptir.⁸

---

⁵ Hayati Hökeleli, Psikolojiye Giriş, İstanbul: Düşünce, 2008, s.21.

⁶ Aysel Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, s.64.

⁷ Anita Woolfolk Hoy, çev., Duygu Özen Eğitim Psikolojisi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2010, s.86-87.

⁸ Bekir Onur, Gelişim Psikolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 2014, s.41.

Geleneksel olarak insan gelişiminin evreleri çok net belirlenmemiş olsa da aşamalı olarak, yani bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık gibi dönüm noktaları şeklinde ilerlediğine ilişkin evrensel genel bir anlayışa sahibiz. Ancak modern psikoloji çalışmaları gelişimin aşamalarını daha net çizgilerle aşağıdaki gibi belirlemektedir:

1. Doğum Öncesi Aşama
2. Bebeklik (0-2 yaş arası)
3. Çocukluk (2-9/11 yaş aralığı)
4. Ergenlik (9/12-18 yaş arası)
5. Gençlik (18-25 yaş arası)
6. Yetişkinlik (25-65 yaş arası)
7. Yaşlılık (65+ yaş ve üstü)

2.3. Gelişimin Boyutları

İnsan ana hatalarıyla ruh ve bedenden müteşekkil iki ana boyuttan oluşan bir varlıktır. Ancak psikolojik araştırmalar arttıkça iki boyutlu ruh-beden ayrımının yeterli olmadığı görülmüş, özellikle ruhsal boyutun detaylandırılmasıyla farklı yeni gelişim boyutları tanımlanmıştır. Dolayısıyla, modern psikolojide artık klasik ruh-beden boyutundan ziyade bedensel, duygusal, zihinsel ve sosyal boyutlardan bahsedilmektedir. Bir fitrat gerçeği olan gelişim de tüm bu boyutları kapsamaktadır.

2.3.1. Bedensel Gelişim

Bedensel gelişim, insanın ana rahmine düştüğü andan başlayıp sonrasında da devam eden, tüm hayatını etkileyen önemli bir dinamiktir. Ayrıca bu süreç içerisinde insan biyolojik varlığını sürdürebilmek için bir başka insana bağımlı olarak dünyaya gelmektedir. Buna bağlı olarak birey büyürken kalıtsal özelliklerinin yanı sıra çevresel faktörler de bedensel gelişimine etki etmektedir. Mesela, çocuğun iyi beslenmesi, oynama, koşma, zıplama imkanlarına sahip olması bedensel gelişimi olumlu yönde etkileyecek çevresel faktörlerdir. Bunun yanı sıra büyümenin gerçekleşebilmesi için metabolizmadan belli zamanlarda salgılanan hormonal salgılar

çok büyük önem taşımaktadır. Bireyin biyolojisine kodlamış bu biyolojik saat belli zamanlarda hormonal sistemi tetikleyerek büyümeyi düzenlemektedir.⁹

Bedensel boyuttaki gelişim, diğer gelişim boyutlarına temel teşkil eder niteliktedir. Bedensel gelişim sürecinde yaşanan olumsuzluklar, eksiklikler diğer gelişim boyutlarını da olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Bedensel gelişimi sağlıklı olmayan bireylerin diğer gelişim evrelerinde de tam manasıyla başarılı olması beklenemez.

Fiziksel gelişim evreleri genel olarak; doğum öncesi, bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olarak ayrılmaktadır. Her bir başlık konunun uzmanları tarafından daha ayrıntılı evrelere bölünerek incelenmektedir. Araştırmacıların ortak kanaatine göre, bu aşamalar evrenseldir ve kendi içinde olgunlaşmaya bağlı olarak devinimsel gelişim görevleri barındırır. Çevresel etmenler bu aşamaları hızlandırabilir ya da yavaşlatabilir ama ortadan kaldıramaz.

2.3.2. Duygusal Gelişim

Duygular insanın hem kendisini hem de dış dünyayı anlayıp sağlıklı iletişim kurabilmek için gerekli, insanoğlunun tamamlayıcı özsel bir yanıdır. Duygularımız hayatta kalma ve yaşama tutunma motivasyon kaynağımızdır. Yazgan ve arkadaşlarının ifade ettiği gibi, “Duygular çocuğun yaşamını sürdürmede, iletişim kurmada ve davranışlarını yönlendirmede önemlidir.”¹⁰ İster kalıtsal ister sonradan kazanılan duygular çeşitli yaşam olaylarıyla gelişir ve şekillenir. Duygusal gelişim bakımından insan hayat döngüsünde iki kritik evre vardır; ilki bebeklik dönemi, ikincisi de ergenlik dönemidir. İlk bebeklik evresindeki duygu gelişimi ne kadar sağlıklı olursa bireyin kişilik gelişimine o oranda olumlu katkıda bulunur.¹¹ Bebeklik ve çocukluk evrelerinde edinilen izlenimler sonraki yaşamı da etkilemektedir. Örneğin; güven duygusu bu evrede bebek ve anne arasındaki ilişkiyle oluşur ve filizlenir. Bebeğin dünyaya geldiğinde temelini attığı ilk duygu güven duygusudur.

---

⁹ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, s.333.

¹⁰ İnanç, Bilgin ve Kılıç Atıcı, Gelişim Psikolojisi, s.167.

¹¹ Halil Apaydın, “Dini Duygu ve Dini Davranış Psikolojisi”, Din Psikolojisi, Halil Apaydın (ed.), İstanbul: Sem Ofset, 2017, s.129.

Annesi veya bakımını üstlenen kişi arasındaki bağ, dış dünya ile ilişkinin en temel duygu gelişimi evresidir. Bağ kurmak bir bebek için hayati bir öneme sahiptir. Bebeklik döneminde güven gibi temel duygusal ihtiyaçlar giderilmemesi veya sorunlu hale gelmesi bireyi, ailesini ve doğal olarak toplumu etkileyebilmekte, tedavisi ve telafisi çok zor sonuçlar doğurabilmektedir. Sonraki aşamalarda güven duygusuyla birlikte bağlanma duygusu ön plana çıkmaya başlar. Sağlıklı ilişki kurmanın temeli ebeveyne güvenli bağlanma ile atılır.

Duygusal gelişimde ikinci kritik evre ergenlik çağıdır. Hayatın bu evresinde genç için ağır basan duygu özdeşleşme ve bağımsızlık arzusudur. Ayrıca ergenlerin duygu kontrolü tam gelişmediğinden anlık duygu değişimleri yaşayıp duygusal olarak aynı olaya farklı tepkiler verebilmektedir. Erikson'a göre genç yetişkinlik dönemindeki bireyin yuva kurup karşı cinsle yakınlık kurması önemli bir gelişim dönemidir. Sonraki dönemlerde sırasıyla üretkenlik ve bütünlük duygularını yaşaması Erikson'a göre gelişiminin doğal seyrinde olduğunu göstermektedir. Sosyal gelişimde daha ayrıntılı değineceğimiz bu evreler sosyal ilişkilerin bireye bakan duygu yönünü işaret etmektedir. Duygularımız sosyal ilişkilerimizden etkilenir; gelişir ya da körelir.

2.3.3. Zihinsel Gelişim

İnsan gelişimin temel boyutlarından bir diğeri de zihinsel gelişimdir. Zihinsel gelişim diğer bir ifadeyle bilişsel gelişim; bireyin dış dünyayı anlama çabasının bir ürünüdür. Dolayısıyla her bireyin içinde bulunduğu yaş dilimine göre sahip olduğu bir zihinsel olgunluk vardır. Zihinsel olgunlaşma, "öğrenme ve deneyim gibi etkenlere bağlı olarak zihinsel, bilişsel işlevlerde ve süreçlerde kaydedilen ilerlemeli değişimlerdir."¹² Fakat bu değişimlerin ve gelişimlerin tespiti bedensel gelişim ve değişim gibi kolay gözlemlenemez. Bu gelişimi biz dolaylı olarak fark edebiliyoruz. İnsanın zihin kapasitesi direkt ölçülebilen bir nitelikte olmadığından bireyin sergilediği gözlemlenebilir davranışlar üzerinden çıkarımlar yaparız.¹³

Bilim insanları zihinsel gelişimle ilgili çeşitli kuramlar ileri sürmüşlerdir. Zihinsel gelişim çalışmalarına yön veren klasik kuramlardan biri İsviçreli psikolog Jean

¹² Rasim Bakırcıoğlu, Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Anı, 2016, s.825.

¹³ E. Bruce Goldstein, Kişilik, çev., Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs, 2013, s.58.

Piaget'in zihinsel gelişim kuramıdır. Bununla beraber, Vygotsky'nin dil ve bilişsel gelişim kuramı, Bruner'in bilişsel gelişim kuramları da alanda kayda değer etkiye sahiptir. Piaget, "kuramını şema, uyum sağlama, özümseme, uyma ve dengeleme kavramlarına dayanarak açıklamaktadır."¹⁴ Birey dengesizlikle karşılaştıkça çevresine uyum sağlamak için şemalar oluşturmaya başlar. Bu bilişsel süreçle birey için her yeni işlem yeni öğrenmelere neden olacaktır. Görüldüğü gibi zekanın çevreye uyum ile doğru orantılı olduğunu düşünen Piaget'e göre, bilişsel gelişim duyuşsal devinim (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-11 yaş) ve soyut işlem dönemi (11 ve sonrası yaş) olmak üzere dört evrede gerçekleşir. Kesin sınırlarıyla ayrılmasının mümkün olmadığı kişiden kişiye değişebilen bu aşamalar, bireyin yaşından çok zekanın niteliği ile ilgilidir. Kısacası zekanın bilişsel geçiş yetilerini konu edinir.¹⁵

Zihinsel gelişim bedensel ve duyuşsal gelişime paralel olarak ortaya çıkar. Bu konuda yaptığı önemli katkılarla bilinen Jean Piaget'e göre bilişsel gelişim, bireyin çevresine uyum sağlamasıyla gelişir.¹⁶ Böylelikle Piaget, çocuklar büyüdükçe ve karşılaştıkları karmaşık yaşantılara anlam verdikçe bilişsel olarak gelişeceklerini savunmaktadır. Doğumdan itibaren (bazı araştırmacılara göre doğumdan bile önce) bebeğin duyu organlarıyla edindiği her deneyim beyin hücrelerini şekillendirir. Örneğin; bebek zihinsel bir beceri olarak ilk önce anne kokusunu ve anne sesini öğrenir ve ayırt eder. Her geçen gün, hafta ve ay boyunca bebek yeni zihinsel beceriler kazanır, sesleri ayırt eder, soğuk-sıcak, sert-yumuşak, acı-tatlı, tanıdık-yabancı ayırımını yapmaya başlar.

Zihinsel gelişimi anlamak için kalıtsal ve çevresel yönü üzerinde durmak gerekir. Çevre faktörünün önemiyle ilgili özdeş yumurta ikizleriyle yapılan çalışmalar dikkate değerdir. Bilindiği gibi özdeş yumurta ikizleri birbirinin kopyası niteliğinde bir fiziksel, bilişsel potansiyel ile dünyaya gelirler. Yirmi özdeş ikiz üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; aynı ortamda büyüyen özdeş yumurta ikizleri aynı fiziksel özelliklere ve zeka seviyelerine sahipken doğumlarından kısa süre sonra farklı ailelerde yetişen özdeş yumurta ikizlerin fiziksel özellikleri aynı iken zeka

¹⁴ Engin ve Yıldız (ed.), Gelişim Psikolojisi, s.108.

¹⁵ Gürsen Topses, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2006, s.116; Handan Asude Başal, Gelişim ve Psikoloji, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2018, s.83.

¹⁶Hatice Engin, Armağan Yıldız (ed.), Gelişim Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2010, s.13.

seviyelerinin birbirinden farklı olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁷ Yapılan bu ve benzeri çok sayıda araştırmalardan anlaşılacağı üzere zihinsel gelişim hem kalıtsal hem de çevresel koşullardan etkilenmektedir.

Araştırmalar zihinsel gelişimin belirtisi olan zekanın sabit bir hızla ilerlemediğini göstermektedir. Örneğin; yeni doğan bir bebek zeka konusunda çok büyük reaksiyon göstermese de zekasını gizil güç olarak bünyesinde barındırır. Sonraki aşamalar da hem çevre hem de kalıtsal faktörlerin etkisiyle gelişimine paralel olarak zekası da çok hızlı olgunlaşma göstermektedir. Bebeğin doğumundan on, on iki yaşına gelene kadar zeka çok hızlı gelişim gösterir. Fakat bu yaşlardan sonra zeka gelişse de zekanın gelişim hızı eskisi gibi olmaz. Kimi psikologlara göre ise zekanın en büyük ivme gösterdiği yaşlar on dört ila on sekiz yaşları olmaktadır. Bireyin yaşamının sonuna doğru da diğer reaksiyonlar gibi zeka gelişim hızı giderek azalır.¹⁸

2.3.4. Sosyal Gelişim

Doğumdan itibaren gelişmeye başlayan birey diğer insanlardan izole edilmiş halde büyümüyor. İnsanın bir varlık kazanması ve varlığını sürdürebilmesi için diğer insanlara, anne-baba, aile ve akran gibi toplumsal yapılara ihtiyaç duyar. Daha doğrusu insan doğası gereği hayat böyle (bir çiftin birlikteliğiyle) başlar ve böyle ilerler. İnsan hem fiziki hem de duygusal ihtiyaçlarını giderebilmesi için bir diğer insana ihtiyaç duyar. Birey ve toplum birbirini tamamlayan iki ayrı olgudur. Birey toplumsuz, toplum da birey olmadan yapamaz. Bu sebeple birey yaşadığı sosyal ortamlardan ayrı tutulup soyutlanamaz.¹⁹

Sosyal gelişim çok sayıda psikoloğun ilgilendiği insan gelişiminin önemli bir boyutudur. Bu çerçevede kayda değer çalışmalardan birinin Erik Erikson tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Erikson'a göre, yaşam döngüsü, içinde bulunan sosyal bağlamdan ayrı düşünülemez, sosyal bağlamdan kopuk bir gelişim anlayışı yetersizdir. Ona göre, "Birey ve toplum iç içe geçmişlerdir ve süregelen alışverişler içinde dinamik

---

¹⁷ Başal, Gelişim ve Psikoloji, s.57.

¹⁸ Başal, Gelişim ve psikoloji, s.64.

¹⁹ Tuncay Altınköprü, Karakter Bilim İnsan Tanıma Sanatı Şahsiyet Analizi: Kişiliğin Yapısı ve Yorumu, İstanbul: Altınköprü Yayınları,1980, s.8.

bir ilişki halindedir.”²⁰ Yani birey ve toplum karşılıklı etkileşim halindedir. Böylelikle bireyi inşa eden toplum, toplumu da meydana getiren birey olmaktadır.

Yaşantılar içerisinde insanoğlu yaşam boyu başkalarına uyum sağlamaya çalışarak bir ilişki tarzı tutumu geliştirir. Araştırmalar insanın bir ömür boyu sosyal ilişkilerini etkileyecek olan bu tutum ve tavrın çocukluk yıllarında şekillendiğini ileri sürmektedir. Hatta bu araştırmalara göre, ilk sosyalleşme deneyimi bebek ve annesi /bakıcısı arasında olur. Bu ilk sosyal temas ile birlikte bebek kendisinin ilk tecrübe ettiği davranışları şahsiyetinin özellikleri olarak modellemeye başlar. Annesi veya bakıcısının kendisine karşı şefkati, sabrı, ilgisi, sıcaklığı ya da sert ve ilgisiz tavrını ileride daha net şekillendireceği benliğine aktarır.²¹

Bebeğin yalnızca bakıcısının davranışlarından etkilenerek şahsiyetinin bu yönde geliştiğini de söyleyemeyiz. Çünkü sosyal gelişim, bireyin dünyaya geldiği ortamın kültüründen de çok ötede kapsamlı evrensel bir iletişim ürünüdür. Ayrıca sosyal gelişimin evrensellik ayağı zihinsel ve ahlaki gelişim alanıyla da doğrudan ilişkilidir. Denilebilir ki; bebeğin kendi benliğini fark ettikten sonra diğer insanlarla iletişime geçme ve sosyalleşme süreci ömrünün sonuna kadar süregelen bir olgudur.²²

İnsanoğlunun birlikte yaşaması bir tercihten ziyade zorunluluktur. Nitekim bu konu hakkında sosyoloji biliminin öncüsü ünlü düşünür İbn Haldun’a göre, insan üç temel ihtiyaçtan ötürü birlikte yaşar; kendini besleyebilmesi, güvende hissetmesi ve dostluk ihtiyacı.²³ Alman sosyolog Schutz’a göre ise başkaları tarafından kabul edilme, kendisini işe yarar hissedip başkalarını etkileyebilmesi ve sevilme ihtiyacı yalnızca topluluk içinde giderilebilecek ihtiyaçlardır. Görüldüğü gibi toplum, insana uygun olan hem bedeni hem de ruhi ihtiyaçlarını gideren ve daha rahat yaşamasına olanak tanıyan elverişli ortamı kendisine hazır eder ve böylelikle bir düzen kurmasına olanak sağlar.

---

²⁰ Erik H. Erikson, İnsanın 8 Evresi, çev., Gonca Akkaya, İstanbul: Okuyan Us, 2014, s.169.

²¹ Høkelekli, Psikolojiye Giriş, s.34.

²² Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, İstanbul: Alfa, 2000, s.48.

²³ Recep Şentürk (ed.), İbn Haldun Güncel Okumalar, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s.242.

Başkaları ile kurulan ilişkilerde farkındalık artar bu da diğer gelişim alanlarının gelişimine olanak tanır ve kendimizi ve bu yolla başkalarını tanıma fırsatı buluruz. Çocukların öğrenme sürecinde gözlem çok büyük önem taşımaktadır. Diğer insanlarla ilişki kurdukça onlardan olaylara nasıl tepki verileceğini öğrenir ve bu davranış biçimleri başkaları tarafından da onaylandıkça da onlar gibi davranmaya başlar. Ve böylelikle çocuklar bu ve buna benzer gözlemler neticesinde şahit olduğu ya da tecrübe ettiği davranışları birikim yaparak kendilerine bir davranış dağarcığı oluştururlar.²⁴ Sosyal ortamda gördüğü insanlarla özdeşleşme yoluna gider ve onlar gibi davranmaya çalışır.

Öte yandan bu olay çevrenin bir bireyi basit bir şekilde bir kalıba sokma durumu da değildir. Çevre bazen ayna gibi bir işlev görür; çocuk bir taraftan çevresindekilerin davranışlarına dikkat kesilir diğer bir taraftan da büyüdükçe kendi benliğini keşfeder. Farklı gruplara girdikçe ve sosyal bağları arttıkça yeni davranış kalıpları edinir. Çocuğun davranışlarının şekillenmesinde başlarda çevre baş faktör olsa da çocuk büyüdükçe, ilerleyen zamanlarda bu etkinin ağırlığı kendi benlik (kişilik, kimlik) merkezine doğru kayar.²⁵

İnsan yaşadığı toplumda kendini toplumun bir üyesi bilip toplumla bütünleşebilmesi çok önemlidir. Ancak böyle uygun bir ortam içerisinde bu sosyal duyguyu yaşayıp yaşatabilmektedir. İnsan şahsiyetine özgü bazı anahtar kavramlar çevremizdeki diğer insanlarla olan ilişkilerimiz sonucunda varlık bulur. Örneğin; dürüstlük ve adalet kavramları toplum içerisinde hep bir başkası üzerinden ortaya çıkan erdemlerdendir. Bunun yanı sıra bağlılık, sevgi, samimiyet, sorumluluk vb. vasıflar hep bir başka kanala, başka insanlara yöneltilerek açığa çıkan, işlenen, gelişen ve kıymetlenen toplumsal duygulardır. Bu şartlar sayesinde uygun ortamı yakalayan insan ruhu olgunluğa erişerek erdemli bir insan olma yolunda mesafe kat eder. Bazı kıymetli erdemleri benliğimizde özümseyebilmek için de başkalarıyla ilişki kurmaya ihtiyacımız var. Görüldüğü gibi insanın içindeki erdemleri ortaya çıkaran olmazsa olmaz unsurlardan biri toplumdur.²⁶

---

²⁴ Patricia H. Miller, Gelişim Psikolojisi Kuramları, çev., Zeynep Gültekin, Ankara: İmge Kitapevi, 2007, s.272.

²⁵ Nuri Bilgin, İnsan İlişkileri ve Kimlik, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1996, s.7-8.

²⁶ Alfred Adler, İnsan Tabiatını Tanıma, çev., Ayla Yörükkan, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1994, s.134.

Adler'in de sık sık vurguladığı gibi insan sosyal bir varlıktır. Sosyal olma duygusu doğuştan itibaren bireyin içine kodlanmış temel bir içgüdüdür. Örneğin; bebeğin bir başkasıyla kurmak istediği sevgi bağı en temel gereksinimidir. Çocuk dünyaya geldiğinde çevreye uyum sağlayarak büyür. Anneyle başlar sonra çevresindekilerle bağ kurar. Varlığımızla çevremize uymak zorundayız. Bireyin sosyal olma arzusu, psikopatolojik gibi ağır hayat tecrübeleriyle yitirilmediği sürece bir ömür boyu devam eder. Sosyal gelişimde iki ana unsuru söz konusudur:

- 1) Ahlak Gelişimi
- 2) Kimlik Gelişimi

2.3.4.1. Ahlak Gelişimi

Sosyal gelişimin ve ruh sağlığının kritik göstergelerinden biri bireyin diğer insanlarla olan ilişki niteliğidir. Bu olgu genel hatlarıyla ahlak olarak tanımlanır. Dünyaya geldiğimizde ilk yıllarda ahlaki olguların gözlenmesi olanaksızdır. Zaten bu özelliklerin genellikle doğuştan değil sonradan kazanıldığı kabul edilir. Fakat insan fitratı gereği bu ahlaki olgu ve değerleri kabul etmeye meyilli yaratılmıştır. Ahlak sözlüklerde “Bireye, doğru ve yanlışla ilgili ölçütler arasında ayırım yapma gücü kazandıran ve onu giderek toplumsal davranış bakımından etkili duruma getiren gelişim süreci; törel gelişim”²⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Bireylerin ahlak duyarlılıkları da gelişim seviyelerine göre farklı alt boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Psikolojik araştırmalar ahlak gelişiminde genellikle bilişsel, davranışsal ve duygusal olmak üzere üç temel boyuta odaklanır. Etik kaidelerle ilgili bilgileri ahlakın bilişsel boyutu oluştururken bu ilkeleri yaşama aktarma tutumu ahlaki gelişimin davranışsal yönünü temsil etmektedir. Ahlakın duygusal boyutunda ise; daha önceden yapılan araştırmalar suçluluk duygusuna yoğunlaşırken günümüzde yapılan araştırmalar empati duygusuna odaklanmaktadır.²⁸

Bu farklı boyutlar bir araya getirildiği ve birey tarafından benimsendiği takdirde bireyin ahlaki gelişiminden ve ahlaki bütünlüğünden bahsedilebilir. Bu bağlamda,

²⁷ Bakırcıoğlu, Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, s.17.

²⁸ İnanç, Bilgin ve Kılıç Atıcı, Gelişim Psikolojisi, s.219.

insanın bir anda ahlaki disiplin edinmesi kolay değildir. Elbette belli gelişim aşamaları olacaktır. Örneğin; birey dünyaya geldiği ilk dönemlerde kendisini yetiştirenlere tabi olmaktadır. Sonrasında birçok din ve felsefenin önem verdiği vicdan ön plana çıkmaktadır. Araştırmacılar ahlakın gelişmeye başlamasıyla vicdanın uyanması arasında paralellik olduğunu belirtirler. Refleks ve içgüdüleri ile yaşayan bir bebek gelişimiyle birlikte refleksler kaybolmaya başlar, diğer bir yandan bu süreç içerisinde içgüdülerini kontrol etme mekanizması kazanır. Denilebilir ki; birey kendini kontrol etmeye başladığı ölçüde ahlaki gelişimden söz edilebilir.²⁹

Çocuk ilk başta etrafındaki insanları bir anlam örüntüsü kurmadan model alır ve onlar gibi davranır ama bireyde vicdan ve akıl geliştikçe kendi karar mekanizmasını kurar ve hayatına yön verir. Fakat burada bireyin toplum normlarının etkisinden soyutlandığını söyleyemeyiz. Dolayısıyla ahlaki olgu özelden genele yani bireyden topluma doğru kapsamını genişletir.³⁰ Bireyin kendini tanımasının yanı sıra sosyo-kültürel çevresi de ahlaki gelişimine etki etmektedir. Bazı araştırmacılar ahlaki olgulara yüklenen değerlerin toplumdan topluma değiştiğini göz önünde bulundurarak ahlaki gelişimin her yönüyle evrensel olamayacağını iddia etmektedirler.³¹ Bu açıdan bakıldığında, ahlak gelişimi diğer gelişim alanlarından farklı bir konumda olmaktadır.

Bireyin ahlaki ölçüt belirlerken çevresinden etkilenmesi gayet tabii bir durumdur. Fakat bireyin çevresindeki insanların ölçütlerinin dışına çıkıp kendi hakikatlerini oluşturması da olağandır. Bu fark başka kültür ve topluma göre artabilmektedir. Bu farka rağmen bazı duygu ve davranışlara aynı mana yüklenir. Örneğin; ahde vefa, yalancılık, hırsızlık, ihanet ve cinayet karşısında takınılan tutumların izahı aynıdır.³² Bu açıdan bakıldığında kimi ahlaki olguların evrenselliğinden söz etmek de mümkün olmaktadır.

---

²⁹ Hayati Hökelekli, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, İstanbul: Dem, 2009, s.12.

³⁰ Şahin Filiz, Ahlakın Akli ve İnsani Temeli, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.57.

³¹ Ali Yıldırım, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Konya: Çizgi Kitapevi, 2015, s.120.

³² Ayşen Bakioğlu (ed.), Eğitim Psikolojisi, Ankara, Nobel, 2018, s.116-117.

Bu bağlamda ahlak gelişimi alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Lawrence Kohlberg bazı ahlaki kavramların evrensel olduğunu belirtmektedir.³³ O, bu kavramlara kültürden bağımsız olarak ve akıl yürüterek tedrici olarak geçildiğini savunur. Örneğin; sevgi, saygı, adalet, eşitlik kavramlarına yüklenen anlamlar aynı temellidir. Farklılıklar bireylerin evrelerden geçme hızı ve kat ettikleri evre olarak açığa çıkmaktadır.³⁴

Bazı araştırmacılar akıl ile ahlakın birbiriyle çok yakından ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Tanımına baktığımızda akıl, iyi ile kötüyü ayırt etme yetisi olarak kabul edilir. Bir bebek dünyaya geldiğinde davranışları içgüdüsel temellidir. Bu davranışların ahlakiliğinden söz etmek mümkün değildir. Birey büyüyüp geliştikçe davranışlarını akıl süzgecinden geçirdiği ölçüde otonom bir özellik taşır ve böylece davranışın ahlakiliğinden söz edilebilir.³⁵ Bir başka ifadeyle, ahlak, duyguların konusu değil, duyguları kontrol edebilme, düşünme ve muhakeme kapasitesiyle ilgilidir.³⁶

Ahlak gelişim kuramları arasında en çok bilinen kuramcılar Piaget ve Kohlberg'tir. Piaget'in bilişsel kuramı ile paralellik arz eden Kohlberg'in ahlaki kuramı da ahlaki olarak gelişmenin şartı olarak bilişsel gelişmekten geçtiğini savunur. Piaget ahlak gelişimini bilişsel açıdan ele alırken, Kohlberg kuramını bilişsellik üzerinden hikayelerle ayrıntılandırarak ahlaki gelişim düzeylerini rasyonelleştirmiştir.³⁷

Ahlaki gelişimden söz ederken vicdan konusu da değerlendirilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Freud'un bireyin kişiliğine etki eden özellikleri açıklarken ego-süperego arasında vicdan olgusuna değinir.³⁸ Buradan da anlayacağımız üzere, akıl ahlak için temel ölçüt olsa da tek başına yeterli değildir. İnsanın otokontrolünden açığa çıkan ahlakın harekete geçirici yegane unsuru olan vicdan gelişimi ahlaki gelişim için olmazsa olmazdır. Bir birey, vicdanının sesine kulak verdiği ölçüde ahlaki olgunluğa erişir.³⁹ Kısaca; ahlaklı olmanın yolu hakikatleri

---

³³ Hamit Er ve Hasan Kaplan, Kohlberg ve Ahlaki Gelişim Teorisi, İstanbul: Mahya, 2020.

³⁴ Er & Kaplan, Kohlberg ve Ahlaki Gelişim Teorisi, 2020.; Onur, Gelişim Psikolojisi, 2017, s.173.

³⁵ Hökelekli, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, s.14.

³⁶ Filiz Şahin, Ahlakın Akli ve İnsani Temeli, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.62.

³⁷ Er ve Hasan Kaplan, Kohlberg ve Ahlaki Gelişim Teorisi, İstanbul: Mahya, 2020.

³⁸ Halil Apaydın, Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü, İstanbul: Bilimkent, 2016, s.198-199.

³⁹ Onur, Gelişim Psikolojisi, s.175.

keşfederek vicdanlı olmaktan geçer. Başka bir açıdan hümanistik yaklaşımlarla ahlaki modeller oluşturma cabası zamana ve mekana göre değişiklik arz eder. Tüm insanlık için değişmeyen kurallar koyucu bir Tanrı inancı vicdan gelişiminde dini otoriteye dayanma ahlak için koruyucu bir unsurdur. Çünkü dinlerin asıl maksatları ahlaki birey yetiştirmektir. Dolayısıyla her toplumun bir dine mensup olduğunu⁴⁰ düşündüğümüzde ahlaki gelişimde dinlerin payı büyük olmaktadır.

2.3.4.2. Kimlik Gelişimi

Sosyal gelişimin ikinci önemli rüknü da kimlik inşasıdır. Kimlik, bireyi hem kendi fiziksel görünümü ve ruhsal iç dünyasıyla hem de toplumsal çevresiyle özdeşiren bir sosyal benlik formasyonudur. Bütüncül bir gelişim için oldukça önemli olan kimlik ve sosyal benlik “İnsanın kendini tanımlama ve konumlamasının ifadesidir.”⁴¹ Bu konum ile hayatta bazı rollere bürünecek olan bireylerin kimlik edinmeleri farklı şekillerde cereyan etmektedir. Kimsenin çocukluk evresinden yetişkinlik evresine bir anda geçiş yapamadığı gibi bu geçiş evresi her bireyde aynı şekilde yaşanmayabiliyor. Kimlik konusu ergenlik döneminin konusudur. İnsanoğlu bir birey olma yolculuğunda bu dönemde kimliğin bel kemiğini oluşturmaktadır. Kimlik gelişimi, gelişimsel olarak ergenlik dönemini ele aldığımız başlık altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.3.5. İnanç Gelişimi

Ahlak, kimlik ve kişilik gibi inanç ve iman konusu da bazı psikologlar tarafından insan doğasının bir boyutu olarak ele alınmış ve gelişimin ana evreleri (çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık) bağlamında incelenmiş, üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır.⁴²

---

⁴⁰ Osman Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı,1995, s.24.

⁴¹ Nuri Bilgin, Sosyal Psikoloji Sözlüğü, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003, s.199.

⁴²bk. Ronald Goldman, Religious Thinking from Childhood to Adolescence, New York: The Seabury Press, 1968;Ernest Harms, “The Development of Religious Experience in Children”, The American Journal of Sociology, The University of Chicago Press, 50/2 (September 1944); James W. Fowler, İman Bilincinin Evreleri, çev., Ali Ulvi Mehmedoğlu, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19, 2000; James W. Fowler, “Strength for the Journey: Early Childhood Development in Selfhoodand Faith” (ed. Doris A. Blazer), Faith Development in Early Childhood, Sheed&WardInc., Kanuga 1989;Elkind David, The Development of Religious Understanding in Childrenand Adolescent, Research on Religious Development: A Comprehensive Handbooks,(ed. Metron P. Strommen) New York: HawthornBooks, 1971.

Biz bu çalışmamızda bu evrelerden ilk ikisini, çocukluk ve ergenlik evrelerini ele alacağız. Konumuz aslında ergenlik olsa da ergenlik dönemi dini inancın daha iyi anlaşılması adına önce çocukluk dönemi inanç gelişimini kısaca ele alıp ergenlik dönemi inanç gelişimi üzerine yoğunlaşılacaktır.

2.3.5.1. Çocukluk Dönemi İnanç Gelişimi

Birey, düşünce inşasını ve duygu gelişimini, bireyin dış dünya ile bağlantı kurduğu, zihnini kullanmaya başladığı andan itibaren meydana getirmektedir. Duygu ve düşüncelerin işlenerek geliştiği gibi inanç gelişimi de çeşitli evrelerden geçerek gelişir. İşte bu noktada, gözler bu sürecin başlangıcı olan çocukluk dönemine çevrilmektedir.

Çocuk dünyaya geldiğinde ve sonraki yaşamında güven duygusunu hep hissetmek ister. Çocuğun bir sıkıntısı olduğunda bakımını üstlenen kişiler imdadına koşar ve ihtiyaçlarını giderir. Dış dünya ile bağlantısı ihtiyaçları sebebiyledir. Acıktığında yemek veren, korktuğunda sevgiyle bağrına basan birileri olduğu sürece çocuk için sorun yoktur. Biraz daha büyüdüğü, dış dünya ile bağlantı kurmaya başladığı zamanlarda farklı duygular ve davranışlar ön plana daha çok çıkmaya başlar. Örneğin; etrafındakileri taklit ederek takdir edilmek ister. Onlar gibi konuşur, hareket eder hatta ibadet eder. Bu dönemdeki çocuğun dini davranışlarına fazla bir anlam yükleyemeyiz, çünkü basit bir taklitten ibaret olup şuurlu bir yönelimden uzaktır.⁴³

Ancak bazı gelişim psikologlarına göre, erken çocukluk dönemi, özellikle bebeklik dönemi inanç gelişimi için hayati öneme sahiptir. Örneğin; çocukluk döneminin kişilik oluşumundaki önemi üzerine yaptığı vurguyla bilinen Sigmund Freud, dini inancı, özellikle Tanrı inanç ve tasavvurunu çocukluk dönemi çaresizliği ve baba kompleksiyle ilişkilendirir. Freud'a göre erken çocukluk dönemindeki çaresizlik, başkalarına olan bağımlılık, yetişkinlik dönemindeki dini inancın temelini teşkil eder. Freud'un aksine öğrencisi Jung'a göre ise "din, çocukluk döneminden kaynaklanan ve tedavi edilmesi gereken bir kalıntı olmayıp"⁴⁴ bilakis çağlar boyunca süregelen

⁴³ Faruk Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016, s.98.

⁴⁴ Adem Şahin (ed.), Dine Psikolojik Yaklaşımlar, Konya: Selçuk Üniv., 2008 s.34.

insanlığın kolektif bilinçaltını yansıtan sembol ve motiflerden oluşan çok önemli bir yapıdır.

Erik Erikson ise bu durumu ilişki ekseninde değerlendirir. Bebek ve anne arasındaki güven duygusu iman olgusunu oluşumunu şekillendirmektedir. Annenin bebeğin ihtiyaçlarına cevap vermesi, emzirmesi, altını değiştirmesi sadece bedeni bir doyum değil manevi yönü olan çok yönlü etkileşimdir. Ana kaynak güven duygusunun oluşumudur. Bu duygu esasen sağlıklı birey olma yolunda da en temel gereksinim olmaktadır. Bu kaynaktan beslenen birey hem kendine güvenen sağlıklı hem de aşkın değerlere bağlı olmaya eğilimli bir birey olur. Güven doğuştan getirilen bir duygu olmadığı için sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi birey için çok önemlidir. Bu duygular sosyal uyum açısından diğer ilişkilerle ilintilidir ve bireyin yaşamında önemli rol oynar.⁴⁵ Erik Erikson pozitif bir bakış açısıyla bebeklik dönemine ait güven duygusunun yetişkinlikteki inanç ve imanın temel taşı olduğunu ifade eder.⁴⁶ Kaplan, Erikson'un bu vurgusunu şöyle anlatır:

Bebeklerin o minicik dünyasından bakıldığına bu varlık her şeye gücü yeten adeta ilahi bir özellik taşımaktadır. Annenin özellikle ilk aylarda ve yıllarda bebeğin yanında olma onu düzenli olarak emzirip beslemesi ve bebeğin diğer ihtiyaçlarını ilahi bir şefkatle giderip onunla oynaması bebeğin hem bu 'ilahi' varlığa güvenini pekiştirdiği gibi onun kendine olan öz-güvenini de artırır.

Yukarıda da anlatıldığı üzere, bireyin oluşturacağı imani duygular onun bebeklikteki güven ve güvensizlik krizinin çözülmesiyle sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Hem sağlıklı hem de imanlı bir kişilik geliştirmenin temel taşlarını bebek ile annesi ya da bakıcısı arasında güven duygusunun oluşmasıyla atılabilir. Erikson'a göre bu duygu sonradan kazanıldığı için bebeğin ilk tecrübeleri çok önemli olmaktadır. Savunmasız ve muhtaç minik insanoğlunu ağladığında sakinleştiren, acıktığında doyuran, üzüldüğünde teskin eden, temizliği ile ilgilenen bir varlık adeta onun için ilahi bir konumdadır. İşte böylelikle ağladığında fizyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan birinin varlığı ileride olgun bir iman duygusuna evrilecek olan güven duygusunun tohumlarını atar. *Erikson'a göre anne ve bebek arasında tesis edilen bu güven duygusu aynı zamanda 'olgun imanın,' temelidir.*⁴⁷ Hem kendine hem bir

⁴⁵ Hasan Kaplan, "Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık", Din Psikolojisi, Halil Apaydın (ed.) İstanbul: Sem Ofset Yayınları, 2017, s.73-74.

⁴⁶ Mustafa Doğan Karacoşkun (ed.), Din Psikolojisi El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012 s.119.

⁴⁷ Kaplan, Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık, Din Psikolojisi, s.73-74.

yaratıcıya hem de yaşadığı dünyaya güvenip dayanabilmesi ve sevmeye ve sevilmeye layık olduğu hissini oluşması bebek ve anne arasındaki güven krizinin sağlıklı geçmesiyle ilişkilidir.

Yine anne-çocuk arasındaki ilişkiye dikkat çeken bağlanma teorisi üzerinden konuyu ele alan Kirkpatrick ve Shaver de çocuğun anne babasıyla kurduğu ilişkide açığa çıkan olumlu duyguların sevgi ve güven eksenli bir Tanrı tasavvurunun alt yapısını oluşturduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁸

Yurdagül Konuk'un yapmış olduğu araştırmaya göre 2,5-3 yaşındaki bir çocukta çekirdek olarak bulunan din duygusu, çocuğun çevresiyle iletişim kurmasıyla işlenerek gelişir. İşte bu özel iletişim neticesinde din eğitimi çocuk için anlamlı hale gelmeye başlar. Allah'a inanma ve ibadet etme duygusu çocuk açısından hem sevgi hem korku hem de bağlanma duyguları üzerine bina edilerek harmanlanır.⁴⁹

Aynı çalışmasında Konuk, yedi yaş ve sonrasında eşik dönem olduğunu ve bu dönemde merak etme, sorgulama duygusu her şeye yönelik olabileceği gibi dine de yönelik olabileceğinin altını çizer. Antropomorfik düşünce bu dönemde ağır basmaktadır. Çocuk kendisine söylenen inanç ve ritüelleri yapmaya meyilli olsa da büyükler gibi zihinsel olarak anlama kabiliyetinde değildir. Onun duygu dünyasında din, büyüklerdeki karşılığında çok uzaktır.⁵⁰

Faruk Karaca'ya göre ise çocukların yetişkinler gibi bilişsel yeteneklerinin olmaması, düşüncelerini onlar gibi yapılandıramaması aslında bir olumsuzluk ifade etmez. Böylelikle o, dine karşı şüpheler taşıyarak, yabancılaşarak ve din ile çatışarak tanışmaz. Zaten içsel olarak bulunan dini inancı çocuğun benliğinde normal bir şekilde yavaş yavaş yayılır.⁵¹

---

⁴⁸ Akif Hayta, "Anneden Allah'a Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru", Dergi Park, Değerler Eğitim Dergisi, 4/12, (2006), s.40.

⁴⁹ Yurdagül Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ankara: TDV, 1994, s.99.

⁵⁰ Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, s.100.

⁵¹ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.106.

Öte taraftan, Kerim Yavuz'a göre, çocuğun dini davranış örüntüsü olarak hareketleri yetişkinlere benzediği için pasif bir şekilde onlardan etkilendiği konusu akıllara gelebilir fakat bu doğru değildir. Çünkü çocuk ve yetişkinin olayları algılaması nasıl farklıysa dini algılama biçimleri de aynı olması beklenemez. Her ikisi de aynı inancı kendi ruhi donanımına özgü ve ona uygun olarak işleyip kabını doldurur. Neticede bu durum daha da irdelenirse çocukların dini yönelimleri yetişkinleri salt bir taklitten uzak olduğu görülecektir.⁵²

Daha önce bahsettiğimiz gibi gelişim evreleri evrensel fakat her çocukta gelişimin seyir hızı farklı olabilmektedir. Bu durum dini gelişim için de geçerlidir. Şimdiye kadarki krizlerini bakımını üstlendiği kişiye olan hayranlığı ve bağlılığıyla atlatan çocuğun gözünde onların da aslında sınırlı varlıklar olduğunu görünce, iç dünyasında daha güçlü bir varlığa dayanma ihtiyacının uyanışları belirir. Hala somut işlemler döneminde olan çocuk için bu yaşlar, kavrama ve asıl uyanışın hazırlık dönemi olmaktadır. Hatta bazı çocuklarda din hakkında gerek ailede gerekse okulda öğrendiği bilgiler sayesinde Allah'la nasıl ilişkiye gireceği konusunda daha donanımlı olan çocuklar, isteklerine ulaşmak için daha çok ibadete yönelebilir. Çocuğun sosyal çevresi geliştikçe etkilendiği kişi sayısı doğal olarak artar. Okulla ilişkisi başlayan çocuk yeni bir otorite ile tanışır, yeni arkadaşlıklar edinir. Bu süreçte rol modellerinin önemini dile getiren Karacaya göre, “son çocukluk evresinde, diğer birçok evrede olduğu gibi dini gelişim konusunda en önemli faktörlerin başında yine aile gelir. Ancak bu evrede çocuğun sosyal çevresinin gelişmesi, özdeşim modellerine çeşitlilik kazandırarak, özellikle öğretmenler bazen aile bireylerinden daha önde tutulan özdeşim modelleri haline gelir.”⁵³ Anlaşılacağı üzere, bu yaştaki çocuklar için otoritenin model işlevi görmesi bilgi aktarımından daha önemli olmaktadır.

Yapılan psikolojik araştırmalar gösteriyor ki inanç formasyonunu etkileyen çeşitli içsel ve dışsal dinamikler bulunmaktadır. İnsan inançlı veya dindar olarak doğmaz ama inanmaya ve dindar olmaya eğilimli doğarlar.⁵⁴ Çok bilinen “Her çocuk fitrat üzere doğar...” hadisine⁵⁵ binaen de izah edildiği gibi aile çocuğun bu potansiyelini

---

⁵² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, s.1.

⁵³ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, s.102-103.

⁵⁴ Ömer Faruk Söylev, “İnsan Gelişimi ve Din”, *Din Psikolojisi*, Halil Apaydın (ed.), İstanbul: Sem Ofset, 2017, s.99-100.

⁵⁵ Buhârî, “Rûm” 2; Müslim, “Kader”, 22.

yönlendirip çocuğun Tanrı tasavvurunun oluşumunda, çocukta ilerleyen yıllarda aşkın bir varlığa iman olarak ortaya çıkacak eğilimlerin gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, ebeveyn ile kurulan ilişkinin niteliği bu yönde olumlu ya da olumsuz yönlendirme oluşturur. İlişkiler ayrıca bu dönemi kritik kabul edenlere göre çocuklukta ebeveyni ile kurulan bağın biçimi ileriki yaşamında onun dünyasındaki Tanrı tasavvurunu ile paralellik gösterecektir. Bebek annesi ya da bakıcısını bulunmadan nasıl varlık sahnesinde devam edemezse güvenli bağ sayesinde ileride her şeyin yaratıcısı olan bir varlık fikrine ulaşabilmesi de zor olmayacaktır. Karaca'ya göre “çocuğa bakımla verilen güven, aslında çocukta daha sonra gelişecek olan dindarlığın temel taşı pozisyonundadır.”⁵⁶ Bebek annesine karşı güven hissettikçe kendisinin ilahi bir varlık tarafından sevmeye layık olacağını hisseder.

Toparlayacak olursak, güvenli bir bebek-ane ilişkisi sevgi eksenli pozitif bir Tanrı tasavvuru, bağlanma sorunlu güvensiz bir anne-bebek ilişkisi de korku ve endişe eksenli negatif bir Tanrı tasavvuru olarak ortaya çıkacaktır.

2.3.6.2. Ergenlik Dönemi İnanç Gelişimi

Ergenlik, birçok alanda çok hızlı ve çok yönlü değişikliğin olduğu bir dönemdir. İnanç gelişiminde üzerinde özellikle durduğumuz bebeklik döneminden sonra ergenlik dönemi ayrıca kritik bir dönemdir. Bu dönem ayrıca bir kritik kırılma noktasıdır. Diğer alanlarda olduğu gibi genç dini idrak etme noktasında da değişimler yaşar. Dinin gençle olan ilişkisi de artık aynı değildir. Din buluşa erince yetişkinlerin dünyasında yerini alan gence kendi kabiliyetleri ölçüsünde bazı sorumluluklar vermiştir. Bu durum hem tikel manada kendi varlığı ile ilgili kabiliyet yetkinliği hem de tümel manada insanlık içerisinde sorumluluk alanını genişletilmesiyle ilgilidir.

Ergenlik dönemi inanç gelişiminin daha iyi anlaşılması, bu evrenin bir bütün olarak ele alınması ve bu geçiş döneminin tüm gelişimsel özelliklerinin bir bütünlük içerisinde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı çalışmamızın bu kısmında ergenlik döneminin kavramsal çerçevesi çizilecek ve bu evreye ilişkin tüm gelişimsel

---

⁵⁶Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.96.

unsurlar ele alınarak bu bütünsel olgunun bir uzantısı olarak en sonunda inanç gelişimi sunulacaktır.

2.3.7. Ergenlik Dönemi

İnsanın biyolojik temelli gelişimi küçük farklar olsa da evrenseldir. Bu evrensel gelişim sürecinde ergenlik çocukluktan yetişkinliğe bir geçiş aşaması olarak kabul edilir. Tanımına baktığımızda ‘ergen’ sözcüğü dilimizde Batı literatüründeki ‘adlescent’in karşılığı olarak kullanılmaktadır. Latincede büyüme, olgunlaşmak anlamına gelen bu tabir bir durumdan ziyade bir süreci tanımlamaktadır.⁵⁷

Ergenlik; bireyin yoğun olarak hormonların etkisi altında kaldığı buluş çağı ile başlayan ve fiziki olarak büyümenin gerçekleşip durmasıyla son bulan özel bir evredir. Bu evre birey üzerinde fiziki, bilişsel, cinsel, sosyal, duygusal, kişisel gelişmelere ve değişimlere sebep olmaktadır. Ergenlik ve gençlik arasında kimi kaynaklarda fark gözetilmese de aslında aralarında farklar bulunmaktadır. Ergenlik, bireyin bu çok yönlü gelişim dönemini ifade ederken gençlik, ergenlik dönemini de içine alan daha uzun ve kapsamlı bir dönemi ifade eder. Dolayısıyla ergenlik tabiri yerine gençlik tabiri kullanılabilir. Görüldüğü gibi ergenlik fiziki, psikolojik gelişimsel süreçlerin daha ağır bastığı dönem kastedilirken gençlik ise daha bu süreçleri ve süreçlerin sonucunu da kapsamaktadır.⁵⁸

Ergenlik bir gelişim aşaması olarak insan gelişimi araştırmaları yapan Batılı bilim insanlarınca öne sürülmüş genellikle insan gelişiminde 12-22 yaş aralığını kapsayan evre olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ Sınırlarını tam olarak çizebilmenin pek mümkün olmadığı çocukluktan kalma emarelerinin görüldüğü ergenlik döneminin zamanı biyolojik faktörler ya da yaşanan yerin iklim özelliklerine göre değişebilmektedir. Sonuç olarak, kesin yaş sınırı belirlemenin pek mümkün olmadığını bu dönemi çocuklukla yetişkinlik arasında bir ara geçiş dönemi olarak nitelendirebiliriz.⁶⁰

⁵⁷ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002, s.262.

⁵⁸ Adnan Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, Ahmet Kot (ed.), Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Araştırma Yayınları,1992, s.15.

⁵⁹Mary J. Gander ve Harry W. Gardier, Çocuk ve Ergen Gelişimi, çev; Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara: İmge Kitapevi, 2010, s.474.

⁶⁰ Didem Ünsal, (der.), Prof. Dr. Yankı Yazgan 99 Sayfada Ergenlikten Gençliğe Söyleşi, İstanbul: 2018, s.1-2.

Ülkemizde ergenlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Atalay Yörükoğlu ergenlik dönemini üç ayrı dönemde ele alır:

(1) 12-15 yaş aralığı, Ergenlik dönemine girildiğinin sinyallerini vermeye başladığı bu dönem ilk gençlik dönemi olarak bilinmektedir. Yeniyetmelik olarak da bilinen bu dönemde ergenlerde olumsuz davranışlar sıklıkla gözlemlenebilmektedir.

(2) 15-17 yaş aralığı, ergenin kabuğuna çekildiği, utangaçlaştığı çevresine karşı güvensizleştiği bir dönemdir.

(3) 17 yaş ve sonrası, on yedi yaşından sonra asıl delikanlılık dönemi olarak adlandırılan bu dönemde ergen için özgüven ve gösteriş ön planda olmaktadır.⁶¹

Ergen birey, hayatının en şaşırtıcı ve en karmaşık dönemini bu süreçte yaşamaktadır. Bir taraftan değişen zihin ve beden yapısına ayak uydurmaya çalışırken bir taraftan hayatı için önem taşıyan karakterini ortaya koyan bir dizi karar vermek durumunda kalmaktadır.⁶²

Ergenlik döneminin karakteristik olarak fırtınalı, bunalımlı ve sıkıntılı olarak tanımlanmasının ergenin bilişsel, fiziksel, duygusal ve toplumsal gelişim süreçleriyle çok yakından ilişkisi vardır.⁶³ Orhan Öztürk'ün de ifade ettiği gibi "Ergenlik ve delikanlılık çağındaki hızlı büyüme, cinsel dürtü artışı, benliğin henüz tam olgunlaşmamış olması ve toplumsal yerin henüz kesinleşmemesi, aileye bağlılığın sürmesi gibi etkenlerle bu çağ, sorunlarla yüklü fırtınalı bir dönemdir."⁶⁴ Bu fırtınalı döneme olumlu olarak bakan Gleerd bu evrenin sorunlu değil de sorunsuz geçmesini ruh sağlığı açısından endişe verici olduğunun altını çizer. Gleerd'in açıklaması şöyledir: "Ergenlik dönemi bir anlamda ilk bebeklikteki ilişkiler dönemine kısmen gerilemedir. Ayrıca ergen egosu travmalara (darbelere) karşı duyarlıdır, aşırı etkilenir,

⁶¹ Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s.279.

⁶² Adnan Ziyalar, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985, s.39.

⁶³ Norma Razon, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985, sf.76.

⁶⁴ M. Orhan Öztürk, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, İstanbul: Evrim Basım Yayın Dağıtım, 1989, s.76.

bu nedenle ergenin bunalımı hissetmesi hem normaldir hem de ergen bireyin olgunlaşması için gereklidir.”⁶⁵

Geçmişe dönüp baktığımızda, Sokrates, Aristo ve Eflatun gibi filozofların kavram olarak ergenlik ifadesini kullanmasalar da gençlik çağından söz ettiği görülür. Örneğin; Sokrates gençlerin kötü alışkanlıklarından, otoriteye yönelik saygısızlıklarından, lüks ve aşka düşkünlüklerinden şikayet eder. Öğrencisi Aristo da gençlerin duygusallığından, asi, dürtüsel ve tutkulu davranışlarından söz eder.⁶⁶ Çeşitli antropolojik çalışmalarda ergenliğin neredeyse her çağda her kültürde insan hayatının karmaşık bir dönemi olduğunu ve olmaya devam ettiğini göstermektedir.⁶⁷

Ergenlik konusunda ilk çalışma yapanlardan biri olan Amerikalı psikolog Granville Stanley Hall’a göre, “kişi ancak adolesans döneminde insan ırkının bir üyesi olarak yeniden doğuyordu. Adolesansın büyük karışıklıklar ve fırtınalar dönemi olduğunu ilk kez vurgulayan da Hall’dır.”⁶⁸

Ergenlik söylemi sıkıntılı süreçleri daha çok akla getirirse de aslında olumlu bir durumdur. Fransız psikiyatr Dolto, bu dönemi ikinci doğum olarak tanımlar. Fetüsten bebekliğe geçişte, dünyaya gelerek birey olmak için doğum nasıl kaçınılmazsa yetişkinlik için de ergenlik yaşantıları deneyimlemek de kaçılmaz ve gerekli bir durumdur. Doğum esnasında bebek nasıl savunmasızsa ve yaşanılacak olumsuzluklar sonraki yaşamını etkileyecek komplikasyonları barındırıyorsa ergen de bu dönemde savunmasızdır. Ayrıca bu dönemi ıstakozun kabuk değiştirmesi olarak tasvir eden Dolto, ergenin değişim içindeyken savunmasız halinde aldığı bir yaranın etkisini yaşamı boyunca taşıyacağını ifade eder.⁶⁹

---

⁶⁵ Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, s.77.

⁶⁶ Haluk Özbay ve Emine Öztürk, Gençlik, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, s.77.

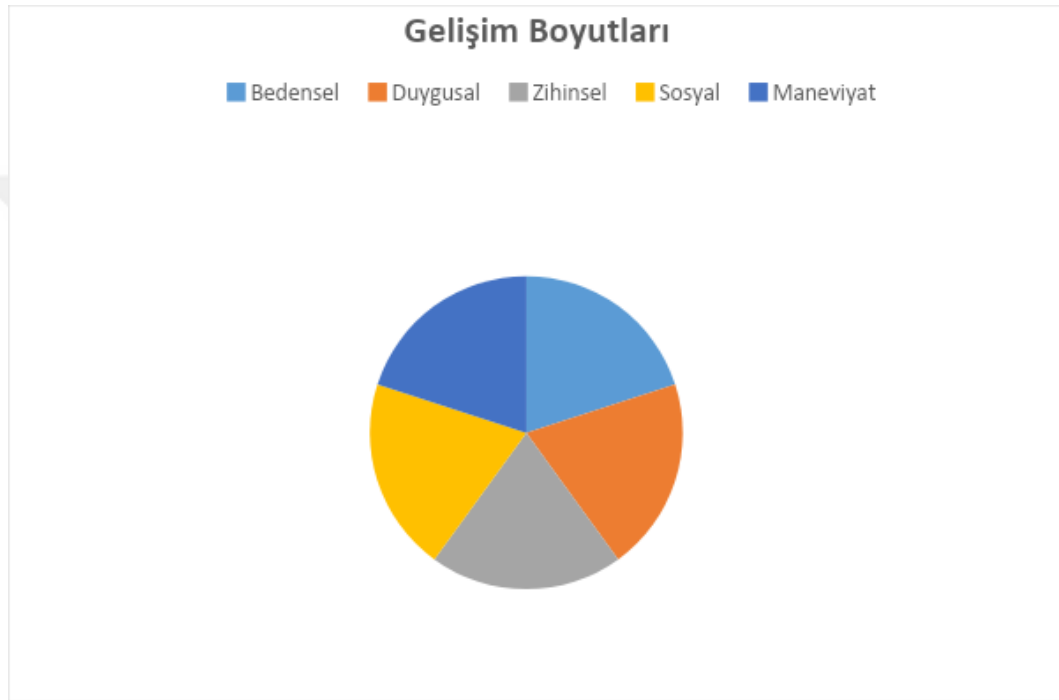
⁶⁷ bk. Yavuzer H (2013) Ergenlik Dönemi: Çocuk Psikolojisi. 36. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul; Yavuzer H (2005) Gençleri Anlamak. 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

⁶⁸ Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, s.65.

⁶⁹ Haluk yavuzer, Gençleri Anlamak, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2010, s.20

2.3.8. Ergenlikte Gelişim

Gelişim çok boyutlu olarak ortaya çıkan ve her bir boyutun diğeriyle ilişkili olduğu doğal bir süreçtir. Uzmanlar söz konusu bu boyutları bedensel, zihinsel, sosyal, duygusal ve ahlaki-manevi başlıkları altında ele alırlar. Örneğin; Paul W. Swets gelişimin boyutlarını bir tekerleğin kısımlarına benzetmektedir. Tekerleğin rahat dönmesi bu gelişim alanlarının her birinin orantılı bir şekilde gelişmesine bağlıdır.

Şekil 2.1. Gelişimin Boyutları

Sağlıklı bir ilerleme kaydedebilmek için ergenlerin bu beş alanda her yönüyle ilgi ve alakaya ihtiyaçları vardır.⁷⁰ Bir ergenin her boyutta aynı anda aynı hızla büyüme göstermesi beklenemez. Bu yolda giderken ergenin yalpalayıp kimi dengesizlikler yaşaması, düşe kalka bazı şeyleri öğrenmesi işte bu yüzden normal karşılanır. Bu hayat yolculuğunda düzgün ilerlemesi için tekerdeki diğer gelişim alanlarındaki dengeyi sağlayıp benliğiyle bütünlük sağlayabilmesi sağlıklı birey olma yolundaki en büyük ödevidir.

⁷⁰ Paul W. Swets, Ergen Çocuğumuzla Konuşma Sanatı, çev., Bahar Atlamaz, İstanbul: Varlık Yayınlar, 2008, s.38.

2.3.8.1. Ergenlikte Bedensel Gelişim

Çocukluktan sonra gelen ve yetişkinliğe geçiş yolunda bir hazırlık aşaması olan ergenlik, insanoğlunun bebeklik döneminden sonra fiziki olarak en hızlı gelişip dönüştüğü dönemdir. Bireyin daha çok fiziksel gelişiminin ağırlık kazandığı, ergenliğin ilk yıllarına büyüme atılımını olarak tanımlanan erinlik terimi çocukluktan yetişkinliğe doğru gidilen yolda bireyin bütün büyüme olaylarını kapsayan değişimleri ifade etmektedir. Bu dönemde fiziksel gelişimde hızlanma, üreme organlarının gelişimi, büyümenin gözle görülebilir aşamaları olan ikincil cinsiyet özellikleri, dolaşım ve solunumdaki farklılık bu döneme özgüdür.⁷¹

Ergenlik kendi içerisinde bölümlere ayrılmaktadır. Ergenliği tam olarak anlayabilmek için bu fizyolojik evreleri incelemek gerekir. Erinlik, (puberty) ergenlik kavramının içinde hatta ergenliğin ilk aşaması olarak kabul edilir. Erinlik kavramıyla ergenlik aşamasındaki gencin cinsel organlarının gelişmesi süreci kastedilir. Ergen kısa sürede ve çok hızlı meydana gelen bedensel değişimlere birden ayak uyduramayabilir ve kendi bedenine yabancılaşabilir.⁷²

Genç, bu dönemde çocuk görüntüsünden hızlıca uzaklaşarak yetişkin vücut formuna alışmaya çalışır. Dış görünüşteki değişiklikler genel olarak insanları etkilemektedir. Bedensel olarak çok daha hızlı gelişme gösteren genç için hem bireysel hem de toplumsal olarak da yeni görüntüsü oldukça önemlidir. Genç, görüntüsündeki değişikliklerle de yetişkinliğe ilk adımlarını atarak hayata uyum sağlamaya çalışır.

Özetle; erinlik diğer ifadeyle buluşa erme bireyin yetişkin olma yolculuğunun ilk durağıdır. Ergenlik ise bu yolculukta erinlikte meydana gelen değişimlere uyum sağlama sürecinin genel bir ifadesidir. Beklenildiği gibi gelişmelere ayak uyduramazsa genç, kendi bedenine karşı bir yabancılaşma hissedebilir. Son ergenlik dönemi ise

---

⁷¹ Laurence Steinberg, Ergenlik, çev., Figen Çok, Hülya Ercan, Müge Artar, Ertuğrul Uçar, Seher A. Sevim, Melike Bağlı, Ayşe Aypay, Tülin Şener, Rukiye Parmaksız, Cem Satman, Taner Yiğit, Emine Gül Kapçı, Ankara: İmge Kitapevi, 2007 s.41.

⁷² Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.263.

bütün bu değişim ve dönüşüm neticesinde şekillenen bireyin yetişkinlik sorumluluklarını üstlendiği bir dönemdir.⁷³

Bedensel gelişim gencin diğer gelişim boyut ve aşamalarını da etkilemekte gelişiminin ana başlangıcı olmaktadır. Ergenlik, ergenin bedenindeki değişim ve dönüşümlerle ortaya çıkar. Gelişimin bu boyutunu diğer bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim alanları takip eder.⁷⁴

2.3.8.2.Ergenlikte Zihinsel Gelişim

Zihinsel gelişim ergenliğin en temel gelişim boyutlarından biridir. “Çevremizi öğrenme ve anlamayı içeren zihinsel etkinlikler karşılığı ve düşünme (thinking) terimi ile eşanlamlı” olarak kullanılan biliş (cognition) terimi görünenin ötesini fark etme ya da görüneni farklı bir boyutta tasavvur edebilme, düşünce geliştirme, kendini özünü keşif başlangıçları gibi daha birçok mekanizma, yoğun olarak ergenliğin zihinsel boyutuyla ilgilidir. Ergenlerde zeka, gelişimi doğrudan gözlemlenemeyen ama kendisinin sorduğu sorularla gelişmişliğini ele veren bir olgudur.

Çocukluktan yetişkinliğe uzanan yolculukta koşulsuz itaat yerini sorgulama ve mantıksal çıkarımlara bırakır. Bu aşamada beyinde karar verme mekanizması ile ilgili meydana gelen değişimler oldukça dikkat çekicidir. Sağ ve sol olmak üzere beynin iki yarım küresi içinde bir köprü görevini sağlayan kapuskollosum yapısı bilgi bilgi daha iyi işlenmesini sağlar. Bu yapı ergenlikte kalınlaşarak gelişim gösterir. Akıl yürütme, karar verme, mantıklı davranış sergileme ve kendini kontrol edebilme ile ilgili olan ön lob 18-25 yaşlara kadar gelişim gösterir.⁷⁵ Böylece bu değişimlerle gençte ciddi bir otokontrol bilinci oluşmaya başlar ve genç bunu hayatına yansıtır.⁷⁶

Ergenin salt somuttan sıyrılıp soyut dünya ile güçlü bağlar kurmasının zemini sağlayan zihinsel süreçlerdir. Bilişsel gelişimin doğası üzerine teoriler öne süren Piaget bu

⁷³ Ayşel Ekşi, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985, s.28.; Cüceloğlu, İnsan Ve Davranışı, s.27.

⁷⁴ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.264.

⁷⁵ John W. Santrock, Yaşam Boyu Gelişim, çev., Galip Yüksel, Ankara: Nobel, 2017, s.357.

⁷⁶ Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, s.29.

döneme soyut işlemler dönemi adı verir. “Piaget, ergenlik dönemindeki soyut işlemlerin yapılmaya başlamasının temelinde ise somut işlemler dönemindeki gelişim süreci içinde ortaya çıkan değişmezlik ya da korunum ilkesinin gelişimi yatmaktadır.⁷⁷ Genç, deneyimleri dışında da bir konu hakkında mantık ilkeleri doğrultusunda düşüncelerini temellendirebilir. Ergenin kavramlardan kavram oluşturabildiği, düşüncelerini şekillendirebildiği, mevcut bilgilerden yeni bilgiler oluşturabildiği kısacası; üretici konumda olduğu bir dönemdir. Piaget de bu düşünce biçiminin en etkili olduğu 16-17 yaşa ‘Formal operation’ adını verir.⁷⁸

Fiziksel gelişim ile bilişsel gelişim birbiriyle bağlantılı iki gelişim olanıdır. Fakat ergenlik öncesinde başlayan fiziksel değişikliklere paralel olarak zihinsel gelişim ergenliği daha da belirginleştirir. 11-14 yaş arası beyin gelişiminde önemli değişikliklerin başladığı bir dönemdir. Bu değişiklikler gençlikte de devam eder. Ergenlik döneminde fiziki gelişim bir anda olabilirken zihinsel gelişim bir anda gelişim göstermez. Buna bağlı olarak düşünsel ve psikolojik tutumlar ergenliğin başlangıcından gençlik evresine geçişte yaklaşık 8-10 yıl içinde tamamlanır. Toplumsal bağlamda da erkeklerin cinsel gelişimi ve kızların adet görmesi gibi fiziki durumlar ergenliğe geçişin bir karşılığıdır. Nitekim yapılan araştırmalar bu toplumdaki bu düşünceyi doğrulamaktadır. Cinsel olgunlaşmayı sağlayan hormonal etkiler beyindeki yeniden inşa sürecinin öncüsü niteliğindedir.⁷⁹ Ayrıca ergenliğe giren bireylerin zeka seviyesi ergenliğe girmeyenlere göre daha yüksek gelişim göstermektedir. Bu durum fiziki ve zihinsel süreçlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu bir kez daha göstermektedir.⁸⁰

Dini gelişim üzerinde çalışmalar yapan Goldman’ın teorisine göre ergenlik dönemi 5.evre olan soyut düşünce aşamasıdır. Ayrıca bu dönem Piaget’nin formel işlem evresine denk gelmektedir. Goldman’ın yaptığı araştırmaya göre bu dönemde diğer değişkenlere nazaran dini düşünüş üzerine etki eden en önemli faktör zihinsel

---

⁷⁷ Topsis, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, s.116.

⁷⁸ Atalay Yörükoğlu, Gençlik Çağı: Ruh sağlığı eğitimi ve ruhsal sorunları, İstanbul: Özgür Yayınları, 2016, s.50.

⁷⁹ Ünsal, der., Prof. Dr. Yankı Yazgan 99 Sayfada Ergenlikten Gençliğe Söyleşi, s.1-2.

⁸⁰ Atalay Yörükoğlu, Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986, s.37.

yetilerdir.⁸¹ Mehmet Bayyigit'in ergen öğrenciler üzerinde yaptığı bir araştırma analizine baktığımızda gençlerin dini gelişimi etkileyen öncelikli motivasyonu sırasıyla; zihinsel gelişimi (%50.4-%56.3) ve aile (%49.7-%49.4) ön plana çıkmaktadır.⁸²

Gencin düşünce süreçleri değiştiği için dünyayı değerlendirme biçimleri de değişir. Ergende meydana gelen zihinsel değişiklikler Temel ve Aksoy tarafından şöyle özetlenmektedir:

- Ergen bu dönemde iki ayrı kategoride olan değişken hakkında aynı anda fikir yürütebilmektedir.
- Ergen gelecekteki değişiklikler hakkında düşünme becerisi kazanır.
- Olayların mantıki sıraları hakkında hipotezler kurabilir.
- Davranışların sonuçlarını merakla bekler.
- Bir grup olay ya da durumda mantıki olarak tutarlı olan ya da tutarlı olmayan fikirleri araştırabilir. Fikirleri destekleyen ya da çürüten kanıtları bularak gerçek durumu test eder.
- Ergen kendisi, diğer bireyler ve dünya hakkında bağlantılı düşünceler geliştirebilir. Kendi davranışları kadar başkalarının davranışlarını acırlarken birçok değişkeni bağlantılı olarak düşünebilir.⁸³

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ergenlik dönemi “Anlama, kavrama, düşünme, muhakeme, akıl yürütme ve öğrenme gibi istidat, kabiliyet veya melekelerin bütünü olarak tarif edilen”⁸⁴ zihinsel yetinin daha etkin bir şekilde işlenmeye başladığı dönemdir. Düşünme süreçleri artarak devam eden genç daha kararlı ve tutarlı davranışlar sergiler. Böylece, ergen gerçekleri daha kolay kavrayıp anlayarak topluma uyum sağlar hale gelir.

---

⁸¹ Zeynep Kaya, Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi, İstanbul: Dem,2015, s.88.

⁸² Mehmet Babayigit, “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, Gençlik dönemi ve eğitimi II, Hayati Hökelekli (ed.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003, s.229.

⁸³ Fulya Temel ve Ayşe B. Aksoy, Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım, Ankara: Nobel, 2016, s.59-60.

⁸⁴ Habil Şentürk, Eğitim Psikolojisi, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, s.50.

2.3.8.3.Ergenlikte Duygusal Gelişim

Duygusal gelişim; hayat boyu devam eden, bazı dönemlerde farklı şekillerde ifade edilen, dönemsel olarak bazı duyguların yoğun olarak yaşandığı insan gelişiminin önemli boyutlarından bir diğeridir. Duygusal boyutun altında hem fizyolojik hem de psikolojik süreçler yatmaktadır. Örneğin; fizyolojik olarak endokrin sistemi, yani iç salgı bezlerinden salgılanan hormonlar ve psikolojik olarak da bireyin bu süreçte veya daha öncesinde çevresini ve kendisini algılama biçimi duygusal gelişim bakımından etkin faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵

Aslında her çağda ergen birey kendi zamanının çocuğudur. Benliğinde içinde yaşadığı zamanın ruhu, rengi, havası, heyecanını ve değerleri yansır. Benliğinde meydana gelen duygularını çağının getirdiği yeniliklere düşkün bir üslupla eylem, yönelim ve vurgu ile açığa çıkarma çabasındadır. Bu duyguları ifade ederken genel olarak istikrarsız ve ani değişimler yaşayan hassas bir duygu durumu içerisinde.⁸⁶

Gelişim uzmanlarına göre, çocukluk çağında karşılaştığı problemleri çözme becerisi geliştirmiş birey, ergenlik dönemi problemlerini daha kolay atlatarak yetişkinliğe daha rahat geçiş yapabilir. Öte taraftan çocukluk döneminden kalan atlatılmamış problemler ergenlikte de baş göstererek ergen üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet verebilir.⁸⁷ Son zamanlarda yapılan araştırmalardan anlaşılacağı üzere ergenliğin çocukluk yaşantısıyla sıkı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Çocukluk dönemine dair çözülmemiş bazı problemler ergenlik döneminde de ortaya çıkarak gelişen birey üzerinde depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklara ek olarak alkol ve madde bağımlılığına bile götürebilmektedir.

Ergen, yakın geçmişindeki çocukluk yaşantılarından yetişkinliğe geçişi sürecinde duygularını ifade etmede çocukluk dönemindeki naif durumdan biraz farklı olarak ve dolaylı yollarla ifade ederler. Bilindiği gibi çocukların dünyasında duygular çekince olmadan dışa vurulur. Çocuk mutluluğunu ve kızgınlığını rahat bir şekilde ifade eder.

---

⁸⁵ Betül Aydın, Ahmet Şirin, Müge Yayıcı, Mustafa Otrar, Levent Yayıcı, (ed.,) B. Aydın. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Akademisi Başkanlığı, 2002, s.99.

⁸⁶ James F. Adams, Ergenliği Anlamak: Ergen Psikolojisinde Güncel Gelişmeler, (ed.,) Ali Dönmez, (haz.,) Bekir Onur, Gelişim Psikolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 1995, s.145.

⁸⁷ Aysel Ekşi, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, s.38.

Ama ergen olunca işler biraz değişebilir. Toplumun ve dahil olduğu arkadaş grubunun kabulü ergen için çok büyük önem taşır. Genç nezdinde, başkalarının kendisi için ne düşündüğü önemli olduğundan çatışma yaşamamak pahasına duygularını gizleyebilmektedir. Bastırılan duygular zaman zaman şiddetli bir şekilde açığa çıkıp duygusal patlamalara neden olabilmektedir.⁸⁸ Ayrıca gençlerin aynı duruma farklı zamanlarda farklı tepkiler verebilmektedir. Psikanalist Talat Bulut'a göre, ergenlik travmatik bir süreçtir: "Travmayı, stres içeren bir olayın yarattığı bedensel ve ruhsal örselenme olarak tanımlarsak, ergenliği yekpare bir travma süreci ya da peş peşe travmalardan oluşan bir süreç olması ise bu travmanın patolojik sonuçlarının bazı bireylerde erişkinlik döneminde post-travmatik bir erişkinliğe yol açmasını açıklar."⁸⁹ Ayrıca gençler genel olarak hızlı bilişsel gelişmelerin ve hormonal değişimlerin etkisindedirler. Duygusal yoğunluğun ve romantik düşüncelerin de tesiriyle meydana gelen dürtüsellik hem iç hem dış dünya ile çatışma yaşamasına neden olabilir.⁹⁰ Dolayısıyla duygular ve ihtiyaçlar arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bazı duyguların açığa çıkması, ihtiyaçların giderilip giderilmemesiyle ilgilidir.⁹¹

Bir taraftan kendini belli bir kalıba sokmaya çalışan ve kendisini kontrol altına almaya çalışan çevresine karşı direnen genç, olduğu gibi kabul edilmek ve anlaşılacak ister. Ruhsal dalgalanmalar yaşayan gençler genellikle çevreleri tarafından anlaşılmaz ve zaman zaman kırılmalı bir yalnızlık yaşarlar.⁹² Ebeveyni ile sağlıklı bir bağlanma gerçekleştirilemeyen genç bu yalnızlık duygusunu ergenlik döneminde daha yoğun yaşar. Bu buhranlı dönemde genç, yargılanmadığı ve kendisinin kurguladığı hayal dünyasında gezinmek için çoğu zaman bir sığınak olabilmektedir.

Psikolojik ve biyolojik değişkenlerin etkisinde kalarak kendisinin kontrol edemediği değişimler yaşayan genç, duygusal olarak çalkantılı bir dönem geçirebilmektedir. Vücudunda oluşan fizyolojik değişimler de duygusal durumuna etki ederek durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Hormonların da etkisiyle hızlı değişen vücut formuna alışması zaman almaktadır. Bu gelişmeler kimi ergenler de üzüntü, utanma kaynağı olabileceği gibi kimisinde de popüler olma isteği de uyandırmaktadır. Çok

---

⁸⁸ Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, s.35.

⁸⁹ Talat Parman, Ergenliğin Yüzleri, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2010, s.30.

⁹⁰ Celal Odağ, Ergenler: Bizi Örnek Alanlar, Örnek Aldıklarımız, İzmir: 2008, Meta Basım, s.2.

⁹¹ Apaydın, Dini Duygu ve Dini Davranış Psikolojisi, Din Psikolojisi, s.130.

⁹² Öztürk, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, s.77.

hassas bir dönem geçiren ergen için nasıl görüldüğü oldukça önemlidir. Bu geçiş evresinde ergenin beden görünümü algısı için sorun haline gelebilir.

Genç, yaşadığı çatışmaların sonlanması için deneme yanılma yöntemiyle yolunu bulmaya çalışır. Bu yolda kararlı bir çizgide ilerlemediği görülür. Yaşadığı uyumsuzluk ve çelişkiler esasen duygu ve düşüncelerin güdümünde bu karmaşaya son verme gayretinden kaynaklanmaktadır.⁹³

Daha önceden benliğinde olmayan bir duygu bombardımanına tutulan genç bu duygularına anlam verip hayatındaki değişikliklere uyum sağlamaya çabalamaktadır. Ergenlik döneminde genç çevresiyle her yönüyle duygusalın ön planda olduğu bir ilişki içerisindedir. Ergenlik dönemindeki duygusal yoğunluğun gidişatını erken yaşlardaki yaşantılarda aramak lazım. Çünkü; bir ömür insanı etkileyen duygusal tutum ve davranışlar, bireyin kişilik yapısı çocukluk yıllarında şekillenmektedir. Çocuğun ailesiyle olan ilişkisi baskılı ve çatışmalı geçtiyse gençlik döneminde çevresiyle ilişkisinde uyum sağlama konusunda zorluk çekebilmektedir.⁹⁴

Bu dönemin genel özelliklerinden bir tanesi de var olan otoritelere baş kaldırmadır. Anne baba ya da toplum içerisinde otoritenin temsil ettiği egemen güç ile zaman zaman ters düşebilir.⁹⁵ Sadece otorite konumundaki kişilerle değil gencin iletişim kurduğu tüm kanallarda değişim olur. İnsan hayatı için çok önemli olan manevi hayatta, bu olgularla sıkı bir ilişki içerisinde olduğundan bu değişimlerin etkisi altında kalır. Ayrıca genç; anne, baba, öğretmen, arkadaş hatta yaratıcı ile ilişkisini şüphe ile sorgular ve böylece edindiği bakış açısı ile farklı tecrübeler kazanmanın yolunu açmış olur.

Gelişim sürecinde ergenlik fiziksel boyutta sona erse de psikolojik anlamda ergenlik hali daha uzun bir zaman dilimine yayılabilmektedir. Çünkü ergenliği psikolojik yönü erinlik ile başlayan zihinsel gelişmelerin de etkisiyle süreç içerisinde şekillenen tutum ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Ergenliğin bitiş süresi için bazıları 18 yaşını baz alsa

---

⁹³ Yörükoğlu, Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, s.37.

⁹⁴ Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, s.31.

⁹⁵ Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, s.37.

da genel geçer bir zamanlamadan bahsedemeyiz çünkü; bu dönemin sona ermesi bireye bağlıdır. Bu dönemde karakteristik olarak bireyin anne babasının kontrolünden uzaklaşarak kendi bireysel özgürlüğünü kazanması beklenir. Ancak bazen bu yeterliliği kazanamamış ileri yaştaki kişilerle karşılaşmakta mümkün olmaktadır.⁹⁶ Bireyin bu fırtınalı dönemi kolay atlatabilmesinin yolu daha önceki dönemsel kritik yaşantıları sağlıklı geçirmesinde gizlidir. Bu durum bireyin biyolojik yapısı, ebeveyn ve toplumun tavrına göre değişim göstermektedir.⁹⁷

2.3.8.4. Ergenlikte Sosyal Gelişim

Bireyin bir başkasına olan ihtiyacı varlığından beri süre gelen bir durumdur. Bu ihtiyaç hem biyolojik hem de psikolojik açıdan birey yaşamının her bir safhasında ortaya çıkmaktadır. Bu gerçeklik toplumun bir parçası olan bireyin sosyal bir varlık olduğunun da bir kanıtı olmaktadır. Aslında kendi türüyle birlikte olma güdüsü genel olarak canlılarda var olan bir özelliktir. Genel olarak “kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilir tarzda davranmayı öğrenme süreci”⁹⁸ olarak tanımlanan sosyal gelişim, ergenlik döneminde ön plana çıkmaktadır.

Özellikle ergenlik döneminde birey, kişiler ve gruplarla etkileşimin en yoğun olduğu dolayısıyla sosyal gelişimin en zirvede olduğu dönemdedir. Birey bir taraftan sosyal olarak gelişirken diğer taraftan da kendini daha iyi tanıma fırsatı bulur. Sosyal çevresinde etkilendiği ölçüde de kendi benliğini inşa eder. Ergen çevresinde şahit olduğu değerleri kendi içinde özümseyerek uygulamaya gayret eder. Onun bu değerlere adapte olmasıyla hem kendisiyle barışık bir birey olmasını hem de yaşadığı toplumun diline, tarihine ve dinine uyumlu hale gelmesini sağlar.⁹⁹

Ergenlikte soyut düşünme becerisine sahip olma zihin gelişimi açısından önemli bir kıstas olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalar soyut düşünmeye gelişiminin sadece biyolojik olgunlaşma ile değil sosyal çevrenin de bu yetiyi ortaya çıkarmada büyük

⁹⁶ Adams, Ergenliği Anlamak: Ergen Psikolojisinde Güncel Gelişmeler, s.113-114.

⁹⁷ Öztürk, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, s.76.

⁹⁸ Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, s.39.

⁹⁹ Odağ, Ergenler: Bizi Örnek Alanlar, Örnek Aldıklarımız, s.10.

etken olduğunu göstermiştir. Sosyal çevrenin sağladığı öğrenme tecrübeleriyle birey olgunlaşarak kendini ve toplumu daha iyi anlamaya çalışacaktır.¹⁰⁰

Ergenlik döneminde çocuk görüntüsünü geride bırakan bireye yüklenen toplumsal rollerde farklılaşmalar olur. Fiziksel büyümesi bir anda olan gençler için bu dönem sosyalleşme bakımından çeşitli muğlaklıkları beraberinde getirebilmektedir. Çocuk yetişkin arası bir konumda olan ergen, sosyal bağlamlarda zaman zaman nasıl davranacağını bilemediği gibi çevresindekiler de bazen çocuk, bazen de yetişkin muamelesi yaparak ergende kafa karışıklığına sebebiyet verir. Bu durum gencin topluma sosyal uyumunu zorlaştırabilmektedir. Çocuk yerine konmaktan hoşlanmadığı gibi yetişkin sorumluluğu da kendisini baskı altında hissettirebilmektedir. Genç bu bakış açısından hoşlanmaz ve bundan kurtulmak ister. Bazı gençler içinse dürtülerini dizginleyebilmesi, isteklerini erteleyebilmesi toplumsal uyum bağlamında çok önemlidir. Kimi genç için durum bu seyirde gitmez yaşadığı bazı olumsuzluklardan dolayı sosyalleşmek istemeyebilmektedir. Topluma karışmak istemeyen ya da toplumsal bağları zayıf olup kendi dar çerçevesinde kalmayı tercih eden kimi gençler bilimsel faaliyetlerde ve spor, müzik gibi alanlarda kendini gösterebilmektedir. Eğer yetenekli ise kendini bu tür alanlarda kanıtlayarak toplumsallaşma ihtiyaçlarını öteleyebilmektedir.¹⁰¹ Gencin yetişkinliğe geçişinde kesin yaş dilimi belirtilmesi güçtür ve yetişkin safında yer alması toplum içinde yetişkin olmanın sorumluluklarını yerine getirmesiyle olur. Bu aşamaya geçmesinde zekası, yetiştiği ortam ve bu ortamdaki insanlarla ilişkisi çok önemlidir.¹⁰²

Ruhunda özgürlük arayışında olan genç için aile ortamı çoğu zaman baskıcı olabilmekte birçok genç arkadaş ortamını bir kaçış olarak görebilmektedir. Anne babanın popülaritesini kaybettiği dünyasında daha önceden pek derinlik kazanmayan arkadaşlık ilişkileri genç için artık ön planda olmaktadır. Arkadaşların bu dönemde gençler üzerinde aileden daha fazla etkiye sahip olduğu söylenebilir.

---

¹⁰⁰ Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, s.42.

¹⁰¹ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları, s.295.

¹⁰² Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, s.13.

Bu dönemde gencin en çok etkilendiği, bağlandığı ne anne baba ne de öğretmenleridir. O temel olarak arkadaş gruplarına odaklanır. Karşılıklı etkileşim halinde olduğu arkadaş gruplarıyla bütünleşebilmesi, grubun dışında kalmaması onun için çok önemlidir.¹⁰³ Arkadaşlarına yaklaştığı ebeveynine uzaklaştığı bu dönemde aileler tedirgin olabilmektedir. Fakat bu dönemde ergenin kurduğu arkadaşlıklar onun topluma açılmasını kolaylaştırır. Ergen bu dönemde kendi benlik saygısını arkadaşları tarafından beğenilerek gidermeye çalışır. Bu durum onu spor ve sanat gibi faaliyetlere yöneltebilir.¹⁰⁴ Arkadaşlık ortamı kendini kanıtlamak için ortam sağlar.

2.3.8.5. Ergenlikte Kimlik Gelişimi

Birey dünyaya geldikten sonra çevreden oluşturduğu algılarla şekillendirdiği bir dünyası olur. Sevdiği kişilikleri özümser onlar gibi oturur, kalkar, giyinir, konuşur hatta onlar gibi inanır. Birçok merhaleden geçerek kendi bireysel farklılığını kavradığında ise kendi kimlik oluşumunun temelini atmış olur. İşte bu noktada bireyin kimlik inşasında ergenlik döneminin önemi ortaya çıkmaktadır. Kimliğin tanımına baktığımızda “Bir sosyal aktörün kimliği (birey, grup, toplum), onun bir başkasından farklı olduğu, başkalarına indirgenemeyeceği yönündeki bilinç”¹⁰⁵ olmaktadır. Bir başka ifade ile kimlik “Bireyin kendi kendisini, davranışları, ihtiyaçları, motivasyonları ve ilgileri belirli bir ölçüde tutarlılık gösteren, kendi kendine sadık, diğerlerinden ayrı ve farklı bir varlık gibi algılanmasını içeren, bilişsel ve duygusal nitelikte bileşik bir zihinsel yapıdır.”¹⁰⁶ Görüldüğü gibi kimlik genellikle bireyi diğerlerinden ayırıcı bir özellik olarak tanımlanır. Bu hassasiyet ve arayış insan hayat döngüsü içerisinde özellikle ergenlik döneminde ortaya çıkar. Kimlik gelişimi gelişimsel olarak bu dönemde oluşturulması gereken bir yapıdır.

Kimlik oluşumunda yaş olarak belirlenmiş kesin sınırlar olmasa da uzmanların bu konuda hemfikir oldukları ortalama bir yaş vardır. Unesco verilerine göre gençlik dönemi 11-21 yaşları arasına tekabül eder; 21 yaşından sonra bireylerin kendi

¹⁰³ Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, s.70.

¹⁰⁴ Yörükoğlu, Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, 1986, s.60.

¹⁰⁵ Bilgin, İnsan İlişkileri ve Kimlik, s.4.

¹⁰⁶ Nuri Bilgin, Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.224.

kişiliğini-kimliğini (identity) tesis etmesi beklenir.¹⁰⁷ Kimlik oluşumunun özellikle ergenlik dönemini ilgilendirmesinin üç önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlar; büyüme (bilişsel ve fiziksel), meslek seçimi, eş seçimi. Ergen için bu önemli kararları alma yetkinliğine ulaşabilmeleri çocukluktan yetişkinliğe götüren önemli bir basamaktır.¹⁰⁸

İnsan yaşantısı boyunca gelişip dönüşmektedir. Dolayısıyla bedeni, zihni, duyguları sürekli değişen gencin hayata ilişkin çocuklukta edindikleri istek, beklenti ve ideallerin aynı kalması beklenemez. Ergenlikte biyolojik, bilişsel ve toplumsal değişimleri tecrübe etmek onların benliğinde karmaşık değişimlere neden olur. Gerçekten kim olduğuna dair çocukken kurduğu kalıp imgelerden uzaklaşıp yeniden kendilerini sorgulamaları kimlik yapılandırmasına neden olacaktır. Bu anlamda kimlik gelişimi hususunda uzmanlar ergenlik dönemine bilhassa önem vermelerinin sebebi bundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ergenlik çağında birey kendine dönük derin bir algılama ve duyumsama içeren bir farkındalık sürecine girer. Birey özüne uygun ve kendi seçtiği yolda geleceğe doğru bilinçli bir yönelim gösterir. Dış görünüşte meydana gelen büyüme atılımı ve bilişsel kavrayıştaki farklılıkların yanı sıra ergenlikte yoğun olarak kimlik yapılandırılmasının sebebi; ergenin bu dönemde tüm hayatını etkileyeceği üç önemli konuda karar vermek durumunda olmasıdır. Bunlar; meslek, evlilik ve dünya görüşüne ilişkin temel tercihleri içerir.

Dinin kimlik gelişiminde insanı bütüncül bir şekilde sarıp sarmalayan bir yanı vardır. Kimliğin arandığı ve bu süreçte çeşitli buhranların yaşandığı bir dönemde din gencin imdadına yetişir. Kimlik karmaşası içerisinde ne yapacağını bilemeden savrulan gençler, dinin kimlik kazandırıcı çatısına sığınabilmektedirler. Böylelikle dengeli bir şekilde değişip çatışmalardan uzaklaşarak benliğindeki bütünleşme ihtiyacını giderebilmektedir.¹⁰⁹ Böylece genç sahip olduğu dini yaklaşımlarda kişiliği yoğrulur. Ergenlik dönemiyle birlikte genç dini yönden sorumlulukların başladığı yeni bir döneme girmiş olur. Bu döneme akıl balığ olma denilmektedir. İslam dini bireyin iyiyi kötüyü ayırt edebilmesiyle, seçme ve muhakeme edebilme özelliklerinden dolayı yapıp ettiklerinden sorumlu olduğu yeni bir dönemi başlatır.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, s.79.

¹⁰⁸ Hasan Atak, Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kurumsal Bir Değerlendirme, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3/1, (2011), s.169.

¹⁰⁹ Hökelekli, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, s.83.

¹¹⁰ Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.170-171.

Görüldüğü gibi gencin inanç konusunda en etkili merci kendi kararları olmaktadır. Bu da zihinsel gelişimin din gelişimi üzerindeki etkisinin ne denli önemli olduğunu gözler önüne koymaktadır. Ayrıca İslam zihinsel yetileri tam olmayan bireyleri dinen sorunlu saymamaktadır.

Çocuklukla yetişkinlik arasında sonraki yaşamını fazlasıyla etkileyecek olan kararları almak genç için elbette kolay olmayacaktır. Toplumdaki konumunu, cinsel kimliğini, istediği mesleğini kendi içinde ve toplum nezdinde konumlandırma sürecindeyken kararlarını askıya alma (moratorium) yoluna girer. Meslek seçimine dair aldığı kararları ani bir değişikliğe uğrayabilir. Ne yapacağını bilemeyen genç bu aşamada kimlik bunalımı (identitycrisis) yaşayabilir. Öztürk'e göre ergenlikle ortaya çıkan dürtüsel çalkantılar, çocukluk dönemine dair değer ve idealleri sarsmaya başlar. Sarsıntıya uğrayan değer ve idealler yeniden gözden geçirilir. Yeni seçtiği rolüne ve oluşturmuş olduğu yeni değerler manzumesine uygunluğuna göre eski değerlere benliğinde yer verir.¹¹¹

Çocuklukta üzerinde çok düşünmeden özdeşim kurularak rol model alınan onun gibi olmaya çalışılan kişiliklerin kalıpları zamanla duygusal açıdan gerginlik oluşturan bir durum haline gelebilir. Erikson'un (1968) da belirttiği gibi "kimlik oluşumu özdeşimlerin bittiği yerde başlar."¹¹² Görüldüğü gibi ergen sadece fiziksel olarak değil ruhsal olarak da hızlıca değişmekte ve dönüşmektedir. Bu süreç 'Ben kimim?' sorusunun cevabını bulana kadar devam etmekte, ergen bu sayede ancak yetişkinliğe adım atabilmektedir.

Gençlik yılları kimlik kazanma, kendini kanıtlama, kendi seçimlerine karar verme sürecidir.¹¹³ Genç bireyin o zamana kadar kendi benliğinde belki de kendiyile özdeşleştiği tipolojiler ve etrafında derinlemesine farkına vardığı yeni değerler dünyası durmaktadır. Kendisini aradıkça kendiliğini farkına varıp kimliğini oluşturacaktır. Fizyolojik değişimlerin etkisiyle yoğun cinsel dürtülere maruz kalan ergen için toplumun akılcı ve eğitici kurallarına uymak zor gelebilmektedir. Ergenlerin en önemli

---

¹¹¹ Öztürk, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, s.85-86.

¹¹² Yörükoğlu, Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, s.37.

¹¹³ Kulaksızoğlu, Ergenin Sorunları, s.59.

hedefi daha önceki özdeşimlerini gözden geçirip yeni kimlikleri ile bütünleşmeleridir.¹¹⁴

Kimlik gelişimine etki eden bazı faktörler vardır. Bunlardan biri de fiziksel gelişimdir. Çocuk kimliğinden sıyrılıp yetişkin kimliğine bürünmek elbette kolay olmayacaktır. Hele ki fiziksel gelişimi çok hızlı olan bireyler daha da zorlanabilmektedir; çünkü çocukluk ve yetişkinlik arasında kalan gencin etrafındaki insanların tavır ve davranışları da kafa karıştırıcı bir hal alabilmektedir. Kimi zaman yetişkin kimi zaman bir çocuk gibi davrananlar yüzünden genç bazen nerde nasıl davranacağını kestiremeyebilmekte bu da genç üzerinde gerginliğe sebebiyet vermektedir.

Kimlik gelişimi ile kaygıların doruk noktasına ulaştığı aşama görüldüğü gibi ergenliktir. Kim olduğu sorusunu henüz soran genç cevabını ararken gerilimler yaşar. Gençlerin kimlik bunalımları yaşamasının genel nedenleri arasında sosyo-kültürel alanlarda toplumsal değişmelerin etkisi, değerlerin yozlaşması ve bozulması, örnek alınacak yetişkinlerin birbirinden farklı olması veya yetişkin rollerinin yetersizliği gibi sebeplerdir.¹¹⁵ Ergenin toplum içerisinde rol model alacağı yetişkinlerinin olması ergene kimlik oluşturmada yardımcı olmaktadır. Aksi halde gencin kimliğini belirleyememesinin ve kimlik krizi yaşamasında topluma bakan yönleri ortaya çıkmaktadır. Çevresiyle sağlıklı ilişki kurabilmiş çocuklar, ergenlikte de herkesin karşılaştığı problemleri daha kolay atlatabileceklerdir.

Kimlik bulma savaşının yankısı her gençte farklı olabileceği gibi kültürlerin bu geçişte farklı yaklaşmasından dolayı da değişkenlik arz etmektedir. Hatta her delikanlı ister bilinçli olsun ya da olmasın kendi kimliğini kazanabilmek için bir mücadele içerisinde bulur kendisini. Bu mücadele içerisindeki gençlerin yaşadıkları süreçler de verdikleri tepkiler de aynı yoğunlukta olması beklenemez. Gerek toplum içinde gerekse ebeveynlerine yönelik bazı farklı boyutlarda anlaşmazlıklar yaşanabilir. Her ırmağın akışı, yatağı, beslendiği kollar farklı olduğu gibi kimi nehirler yatağında daha sessiz akarken kimisi daha coşkulu akar ve en nihayetinde hepsi öyle ya da böyle yolunu bulur. Bu süreçte ebeveyninden bağımsızlaşarak toplumsal değerleri, normları tekrar gözden geçirerek kendi yolunu arama yolundadır, yani kimliğini kazanma

¹¹⁴ Miller, Gelişim psikolojisi Kuramları, s.216.

¹¹⁵ M. Naci Kula, Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma), İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001, s.68

çabasıdır. Her gencin değişik oranda yaşamasının normal karşılandığı kimlik bunalımı (identitycrisis) sağlıklı bir şekilde atlatılmazsa genç bireyde bozulan uyum problemleri ile birlikte kimlik karmaşası (identityconfusion) ortaya çıkması kaçınılmaz bir olaydır.¹¹⁶

Biyolojik faktörlerin ergenlik gelişimine etkisi kaçınılmazdır ama çevrenin etkisini kültürel detaylarla ele alındığında gelişimsel aşamaların farklılaştığı görülmektedir. Bu hususta ileri sürülen farklılaşmanın birçoğu, günümüz eğitim süresinin uzun olması ve toplumsal beklentilerin farklılaşması gibi noktalarda toplanmaktadır. Görüldüğü gibi ergenlik çağı kültürden etkilenmektedir. Yetişkinliğe hazırlanma sürecinde önemli bir faktör olarak insan yaşadığı kültürün etkilerini üzerinde taşımaktadır. Toplumsal olarak gençlere karşı takınılan tutum onların ergenliği nasıl yaşadığını, ne kadar süre yaşadığını belirlemektedir. Antropologların gençliğin her dönemde aynı süreçlerden geçmediğini ortaya çıkartan birtakım araştırmaları olmuştur. Bu çalışmalarla sanayileşmiş toplum gençliğinde kimi primitif toplum gençliğinde olmayan krizler ve çok farklı psikolojik problemler olduğunu da çoğunlukla öne sürmektedirler.) İkel toplumlar ergenliğe geçiş aşamasında süre ve yaşantı olarak günümüzle karşılaştırıldığında farklı özellikler taşıdığı görülmektedir.¹¹⁷

Yapılan araştırmalara göre ilkel toplumlarda günümüzdeki gibi uzayan gençlik dönemi görülmemektedir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş birdenbire olmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki; gençlik, her ne kadar biyolojik ve psikolojik olarak bir tepki, değişim ve dönüşüm mahiyetinde olsa da çevrenin de bu sürece kaçınılmaz bir etkisi olmaktadır.¹¹⁸

Freud kimlik inşasını çocukluk yaşantılarıyla sınırlandırırken bu konuda en ayrıntılı ve kapsamlı görüş ileri süren Erikson'a göre kimlik inşası yaşam boyu devam etmektedir. Erikson'a göre bireyin bulunduğu yaş dilimine göre atlaması gereken basamaklar vardır. Bunlar: bebeklikte, güvensizliğe karşı güven; ilk, orta ve son çocukluk sırasıyla, utanç ve kuşkuya karşı özerklik ve suçluluğa karşı girişim,

---

¹¹⁶ Öztürk, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, s.86.

¹¹⁷ Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, s.64.

¹¹⁸ Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, s.19-20.

aşğılığa karşı üretkenlik. Ergenlik döneminde ise kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası olarak belirlenmiştir. Bu aşamada kimi gençler kendi kimliğini bulma yolunda olma yetenekleri ile bütünleşirken kimileri ise kendilerine uymayan kimlik rolleriyle çatışma yaşamaları kaçınılmaz olacaktır.¹¹⁹

Yeni bir benlik inşası elbette kolay değildir, bir mücadele gerektirir. Aksi durumda kimlik kargaşası ortaya çıkabilir. Bu bağlamda genç birey birçok problemle yüzleşebilir. Erikson kimlik oluşumu anlayışında bitmişlik olmasa da ergenlik dönemine yoğunlaşma vardır. Nuri Bilgin'e göre de kimlik "değerlendirme mekanizmasıdır."¹²⁰ Kimlik oluşuktan sonra bireyliğe geçiş yapan genç, etrafındaki olay ve olguları bu süzgeçten geçirerek değerlendirmeye tabi tutar. Dolayısıyla kendisiyle, diğer insanlarla kurduğu iletişimi, toplumu, kısacası iletişim içerisinde olduğu tüm alanı etkilemektedir. Bu açıdan kimlik oluşumu bilhassa önem arz etmektedir.

Birey kendine özgü bir kimlik sahibi olana kadar basamak basamak bazı evrelerden geçmektedir. Bireyin kimlik gelişimi, çocukluk yıllarında ilk özerkleşme ile başlar, ergenlik döneminde gelişimin etkisiyle daha önemli bir hal alır.

Ergen bireyin kimlik edinmesinde özerklik konusunu üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır. Ergenlik bir başka açıdan özerk olma çabasıdır diyebiliriz. O bir nevi içselleştirdiği örüntülerden ayrılıp özerkleşerek yeniden yapılanma sürecine girmektedir. Özerkliğin tanımlarına baktığımızda farklı kullanımlar görebilmekteyiz. Ergenlerde özerklik; Freud'a göre anne-babadan kopma anlamına gelirken Blos'a göre özerkliği anne-babadan kopmadan bireyleşmenin bir sonucu olarak görmektedir. Greenberger ise kendi kararını alma ya da kendini yönetmede var olan güven olarak tanımlarken Erikson özerkliği, bireysellik, duygusal bağımsızlık, ana-babadan ayrışma ve diğer sosyal etkilerden bağımsızlaşma olarak açıklamıştır.¹²¹ Her ne kadar Batı nazarında sağlıklı bir ergen gelişimi dış etkenlerden bağımsızlaşma, kendini olduğu gibi ifade etme ve özerklik ile paralel görülse de ergenin sadece birey olabilmeyi

¹¹⁹ Gander ve Gardier, Çocuk ve Ergen Gelişimi, s.491.

¹²⁰ Nuri Bilgin, Kimlik İnşası, İzmir: Aşına Kitaplar, 2007, s.91.

¹²¹ Metin Deniz, Figen Çok, Veli Duyan, Duygusal Özerklik Ölçeği'nin Ergenler İçin Uyarlanması ve Psikometrik Özellikleri, Eğitim ve Bilim, 38/167, (2013) s.344.

başarabilmesi değil, başkaları ile bağ kurarak sağlıklı ilişkiler kurma becerisine de sahip olması gerektiği unutulmamalıdır.¹²²

Ergenlik döneminin önemli kuramcılarında Blos, bireyin kendi kimliğini oluşturmasına ‘İkinci bireyselleşme’ adını vererek bu süreçleri dört koşula bağlar. Bunlar; özdeşimlerini tekrar gözden geçirme, çocuklukta gelişimini engelleyen travmalarını yeniden işleyerek değiştirebilmesi, ailede yaşanan olumsuzlukları düzenleme ki Blos buna ‘ikinci şans’ adını verir ve son koşul cinsel kimlik kazanılmasıdır.¹²³ Görüldüğü gibi Peter Blos’a göre kimlik gelişimi için önemli bir koşul olarak bireyin çocukken ebeveynine ya da bakıcısına karşı içinde oluşturduğu bağı çözüp bundan kurtularak kendisinin de bir birey olduğunu anlamasıdır. Sonrasında etrafındaki süregelen olay ve olguları işlemesi ve onların kendi benliğinde yer edinmesini sağlamasıdır.

Kimlik üzerine çalışma yapan araştırmacılar erken dönemde oluşan kimliğin nihai değişmez bir kimlik statüsü olmadığını, ergenlik sonrası yetişkinlik döneminde de bireylerin kimliklerini zaman zaman yeniden inşa ettiklerine dikkat çekmektedirler. Örneğin; ergenlik döneminde tesis edilen cinsel, mesleki ve ideolojik kimlik unsurları yetişkinlik döneminde karşılaşılan bazı zorluklar ve bazı deneyimler ardından zaman zaman değişime uğrayabilmektedir.¹²⁴ Bireyler bazen hayatta karşılaştığı bazı olay ve olgulara verdiği cevaplarla değişimin acısını çekerek benliğiyle bütünleşmeye devam edecektir. Bir taraftan yaşın ilerlemesiyle kimliğin kazanılması beklenir ama bazen yaşı ilerlemesine rağmen kişiliğini bulamamış insanları da görmek mümkündür. Uzmanlar bu gruba giren bireylerin durumunu ‘psikolojik adolesant’ tabiriyle ifade ederler.¹²⁵

2.3.8.6. Ergenlikte Ahlak Gelişimi

Ahlak kişinin değerler sistemi içerisinde iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımı yapabilme yetisidir. Ahmet Cevizciye göre, ahlak “Mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli

¹²² Steinberg, Ergenlik, çev., s.363.

¹²³ Odağ, Ergenler: Bizi Örnek Alanlar, Örnek Aldıklarımız, s.2.

¹²⁴ Adams, Ergenliği Anlamak: Ergen Psikolojisinde Güncel Gelişmeler, s.173.

¹²⁵ Ekşi, Gençlerimiz ve Sorunları, s.79.

bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü.”¹²⁶ olarak tanımlanmaktadır. Bireyin hayatında ahlak, belli aşamalar kat ederek gelişim gösterir. Bu süreçte, bilişsel ve toplumsal ahlaki yetinin oluşumunda toplumun önemli yeri vardır. Zira toplumdan topluma değişen ahlaki yargı kurallarının oluşumu bunun kanıtıdır. Toplumun içerisinde bulunduğu kültür, ahlaki olguyu tanımlamada belirleyici olduğu gibi ahlakın evrensel bir yönü de bulunmaktadır. “Ahlaki gelişim toplumun tüm değerlerine kayıtsız şartsız edilgin bir uyma değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturma sürecidir.”¹²⁷

Ahlaki gelişime katkıda bulunan iki önemli unsurdan söz edilir. Bunlardan biri zihin kapasitesindeki değişiklikleri etkileyen bilişsel gelişim olmaktadır. Soyut işlemler dönemi adı verilen bu dönemde genç, bilişsel yetinin gelişimiyle olay ve olgular üzerinde derinlemesine düşünür, önemli varsayımlar üzerinde fikir yürütüp çıkarımlarda bulunabilir. Bu aşamaları kat ettikçe genç, kendi benliği üzerine düşünebilme seviyesine gelebilir. Böylelikle ahlaki gelişime katkıda bulunacak ikinci unsur olan kimlik gelişimini de oluşmaya başlar.¹²⁸

Bu bilgilere göre ahlak gelişimi ile zihin gelişimi arasında bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Ergenlik ise, soyut düşünmenin yoğun olarak başladığı dönemdir. Ve artık o, olayları farklı değerlendirmeye başlayarak ahlaki değerlerini yansıtır. Bireyin üst ahlaki değerlere ulaşabilmesi soyut düşünmesi ile ilintili olduğu bilinir.¹²⁹ Soyut işlemler dönemi bireyin ergenlik döneminde gerçekleşmesi beklenen bu gelişimlere tüm bireylerin ulaşamadıkları görülmektedir. Kohlberg ve Gilligan'ın yaptıkları araştırmalara göre (1971), ergenlerin sadece %45'i 15 yaşına kadar soyut işlemlere ulaşabilmektedir. Otuz yaşına kadar bu oranın %65'e dolayında olduğu, yetişkinlerin %35'inin ise hiçbir zaman soyut işlemlere ulaşamadığı öne sürülmektedir.¹³⁰

Ahlak dini olan İslam'da da insanın değerler anlamında gelişmesi en temel ölçüt olmaktadır. Akıl sayesinde insanlar içgüdüsel isteklerini, duygularını kontrol edebilir.

¹²⁶ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 1999, s.113 s.17.

¹²⁷ Nuray Senemoğlu, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Pagem Akademi, Ankara: 2010, s.62.

¹²⁸ Ayten Ulusoy (Ed.), Gelişim ve Öğrenme, Anı Yayıncılık, Ankara: 2015, s.88.

¹²⁹ Yıldırım, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, s.120.

¹³⁰ Ulusoy, Gelişim ve Öğrenme, s.89.

Varış'ın gençleri ve değer yargılarını tanımak için yaptığı bir araştırmada, gençlerin yaşitlarında en çok değer verdikleri özellikler şu şekilde sıralanmıştır: Ahlaklı ve terbiyeli olmak (%60), çalışkanlık (%57), dürüstlük (%49), yardımseverlik ve fedakarlık (%39).¹³¹

Batılı ülkelerde yapılan çalışmalarda bu konuda öne çıkan Jean Piaget'tir. Bilişsel psikolojinin öncülerinden Piaget, çocukların zihinsel gelişimi üzerine yaptığı orijinal deneyler sonucunda, ahlaki yetinin gelişimsel olduğunu vurgulayarak, ahlakı düşüncenin zihinsel düşünceye paralel geliştiğini ortaya koymaktadır.

Kohlberg bilişsel yaklaşımı benimsemiş buna fakat ek olarak bazı yaklaşımlar öne sürmüştür. Deneklere problemleri hipotetik hikayeler vererek çözüme kavuşturması istenmiş. Böylelikle bireylerin çeşitli davranış durumlarına yaptıkları yorumlardan onlardaki ahlaki gelişmişliği açığa çıkarmaya çalışmıştır.¹³²

Din ve ahlak gelişiminin birbiriyle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu konuda yapılan şu çalışma dikkat çekicidir. Ülkemizde 2004 yılında farklı okul türlerindeki gençlerde ahlaki gelişimleri ile ilgili bir araştırma yapılmış. 14-18 yaş arasındaki gençler üzerine yapılan bu araştırmaya göre imam hatip lisesinde öğrenim gören gençlerin ahlaki yargı gelişimi açısından diğer lise türlerine göre daha gelişmiş olduğu saptanmış.¹³³ Dini eğitimin daha yoğun bir şekilde aktarıldığı bu okul türündeki bilgiler, genç üzerinde ahlakla ilgili değerlere ilgi uyandırmış olabilir.

Bu geçiş aşamasında ahlaki açıdan da genç ve yetişkin arasında bazı problemler yaşanması kaçınılmazdır. Kendi varlığını keşfeden ve kendi değer yargılarıyla yaşamak isteyen genç için çevresinde kendine model alacak kişilerin varlığı çalkantılı dönem için çıkış yolu olabilmektedir. Diğer taraftan çevresi tarafından kabul görme, grup içerisinde var olma ergenler için önemlidir. Kendi içinde yaşadığı değişimlerle birlikte içerisinde bulunduğu değer yargılarından etkilenip kendine bir yol çizmeye

¹³¹ Zuhâl Baltaş ve Acar Baltaş, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985, s.88.

¹³² Aysel Çağdaş ve Zârifeye Seçer (Şahin), Çocuk ve Ergenlerde Sosyal ve Ahlak Gelişimi, Ramazan Arı (ed.) İstanbul: Nobel, 2002, s.115.

¹³³ Hacı Yusuf Acuner, "14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi", (doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniv., 2004), s.147.

çalışan bocalamalar yaşar. Akran baskısı, yaşlıları tarafından kabul görme ihtiyacı veya dışlanma korkusu ve yalnız kalma tehlikesi gençleri kendilerinin de doğru bulmadıkları hatalara götürebilmektedir. Bu noktada doğruyu olanı uygulayabilme gücü otorite problemi ile karşı karşıya gelir.¹³⁴

Özcan Köknel'a göre de çocukluktan yetişkinliğe geçişte birey için önemli olan değer yargılarının geçerli olduğu ve etrafında örnek alacağı yetişkinlerin olması önemlidir. Böylelikle birey, onları taklit ederek hayatına yön verir ve bu geçişi kolaylaştırabilir. Ergenliğin doğasında yetişkinlerin dünyasını benimseme, taklit ederek onlara benzeme ya da bir tepki göstererek reddetme vardır.¹³⁵

Ergenlik dönemi bireyin ahlaki gelişimi açısından önemli bir kavşak (eşik) noktasıdır. Ergen bu dönemde oluşturduğu kalıplar üzerine ahlaki yapısını bina etmektedir. Yapılan araştırmalar yetişkin bireylerin gösterdikleri ahlaki eylemlerin temelini ergenlikte atıldığı göstermektedir. Bu dönem de kazanılmayan erdemlerin sonraki yaşam dönemlerinde açığa çıkmasının pek mümkün değildir. Bu sebeple ergenlik ahlaki gelişim sonraki dönemleri de karakterize eden çok kritik dönem olmaktadır.¹³⁶ Görüldüğü gibi yetişkin bir bireyin ahlaki yapısı ergenlik dönemine kadar şekillenmiş olmaktadır.

2.3.8.7. Ergenlikte İnanç Gelişimi

Ergenlik dönemi, bilindiği gibi bireyin çocukluk evresindeki salt etkilenme aşamasından sıyrılıp kendi değer yargılarını inşa ettiği bir dönemdir. Daha önce gördüğümüz gibi birçok alanda gelişip dönüşen birey bu dönemde farklı perspektiflere yelken açacaktır. Taylor ve James Frazer'in ileri sürdüğü gibi dini inanç insanların etrafında olup biten şeylere anlam verme ve anlama ihtiyacından ortaya çıkar, ergenlik süreci bireylere tam da böyle bir anlam inşa etme fırsatı verir. Belki aynı olay ve olgulara değişen bakış açısıyla kendisini farklı anlam dünyasında bulacaktır.¹³⁷ İnanç gelişimi konusunda kapsamlı araştırmalar yaparak kendine has bir gelişim teorisi ileri

¹³⁴ Baltaş ve Baltaş, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, s.88.

¹³⁵ Köknel, Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, s.30.

¹³⁶ Ulusoy (ed.), Gelişim ve Öğrenme, s.89.

¹³⁷ Kaplan, Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık, Din Psikolojisi, s.69.

süren James Fowler'a göre ergenlikte dini gelişimin gerçekleşmesi bireyin sadece ebeveyninden miras aldıklarıyla kalmayıp kendi dini inancını yeniden inşa etmesiyle mümkündür.¹³⁸

Ergenlik döneminin dini boyutu üzerine ilk araştırmaları yapmasıyla literatürde önemli bir dönüm noktasını temsil eden Starbuck ve Hall, ergenlikte dini gelişime evre mantığıyla yaklaşmaktadır. Bu paradigmaya göre ergenlik dönemi dini gelişimi genel olarak üç aşamada incelenmektedir. Çalışmamızı bu paradigma üzerine modelleyerek üç aşamada incelemeye çalışacağız.¹³⁹

2.3.8.7.1. Dini Şuurun Uyanması (12-14 Yaş)

Ergenlik döneminin ilk safhası olarak kabul edilen bu aşamada genç birçok açıdan bir uyanış yaşar. Dini şuur, bireyin hangi dini kabullere sahip olduğunu, neye ya da kime niçin inandığını ya da inanmadığını bilmesi; sergilediği dini tutum ve davranışların farkında olması; dini kabullerini içten yaşaması vb. gibi çeşitli tecrübe şekilleri ile ifade bulur.¹⁴⁰ Bu dönemde soyut düşünme yetisinin gelişmesiyle kuvvetli bir dini anlayış ortaya çıkar. Dini oluşumlardan derinden etkilenerek ibadetlere iştirak etme isteği artar.¹⁴¹

Bu aşamanın işlevselliği çocuğun önce kendini fark etmesi sonra da çevresindeki değerlerin bilincine erişmesiyle mümkündür. Ontolojik olarak kendi varlığını konumlandıran ve bu şuurla toplumsal ilke ve normları dikkate alan birey bu aşamada din konusunda da çevresi ile etkileşime girerek adeta programlanmaktadır.¹⁴² Dolayısıyla çocukta şuurlu bir dini uyanışın gerçekleşmesi manevi ortam ve huzurla ilgisi vardır. Örnek alınan anne babamın dini esaslara karşı ilgili oluşu ve aile içinde huzurun sağlanmasıyla çocuk ancak dine karşı duyarlılık kazanılabilir. Çevrenin

---

¹³⁸ Steinberg, Ergenlik, s.262.

¹³⁹ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Din ve Ahlak Gelişimi", Mehir Aile Dergisi, Konya: 2001, s.45

¹⁴⁰ Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2000, s.80.

¹⁴¹ Bahadır, "Ergenlik Döneminde Din ve Ahlak Gelişimi", s.45.

¹⁴² Adnan Aslan, Din Felsefesine Giriş, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015, s.237.

yönlendirmesi, verileri kendi algısına göre işlemesi ve yaşadığı tecrübeler ışığında bir çerçeve oluşturacaktır.¹⁴³

Birey, ergenlik dönemine girmesiyle çocukluk çağında oluşturup bu zamana getirdiği duygu, düşünce ve davranış kalıplarını yeniden gözden geçirme fırsatını bulur. Bireysel ve toplumsal açıdan kendi bedensel, bilişsel, duygusal, sosyal gelişimi paralelinde ele alıp yapılandığı bu tutumların içerisinde dini gelişim de bulunmaktadır.¹⁴⁴

2.3.8.7.2. Dini Kabullerin Sorgulanması (14-18 Yaş)

Bu dönemin en karakteristik özelliği şüphedir. “İnanç ve inançsızlık arasında kararsız olma ruh hali olarak tanımlanan”¹⁴⁵ şüphenin, ortaya çıkmasında yaşın çok önemli bir etkisi bulunmaktadır.¹⁴⁶ Üzeyir Ok, tarafından ele alınan ve “dini stres” olarak ifade edilen bu kavramın; çelişki, sorgulama ve uyumsuzluk durumlarını kapsadığına dikkat çekmektedir.¹⁴⁷ Şüphe kelimesine genel olarak olumsuzluğu çağırırsa da olgun imana ulaştırması bakımından gereklidir. Bu bölümde sıkça altı çizildiği üzere, ergenlik doğası itibariyle kuşkuyla sorgulama ve tahkik etme dönemidir. Ergenliğin bu boyutu en çok da inançla ilgili konularda ortaya çıkar. Uzmanlara göre, bu evrede ortaya çıkan şüphe, bunalım, çatışma vb. durumlar hem kişiliği geliştirir hem de dini gelişime de katkıda bulunmaktadır.¹⁴⁸ Örneğin; literatürde bu konuları ilk ele alan psikologlardan biri olan Edwin D. Starbuck sıkıntılı ve bunalım ile karakterize edilen bu dönemi, aslında gencin içinde dini duyguların mayalandığı ve gittikçe bu dönemin dini sahiplenme ile sonuçlanabileceğini belirtir.¹⁴⁹

---

¹⁴³ Bozkurt Koç, Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba, Dini Araştırmalar, 11/31, (2008), s.52.

¹⁴⁴ Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, Marife Dergisi, 7/1, (2007), s.222.

¹⁴⁵ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000, s.53.

¹⁴⁶ Celal Çayır, Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma, Bilimname: Düşünce Platformu, 27/2, (2014), s.78.

¹⁴⁷ Üzeyir Ok, Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları, Dini Araştırmalar, Cilt: 8, Sayı:22, 2005, s.12.

¹⁴⁸ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.136.

¹⁴⁹ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.76.

Dolayısıyla yaşanan bazı çatışmalar, tartışmalar ve anlaşmazlıklar sorun gibi görünse de ergenin doğası itibariyle bunları yaşaması ileride olumluya dönecek deneyimlerdir. Ergen, o zamana kadar sorgusuz olarak kabul ettiklerini gözden geçirir. Düşüncelerinde ve duygularında dalgalanmalar olur hatta ergenin içinde fırtınalar kopar.

Ergenlikte dine karşı ortaya çıkan şüphelerin oluşumunda ve kimi zaman ortaya çıkan dini sapmalarda birçok etken vardır. Hayal kırıklığı gibi olumsuz tecrübeler bireyi inançsızlığa götürebilmektedir.¹⁵⁰

Önemli psikolojik olayların zemin hazırladığı bu süreçte hurafeler, kafa karışıklığı, kavramların anlam yetersizliği, dini anlatımın özensiz oluşu, dini konularda rehbersizlik sıkıntısının baş göstermesi gibi konular etkili unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵¹ Aslında bu dönemdeki şüphelerin başat sebebi ergenin bilişsel gelişimidir. Bunun yansırı bireysel olarak değişebilen nedenler özgürlük isteği, ahlaki konular, cinsel arzular karşısında yaşanan dini çatışma, dini açıdan sosyalleşememe, dini yanlış uygulamalar, din bilim çatışması vb. gibi süreçlerden geçen gencin dini inancı pekişerek artabilir.¹⁵²

Başka bir açıdan ergenler gelişimlerinin doğası gereği hormonların etkisi altında kalabilir. Cinsel gelişimin etkisiyle hayatında bazı çatışmalar yaşayabilir. Bu krizi yönetemezse, tam bağımsız olma arzusuyla dinden uzaklaşabilir. Din, bireyi bazı değerle ihata ederek onu kendine tabii olmasını sağlarken bir taraftan ona bu bağ ile toplumsal olarak benimsenmiş ilkelerin ötesinde özgür iradesi ile davranabilme özgürlüğünü sunmaktadır.¹⁵³

Bu dönem ergen için her olguya şüpheyle yaklaştığı kendi mantığına bürüyerek anlam vermeye çalıştığı bir dönemdir. Dindar olsun ya da olmasın farklı açılardan dine şüphe ile yaklaşabilmektedir. Dini bilgisi az, dinin mahiyetini tam kavrayamayan gençler yanlış kaynaklardan beslenirse dini algılarına olumsuz bir temel atabilmektedirler. Ya

---

¹⁵⁰ Antoine Vergote, Din İnanç ve İnançsızlık, çev., Veysel Uysal, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1999, s.174.

¹⁵¹ Babayiğit, “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, s.164.

¹⁵² Çayır, Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma, s.83.

¹⁵³ Kula, Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma), s.160.

da esaslı bir din eğitimi almamış, birtakım hurafeler ve kulaktan dolma bilgilerle büyütülmüş genç kendi kutsalı ile gerçekler arasında kalabilmektedir. Buna karşılık, Yavuz'a göre, ergenlik döneminde dini ortamı uygun ve esaslı bir din eğitimi alabilen ergenler böyle bir dini şüphe ve bocalama yaşamadan gelişimlerini devam ettirebilmektedirler.¹⁵⁴ Öte taraftan Hayati Hökelekli'nin yaptığı alan çalışmasına göre de ülkemiz ergenleri %30 dolaylarında dini şüphe yaşıyor.¹⁵⁵

2.3.8.7.3. Dini Tutumların Belirginleşmesi (18-21 Yaş)

Genç bu aşamada hayatını yönlendirdiği değer ve olgularla birlikte bu fırtınadan kurtaracak kaptanlık görevini üstlenmiş ve sonucunda durulmuştur. Ergenliğin bu döneminde dini tutumlar istikrarlı bir hal alarak netleşir. Böylece bireyin hayatında ilk defa şuurlu bir yöneliş ortaya çıkar. Karaca ergenlerin geçirdiği bu kritik süreci şöyle yorumlar: “Dini şüpheler çoğu kere acı ve ıstırap verici hatta ego bütünlüğünün kaybolmasına neden olsa da bu süreçten sonra ortaya çıkan iman, yenilenmiş, gelişime açık, tazelenmiş ve yaratıcıdır.”¹⁵⁶ İncanın en başta çocuksu olduğunu sonrasında şüphelerle olgunlaştığını ifade eden Kayıklık da bireyin edindiği tecrübelerle ve özellikle çevresi ile kurduğu yaşantıları ile incanın şekilleneceğinin altını çizer.¹⁵⁷

Bu dönem birçok gelişim unsuru bakımından hassas ve kritik bir süreçtir. Ayrıca iyi idare edilmesi gereken risk ve fırsatlar içerir. Bu süreçte gencin dine karşı ilgisi artabileceği gibi çevrenin etkisiyle de dine karşı yabancılaşma yaşayabilir. Bu durum olumsuz gibi gözükse de aslında önemli bir aydınlanma evresidir. Çünkü bu fırtınanın süresinde evrenin ve yaşamın anlamını, amacını, değerini, insan varlığını ve davranışlarını bütünüyle kavramaya çalışan genç birey sorularına cevap arar. Çoğunlukla bu sorularının cevaplarını dini yapı içerisinde ya da bir kısım ideoloji ile cevap bulur.

---

¹⁵⁴ Kerim Yavuz, Günümüzde İncanın Psikolojisi, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2013, s.149.

¹⁵⁵ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.159.

¹⁵⁶ Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.160.

¹⁵⁷ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 46/1, (2005), s.145.

Sorularına mantıklı bir cevap bularak bilişsel doyum yaşayan gençler şüphelerinden kolayca kurtulabilmektedir. Buna karşılık gencin dini şüphelerinin devam etmesi neticesinde gencin dine karşı olumsuz bir tavır takınarak kendini dine karşı kapatmasına sebebiyet verebilmektedir.¹⁵⁸

Araştırmalar çalkantılı ergenlik yaşantılarından sonra eski şüphe ve tereddütlerinden kurtulmuş erişkinin zihni anlamda durulacağına ve dini tutumun üç şekilde karşımıza çıkacağını göstermektedir.

- Din konusuna reddedici bir tutum sergileyenler.
- Çocukluk dönemi taklidi imanın yerini tahkiki imanın aldığı şuurlu bir şekilde dine yönelenler.
- Geleneksel inancını çok az bir değişiklikle ya da aynı şekilde devam ettirenler.¹⁵⁹

2.3.8.8. Dini Gelişimde Ailenin Etkisi

Zaman zaman değindiğimiz aile faktörünü burada ayrı bir başlık altında tekrar ele almak isabetli olacaktır. Çünkü ergenlikte dini gelişimi anlayabilmenin yolu çocuklukta olup bitenleri anlamak ve bu yeni inşa sürecinde gence etki eden faktörleri analiz etmekten geçmektedir. Dini gelişimde aile çocuk için ilk rehberlik görevini üstlenir. Aile, çocuğun din ile tanışmasını sağlayan, çocuğun dini tecrübelerinin uyanmasını destekleyen çok önemli bir faktördür.¹⁶⁰

Çocukluk çağında dini gelişiminin sağlıklı olabilmesi için çocuğun çok yönlü bir gelişim göstermesi gerekmektedir. İnancın çocuğun benliğinde akseden yönünü görebilmek için çocuğun bilişsel, sosyal, ruhsal, kültürel vb. yönlerden ilerlemesi gerekir.¹⁶¹ Bununla birlikte ebeveyninden aldığı eğitim ve bu dönemde onlarla oluşturduğu bağlanma stili ergen dini gelişimini etkilemektedir. Özellikle insanda ilk

¹⁵⁸ Yavuz, Günümüzde İnancın Psikolojisi, s.162.

¹⁵⁹ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, (yüksek lisans tezi, Uludağ Ünv., 1994), s.33.

¹⁶⁰ Yavuz, Günümüzde İnancın Psikolojisi, s.141.

¹⁶¹ Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s.117.

doldurulmaya çalışılan duygu güven olduğu için ebeveyni ile güvene dayalı ilişkinin mahiyeti burada ön plana çıkar. Karaca'ya göre ebeveyne ya da bakımını üstlenen kişiye bağlanma stili ya da o kişilerin dindarlık düzeyi kişinin Allah ile olan ilişkisini etkilemektedir. O, bu konuda düşüncelerini¹⁶² şu şekilde belirtmiştir:

Ergenlerin bu yaşa gelinceye kadar geliştirmiş oldukları bağlanma stili bu aşamada da devrededir. Annesi veya temel bakıcısı güvensiz bir bağlanma figürü olarak algılayan gençler, bu durumu telafi etmek için, o zamana kadar ilişkide bulunmadıkları Tanrı'yı güvenli bir bağlanma figürü şeklinde algılayarak dini gelişim için önemli bir motivasyona sahip olabilirler. Ancak bu durumun tersi de geçerlidir. Zira dindar olmayan ebeveyniyle güvenli bir bağlanma ilişkisinde olan çocuk ve gençlerin dini gelişimleri muhtemelen gecikecek veya güdük kalacaktır.

Buna karşın Erikson'a göre çocukluk döneminde temel güven duygusu sağlıklı gelişmemiş ve kimlik arayışı esnasındaki sıkıntılıları yoğunlaşmışsa, birey kendine güven duyabileceği insanlar ve sığınabileceği din ve ideoloji veyahut da bir felsefe arar. Böylece genç dini hayatın getirmiş olduğu anlam dünyası ve dini sosyal hayatta güven duyar ve bu dünyada kimliğini bulur.¹⁶³ Görüldüğü gibi bir sebeple aile ile güven bağı kuramayan genç bu boşluğu dini değerlere bağlanmakla da doldurabilmektedir.

Gençleri inançsızlığa götüren faktörlerin neler olduğuna bakıldığında ilk sırada kötü aile ilişkileri faktörünün diğer etkenleri öncelediğini görmekteyiz. İnançsız bir tutum geliştirme ve olumsuz aile ilişkisinin koşut bir görünüm arz etmesi aile unsurunun önemini ortaya koymaktadır.¹⁶⁴ Başka bir araştırmaya göre de genç bireylerde inançsızlığa geçişte zayıf ebeveyn ilişkisi en önemli etken olduğu saptanmıştır.¹⁶⁵ Çocukken ailede gizil ya da doğrudan öğrenilen bilgiler ergenlikte özümsemekle açığa çıkar. Bu bilgileri işleyecek zihinsel yetenekler diğer dini değişkenlere kıyasla dini düşüncelerin biçimlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Buna karşın ergenlik öncesi dönemde esaslı bir din eğitimi alan birey ergenlik dönemine geçişte kişilik olgunlaşması ve dini pratiklere eğilim daha hızlı olacaktır.

---

¹⁶² Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.154.

¹⁶³ Kula, Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma), s.78.

¹⁶⁴ Babayiğit, "Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış", s.229.

¹⁶⁵ Faruk Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, s.172.

BÖLÜM III

TANRI TASAVVURLARI VE DEİZM

3.1. Tanrı Tasavvuru

İnsan kendine özgü özellikleri bakımından canlılar arasında eşsizdir. İnsan doğasının çok yönlü yapısı içerisinde madde ötesi manevi boyutun olması, bireyin inanç, iman gibi özel bir daire içerisinde bulunmasını sağlamış ve onu diğer canlılar içerisinde daha özel bir konuma getirmiştir. Onu çok boyutlu yapısı içinde farklı kılan en önemli özelliklerinden biri kendisine verilen düşünme yetisi vesilesiyle birçok olay ve olguyu tasavvur edebilmesi ve bu doğrultuda düşünceyi inşa edebilmesidir. Kuşkusuz dünya düşünce tarihi içerisinde Tanrı tasavvuru birey için en özel alanlardan biridir.

Tanrı tasavvurunun oluşumunda bizzat Tanrı'nın kendisi ve tasavvuru yapan zihnin etkisi söz konusudur. Çeşitli algı ve tecrübe ile çeşitlenmesi duruma istinaden, bireye bakan yönü itibariyle doğal olarak farklılık arz eder.¹⁶⁶ Bu gerçeklik doğrultusunda insanoğlu Tanrı'ya görüşlerini atfetmiştir. Bu cihetten insan ürünü olduğunu, insanı inceleyen psikolojinin de ana konularından biri olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanın inanç boyutunda edineceği en önemli ve belki de vazgeçilmez düşüncelerden biri, kişinin Tanrı'yı nasıl tasavvur ettiğiyle ilgilidir. Din Psikolojisi alanına yaptığı katkılarla bilinen David Wulf kişinin Tanrı tasavvurunu etkileyen altı etkenden söz eder:

- 1) Çocuk- ebeveyn ilişkisi
- 2) Benlik saygısı
- 3) Çevreyle etkileşim
- 4) Tanrı bilgisi

---

¹⁶⁶ Mahmut Ay, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması", Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 46/2, (2005), s.108.

- 5) Dini ritüeller ve dini tartışmalar
- 6) Bireysel dini deneyimler ¹⁶⁷

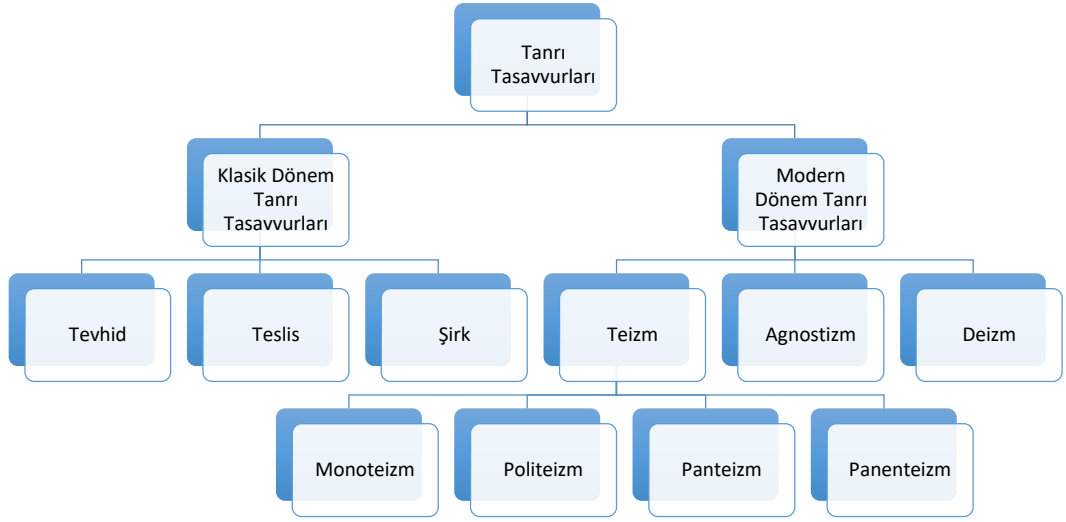
Birey genellikle oluşturduğu Tanrı tasavvuruna göre bir dünya ve ötesini tahayyül eder ve bu paradigmaya göre de bir hayat anlayışı geliştirir. İnsan hangi çağda yaşarsa yaşasın, hangi dine inanırsa inansın veya hangi düşünce akımları etkisinde olursa olsun, bir şekilde bireyin edinmiş olduğu Tanrı tasavvuru bireyin paradigmasını büyük oranda etkiler. Nihayetinde illaki bir karara varır ve hayatının içerisine alacak bütün alanları bu Tanrı tasavvuruna göre şekillendirerek bu istikamette ilerler. Kısacası Tanrı inancı insanın en temel unsurunu oluşturmaktadır.¹⁶⁸

Çalışmamızın diğer başlıklarında zaman zaman değinmeye çalıştığımız gibi bireyin biyolojik, psikolojik, sosyal, fiziksel, bilişsel, kısacası bireyin boylamsal ve kesitsel özellikleriyle sahip olduğu bu çok katmanlı yapısı Tanrı tasavvuruna etki etmektedir. Bu faktörlerin hepsi bireyde Tanrı algısına ilişkin bir tutum oluşturmakta ve böylece birbirinden oldukça farklı, Tanrı tasavvurları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda oluşan çeşitli Tanrı tasavvurlarını klasik ve modern zaman dilimlerine ayırarak iki farklı kategoride ele almak mümkündür. Örneğin; putperestlik/şirk, teslis ve tevhit eksenli Tanrı inançlarını klasik zaman Tanrı tasavvuru olarak değerlendirebiliriz. Günümüzde daha popüler olan deizm, ateizm ve agnostisizm gibi inançları da modern zaman Tanrı tasavvuru olarak ele alabiliriz.

---

¹⁶⁷ Celal Çayır, Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2, (2013), s.28-29.

¹⁶⁸ Ali Ulvi Mehmetoğlu, Tanrıyı Tasavvur Etmek, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.15.

Şekil 3. 1. Tanrı Tasavvurları

Tanrı tasavvuru, bilişsellikten öte bireyin Tanrı hakikatini manevi olarak duygularla tecrübe etmesidir.¹⁶⁹ Deizm de bu çerçevede insanın tutumunu ifade ettiğinden diğer tutumları kısaca ele almak bu tabloda yerini belirlemesi açısından önemlidir.

Ateizm bir Tanrı inancını içermediği için bu sınıflandırmaya alınmamıştır. Dolayısıyla dehriyyundan ya da ateizminden bahsedilmemiştir. Ayrıca modern dönem Tanrı tasavvuruna da tabloda olduğu gibi sınırlandırılmıştır.

3.1.1. Klasik Tanrı Tasavvuru

Klasik Tanrı tasavvurlarında, en genel ve belirgin anlamıyla tek Tanrı inancı yani; tevhit, üçlü Tanrı inancı; teslis, ortak koşma; putperest/şirk olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Bu başlık altında dinler tarihçileri tarafından ele alınabilecek başka Tanrı inançları ebeste olabilir ama çok fazla ön plana çıkmadığı için ele alınmamıştır. Klasik dönem Tanrı tasavvuru, modern çağa gelinceye kadar, geleneksel olarak Tanrı algısı, Tanrı'nın gücü ve sayısı ön plana çıkan Tanrı tasavvuru olarak tanımlanmaktadır.

¹⁶⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, İnanç Psikolojisi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2011, s.29.

3.1.1.1. Tevhid

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhid¹⁷⁰ İslam’ın en temel esasıdır. İslam’ın tevhit akidesi ister çok tanrıcılığı kabul etmekle ortaya çıkan şirk olsun isterse Allah’la insan arasında aracılar kabul etmeye dayalı şirk olsun tüm şirk çeşitlerini reddetmektedir.¹⁷¹ Böylece tevhid bağlamında, Allah’ın alemde kendinden başka bir ilah olmadığına dair ifadeleri, salt birer iddia olmanın ötesine taşınmakta, göklerdeki ve yerdeki her türlü hakimiyetini bu birliğin temeline yerleştirilmektedir.¹⁷²

3.1.1.2. Teslis İnancı

Aynı cevherden oluşan ama farklı üç Tanrı inancı anlamına gelen teslis, Ortodoks, Katolik ve Protestan Kiliselerin temel inanç öğretisidir. Teslisin inancını oluşturan üç Tanrı unsuru Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tur.¹⁷³ İlahi zatın bölünmezliğini savunan İslam alimlerinin tersine Hıristiyanlar İsa’nın bedenleşmiş Tanrı olduğuna inanmaktadırlar.¹⁷⁴

3.1.1.3. Şirk/Putperestlik

Şirk, “şe-ri-ke” fiilinden türemiş ortak koşmak, ortak olmak, ortaklık anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Yunancada politeizm kavramıyla ifade edilmektedir. “Tevhid” kelimesinin zıttı olan şirk, dinen mutlak inkar anlamına gelmektedir. Terim olarak, Allah’a zatında, sıfatında, ibadet, uluhiyet veya mülkiyetinde dengi olduğuna inanmaktır.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Mevlüt Özler, "Tevhid", Tdv İslâm Ansiklopedisi, son güncelleme 27 Mayıs, 2021.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid#1>

¹⁷¹ Rıza Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/(2020), s.75.

¹⁷² Düzgün Şaban Ali, Kur’an’ın Tevhid Felsefesi, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2005) s. 5; Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı", s.75.

¹⁷³ Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu Yay, 2007, s.38-39.

¹⁷⁴ Mehmet Ekvuran, *Vahiy Olgusu*, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2, (2017) s. 164.

¹⁷⁵ Şuayip Karataş, *Kur’an’da Tevhidin Zıttı Olarak Şirk Kavramı*, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, cilt: I, (2019) s.199; Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı" s.75.

3.1.2. Modern Dönem Tanrı Tasavvurları

Modern dönemde insanların tecrübelerine dayanarak yaratıcıya atfettiği yaklaşımlar çok çeşitlidir. Bu çalışmada agnostizm, deizm ve teizm ve teizmin alt dalları olan; monoteizm, politeizm, panteizm, panenteizm ele alınmış ve kategorilerine ayrılarak sınırlandırılmıştır. Modern dönem Tanrı tasavvurları içinde Tanrı'ya inanma ve Tanrı'nın sayısı ve gücünden ziyade Tanrı'nın fonksiyonu üzerinde bir ayrışma söz konusudur. Modern dönem Tanrı tasavvurunun belirgin özelliği Tanrı-evren, Tanrı-insan ilişkisidir. Tanrı'nın alem ile olan ilişkisi ve Tanrı'nın yeryüzündeki etkisi ön plana çıkmaktadır.

3.1.2.1. Teizm

Tanrı'nın varlığına ve evrenin Tanrı tarafından yaratılmış olduğuna inanan felsefi ekolün adıdır. Teizmle, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in Tanrı anlayışını akla gelir. Ayrıca temel prensibi Tanrı'nın akılla bileneceğini savunur.¹⁷⁶ Tanrı'nın da aşkınlık, yaratıcılık, kişilik, iyilik, ezililik, ebedilik vb. gibi sıfatları sahip olduğunu iddia eder.¹⁷⁷ Teizm, monoteizm, politeizm, panteizm ve panenteizm olmak üzere genellikle dört başlık altında ele alınır.

- *Monoteizm*

Monoteizm, tektanrıcılık demektir. Politeizmin zıttıdır. Monoteist dinlerin doğduğu topraklar genel itibariyle politeizmin etkin olduğu yerler olmaktadır. Bu dinlerin diğer bir ortak özeliği ise ortaya çıkarken bir önder eşliğinde yoğun çaba gerektiren bir oluşum olmalarıdır. Reformist bir kişinin önderliğinde yaşadığı toplumun inancını temelden değiştirmeye gayreti içindedir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Atalay Sare Levin ve Osman Caner Taslaman, "Natüralizm ve Teizm Açısından Akıl Delilinin Değerlendirilmesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (2017), s.365.

¹⁷⁷ Aydın Topaloğlu, *Ateizm Eleştirisi*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2004, s.9.

¹⁷⁸ Pettazoni R., *Monoteizmin Teşekkülü*, çeviren., Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, (2000), s.290.

- ***Politeizm***

Tanrıların çokluğunu kabul eden bu inanç, klasik dönemdeki putperestliğin modern dönemdeki karşılığıdır. Politeizmde Tanrı'nın, hayatın birçok alanında hüküm sahibi olduğuna inanılır.¹⁷⁹

- ***Panteizm***

Tanrı ile alemin tek ve aynı cevherden olduğunu savunan panteizm¹⁸⁰ tabiatı Tanrı'nın görünümü olarak kabul eder. Bu doktrinde, Tanrı alemde içkindir ve alemdeki her şey Tanrı'nın parçası olarak kabul edilir.¹⁸¹

- ***Panenteizm***

Panenteizm, çift kutuplu Tanrı anlayışını¹⁸² temsil eder. Bu düşünceye göre, Tanrı alemde hem içkindir hem de evrenden aşkındır hem evrendir hem de evrenin ötesindedir.¹⁸³

4.1.2.2. Agnostizm

Bilinmezcilik olarak Türkçeye çevrilen agnostizm. Yunancada 'bilgi, hikmet, marifet' anlamına gelen gnastisizm kelimesinin zıttıdır. İlk olarak Huxley'in ileri sürdüğü bu düşünce teizm gibi Tanrı'nın varlığı savunmadığı gibi ateizm gibi de yokluğunu savunmaz. Farklı çevrelerce şüphecilik, kararsızlık olarak açıklanan agnostizm hem felsefe hem de dinle ilgili konularda doğru bilgiye ulaşmanın imkansız olduğunu iddia eder.¹⁸⁴

---

¹⁷⁹ Dhavamony Mariasusai, Dinlerde Tanrı Anlayışı, çev., Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2010), Cilt:12/ 22, s.208.

¹⁸⁰ Korlaelçi Murtaza, "Panteizm Vahdet-i Vücut mudur?", Felsefe Dünyası (1992), s.43.

¹⁸¹ Tanrıverdi Hasan, Vahdet-i Vücut - Panteizm Karşılaştırması, Dinî Araştırmalar, 14/40, (2012) s.82.

¹⁸² Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları, 2017, s.673.

¹⁸³ Yasa Metin, Panenteizmin Tarihsel Ardalını Üzerine, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2005), s.131-132.

¹⁸⁴ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.146; Uslu Ferit, "Agnostisizm". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/ 21 (2012), s.7.

3.1.2.3. Deizm

Tanrının varlığının akıl yoluyla ispat edilebileceğini, dolayısıyla bir elçiye veya dine gerek olmadığı temel tezini savunan, bu modern dönem Tanrı tasavvuru müstakil bir başlık altında aşağıda ele alınmaktadır.

3.2. Deizm Tanımı, Tarihi ve Felsefesi

Kökene ve etimolojik incelemesi itibariyle kelimeye Latince Tanrı anlamına gelen 'deus' kelimesi başlarda ateizme karşı olan anlamda kullanılıyorken sonraları teizmden ayrılarak anlamı daraltılmış, evreni yarattıktan sonra kendi haline bırakan bir Tanrı inancına dönüştürülmüştür.¹⁸⁵

Tarihsel süreçte bu kavram; Arapçada Rububi yani Rabçılık,¹⁸⁶ Hindistanda Berahime (brahmanlar)¹⁸⁷, Fransızcada Deisme, Almandada Deismus, İngilizcede Deism, İtalyancada Deismo, Osmanlıcada Nedentanrıcılık /İlahiyye /İlahiyeti akliyye, Türkçeleştirme çalışmalarında bu kelimenin karşılığı olarak Doğal din terimiyle eşanlamlı¹⁸⁸ olarak kullanılmıştır.

İstilah manası olarak “Tanrı’ya inanmakla birlikte, belli bir dinin dogmalarını ve ilkelerini benimsemeyen; Tanrı’nın evreni yarattıktan sonra onu, kendi yasına göre işlemek üzere kendi başına bıraktığını öne süren öğretisi”¹⁸⁹ olan deizm, diğer bir tabirle “yaradancılık” olarak da adlandırılmaktadır. Ahmet Cevizci’nin Felsefe Sözlüğü’ne göre ise deizm, “İman karşısında akla önem veren, vahyi, peygamberliği ve mucizeleri tamamen bir tarafa bırakırken, doğal din ve akla dayalı bir Tanrı anlayışını temsil eder.”¹⁹⁰

¹⁸⁵ Aydın Topaloğlu, Teizm Ya Da Ateizm, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001,2009, s.31.

¹⁸⁶ İbrahim Halil Erdoğan, “Deizm ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11/57, (2018), s.789.

¹⁸⁷ Orhan Ş. Koloğlu, Kalam ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berahime, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 13/1, (2004), s.159.

¹⁸⁸ Orhan Hancerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar, Ankara: Remzi Kitapevi, 1993, s.237.

¹⁸⁹ Bediha Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: inkılap Yayınları, 2017, s.196.

¹⁹⁰ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.113.

Tanımlamaya çalıştığımız deizmin, esasen genel geçer bir tarifini yapabilmek oldukça zordur. Çünkü bütün deistler kendi içlerinde bile aynı olgu ve değerlerde hem fikir değildirler. Nitekim İngiliz İlahiyatçı ve filozof Samuel Clarke dört grup deistten söz eder:

1. Tanrı evreni yarattıktan sonra evrene bir daha müdahale etmemiştir.
2. Tanrı evreni yarattığı gibi evrenle ilgilenmektedir ama ahlaka yer yoktur.
3. Tanrı'nın ahlaki sıfatları vardır ama insan ruhu ölümsüz değildir.
4. Dini ve ahlaki öğretiler vardır, Hristiyan vahyine ihtiyaç yoktur.¹⁹¹

Bu ayırmadan da anlaşılacağı gibi tek tip deistten söz etmek, deistleri aynı kategori altında toplamak mümkün değildir. Dinin hayata etkisini kimi deistler kabul ederken kimi deistler hiçbir şekilde kabul etmemektedir.

3.2.1. Deizm Tarihi ve Ortaya Çıkışı

Deizm akımının ortaya çıkma nedenlerine arasında 17.yüzyıldaki Hıristiyan taassup anlayışını görmekteyiz. Hıristiyanlığın gizemli kalan yanları, aşırı şekilde mucizeye dayandırılan anlayışı ve kilisenin doktrinlerinin kabulü konusundaki baskıcı tutumu en önemli sebeplerdir. John Toland, Anthony Collins, Voltaire, Thomas Paine ve J.J. Rousseau gibi o döneme damga vurmuş olan düşünürler deizmin temsilcileri olmuşlardır.¹⁹² Akli önceleyen bu düşünce Newton'un kozmolojisi ve Locke'un epistemolojisiyle temellendirilmiştir.¹⁹³

Daha öncesinde deizm tabiri, XVI.yüzyılda İtalyan ilahiyatçı Fausto Paolo Sozzini (1539-1604) önderliğinde bir grup insan kendilerini hem Hz. İsa'yı tanrılaştıran anlayışa karşı olduklarını belirtmek için (Nontrinitarianism·Antitrinitarianism) hem de tanrıtanımazlardan olmadıklarını ortaya koymak için Sozzini'ciler tarafından kullanılmıştır.¹⁹⁴ Başka bir kaynağa göre, bu tabiri Kalvinci mezhebine mensup

¹⁹¹ Şaban Ali Düzgün, "Deizm Öncü İsimler: Temel Doktrin", Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri, Vecihi Sönmez vd.(ed.) (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017), s.3-4.

¹⁹² Topaloğlu, Tezim Ya Da Ateizm, s.31.

¹⁹³ Ahmet Çiğdem, Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993, s.50.

¹⁹⁴ M. Emre Dorman, "Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşımla", (doktora tezi, Marmara Ün., 2009), s.117.

Hristiyan Pierre Viret'in 1563'te yayımlanan eseri Instruction Chrestienne'te yaratıcı olduğuna inanan ama İsa Mesih öğretilerini kabul etmeyenler¹⁹⁵ olarak bu tabiri ilk defa kullanmıştır.¹⁹⁶

Tanrı tasavvuru ilk çağlara dayanan insanlık kadar eski bir olgudur. Bu tasavvurlar arasında deizm ise, kökleri Aristo'ya (M.Ö. 384-322) kadar dayandırılmaktadır. Dolayısıyla felsefe dünyasında deizm Aristo ile hayat bulduğu söyleyenler de vardır. Bu konuda Ariston'nun akıl yoluyla Tanrı inancına ulaşması ve Tanrı'ya atfettiği yetkinlikten anlaşılacağını düşünenler vardır.

Felsefe tarihi boyunca revaçta olan Aristoteles'in bu düşüncesi birbiriyle ilişkili olan birçok olaydan yola çıkarak yorumlamıştır. Örneğin; insanı meydana getiren yaşamasına olanak sağlayan çok sayıda madde vardır. Bunlardan biri olan su maddesini ele aldığımızda, suyu oluşturan elementler ve onları da oluşturan maddeler bulunmaktadır. Geri giden neden-sonuç zincirinde, bir oluşumun bir sonraki oluşumu etkileyerek birbiri ardına devam edip gider. Bu silsilenin sonsuz olması beklenemez. Bu oluşumları başlatan mutlak bir varlığa ihtiyaç duyulur. İşte bu ilişki irdeleme neticesinde ilk muharrik düşüncesini zorunlu kılınır. Bu ilk hareket fiziki olmaktan ziyade çok güçlü bir istek ve aşkın ortaya çıkması ile mümkündür.¹⁹⁷

Aristo'nun teorisi de bu sebepler zincirini ilk başlatan bir yaradan inancına sahiptir. O, kozmolojik delillerle evrenin varlığından bir yaratıcı fikrine ulaşmıştır. Ama onun uluhiyet fikri alemle ilişkisini sürdüren teizm bakış açısından uzak, aklı önceleyen bir düşüncedir. Aristo'ya göre, Tanrı evrenin yaratıcısı değil, ilk hareket ettiricisidir. Ona göre Tanrı sonrasında da evrene müdahale etmez. Nitekim Aristo'nun bu düşüncesi günümüzde de tartışılan ve yorumlanan bir konu haline gelmiştir.¹⁹⁸ İşte bu düşüncelerden hareketle deizm eksenli söylemlerin Aristo ile cereyan ettiği düşünülmektedir.

---

¹⁹⁵ Allen W. Wood, Kant'ın Deizmi, çev., Necmettin Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52/1, (2011), s.328.

¹⁹⁶ Arıcan, "Uluhiyet Anlayışları", s.64.

¹⁹⁷ Aydın, Din Felsefesi, s.41.

¹⁹⁸ Aydın, Din Felsefesi, s.178.

Newton'a göre bir makineye benzetilen dünyayı Tanrı ilk hareketi ile meydana getirdi ve artık aleme müdahalesi söz konusu değildir. Newton'un anlayışı da ilk muharrik düşüncesini destekler niteliktedir. Newton'a göre evren bir makineye benzetilmektedir. Dayanak noktasını mekanistik doğa anlayışından alan bu düşünce, bütünüyle nedensellikte belirlenmiş, dev kozmik makineye, katı bir determinizme sıkı sıkıya bağlanmıştır. Tanrı, işte olan biten her şeyde bu parçacıklar arasındaki kuvvetleri meydana getirdi. Evreni ve yasalarını yaratan Tanrı, evreni hareket ettirmiştir ve o günden beri bu devasa makine tıkır tıkır değişmez yasalarla işlemeye devam etmektedir.¹⁹⁹

Deizmin dayanak noktası bu kadar geriye götürülse de Batı deizminin ortaya çıkış serüvenini kendi içerisinde aramak gerekir. Bilim alanındaki gelişmelerle birlikte aklın ölçüt kabul edilmesi her alandaki düşünce ve inançların bu akıl süzgecinden geçirilmesini öngörmüştür. Dolayısıyla geleneksel Hristiyanlık da bu değişimlere götüren gelişmelerden payını almıştır.

Uluhiyet anlayışındaki sapmalar da en çok eleştiriye maruz kalan alan olmuştur. Hz. İsa'ya sevgilerinde aşırı giden ve mucizeleri yanlış anlayan Hristiyanlar peygambersiz bir toplum meydana getirdi ve peygamberlik makamındaki bu boşluğu ruhban sınıfı tarafından doldurdu. Bu zümredeki kişilerin doğal olarak peygamberlerin özelliklerine sahip olmaması ve kötüye kullananların ortaya çıkmasıyla deizm bu yanlışlıkların neticesi olarak hızlı bir şekilde oraya çıkmıştır.²⁰⁰

3.2.2. Deizm Felsefesi

XVII. ve XVIII. revaçta olan bu ekol²⁰¹ yarı dini, yarı felsefi bir harekettir. Deistler, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken Teolojik argüman ile kozmolojik²⁰² argümanı kullanırlar ve Tanrı'nın dünyayı yarattıktan sonra, ona bir daha müdahale etmediğini

¹⁹⁹ Fritjof Capra, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, çev., Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, s.67.

²⁰⁰ İbrahim Coşkun, "Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları", Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri, Vecihi Sönmez vd.(ed.) (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017), s.63.

²⁰¹ Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012, s.178.

²⁰² Mel Thompson, Din Felsefesini Anlamak, çev., Kemal Akay, İstanbul: Optimist Yayınları, s.382.

ileri sürerler.²⁰³ Deistler, dini otoriteleri kabul etmedikleri gibi tabiat ötesi olan hiçbir inancı kabul etmezler.²⁰⁴

Tarihte bazı tanınmış filozoflar deizm içerisinde yer almış ve deizme dair görüşlerini açıklamaya çalışmışlardır. Deist filozofların öncülerinden sayılan Kant, deistlerin Tanrı anlayışından sadece her şeyin temelinde tesadüfen işleyen ezeli bir mahiyeti, bir ilk varlık ya da dünyanın nihai nedenini anladıklarını ileri sürer.²⁰⁵ Kant'ın yanı sıra "Locke, Voltaire gibi filozoflar tarafından da benimsenen deizm."²⁰⁶ Özellikle Descartes ile başlayan "Aydınlanmanın din anlayışı ifade eder."²⁰⁷ Çünkü "insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı ve görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesini" temsil etmektedir.²⁰⁸ Buna karşın "Boutroux'a göre deistlerin rasyonalist nitelikli tabii din anlayışları dini, bütün ayırt edici niteliklerinden soyutlayarak son derece kuru, mücerret, beşer ruhunun eğilimlerini tatmin etmekten çok, akıl ve muhakemeye konu temin etmeye imkan veren birkaç formüle irca etmek şeklinde gelişti."²⁰⁹

Deizm zaman içerisinde kendine ait bir kimlik kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte deistlerin yaratıcı anlayışı iki temelden yola çıkarak oluşturulmuştur:

- Akla ve bilime duyulan büyük güven
- Evrene müdahalede bulunmayan Tanrı anlayışı²¹⁰

"Deizm, esas itibarıyla Tanrı'nın tam aşkınlığı fikrine dayanır ve içkinliği reddeder. Tanrı'yı aleme müdahale ettirmemenin sebeplerinden biri de O'nun bu aşkınlığını korumak ve antropomorfizmin her çeşidinden uzak kalmayı sağlamaktır."²¹¹ işte bu düşünceden yola çıkarak deistlerin Tanrı'nın değişmezlik ve yücelik sıfatına binaen

---

²⁰³ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.114.

²⁰⁴ Emile Boutroux, Çağdaş Felsefede İlim ve Din, çev., Hasan Kırımlı. İstanbul: MEB, 1988, s.23.

²⁰⁵ Wood, Kant'ın Deizmi, s.327.

²⁰⁶ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.114.

²⁰⁷ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.113.

²⁰⁸ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 2.baskı, Ankara, 1993, s. 325.

²⁰⁹ Boutroux, Çağdaş Felsefede İlim ve Din, s. 24.

²¹⁰ Musa Kazım Arıcan, "Ululiyet Anlayışları", Din Felsefesi, Recep Kılıç ve Mehmet Said Reçber (ed.) Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, s.64.

²¹¹ Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, Ankara: Selçuk Yayınları, 1992, s.175.

yarattıklarına müdahalede bulunmasının kabul edilemeyeceğini savunur, mükafat ve ceza gibi fikirlere de karşı çıkarlar.²¹²

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız hususlardan hareketle deizmin temel ilkelerini şöyle sırlamak mümkündür:

1. Tanrı alemi yaratmıştır ve buna ilk neden adı verilmektedir.
2. Tanrı alemi içinde işlerlik kazanan değişmez kanunları yaratmıştır.
3. Tanrı alem içinde içkin değil aşkındır. Evreni yarattıktan sonra işleyişi yine kendisinin yarattığı doğa kanunlarına bırakmıştır.
4. Dini unsurlar akıl süzgecinden geçirilerek yeniden yorumlanmalıdır.²¹³

3.2.3. Modern Çağ Deizmin Felsefesi

Yeni dünya insanı teknolojinin gelişmesine paralel olarak hayatında birçok değişimi kısa sürede yaşar hale geldi. Bunlardan en önemlilerinden birisi kuşkusuz iletişim araçlarındaki gelişmelerdir. Toplumlar kitle iletişim araçlarında meydana gelen devrim ile birlikte farklı coğrafyalarda meydana gelen oluşumlardan haberdar olmaya başlamışlardır.

Modern deizmin meydana gelmesinde Orta çağ Hristiyan kilise anlayışının günümüze kadar uzanan etkisini görmek mümkündür. Hristiyan dünyasının bölünmüşlüğü, din adamlarının arasında süregelen fikir ayrılıkları, nesilden nesile intikal eden asli günah anlayışı, dünya hayatında kıymetli güzel şeylerin istifadesini reddederek ahirette ancak kurtuluşa erişilebileceğini gibi düşünceler belirgindir. Kısacası Hristiyan dünyasında dünyayı yaşanılacak yer olarak görmeyen bir anlayış hakimdir.²¹⁴

“Deizmin, Kilisenin temsil ettiği Hz. İsa'nın uluhiyeti fikrine şiddetle karşı çıkmasının sebebi, teslisin tenzih fikrine çok ters düşmesiydi. Hristiyan ilahiyatçılarının deistlere karşı savaş açmalarının temelinde de deizmin Hz. İsa ve onunla ilgili doktrinleri -veya

²¹² Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, s.117.

²¹³ Mehmet Vural, İslam Felsefesi Sözlüğü, Ankara: Elis Yayınları, 2016, s.148.

²¹⁴ Çoşkun, “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”, s.41.

en azından bunların bir kısmını kabul etmeyişi idi. Birçok deist, özellikle Katolikliğin temsil ettiği Hıristiyanlığı "esrarengizliğe ve mucizeye gömülü" olduğu için reddetmekteydi. Fakat onlar, aynı zamanda, dinsiz olmadıklarını belirtmek için de çok kere kendilerini "Hıristiyan deist" olarak adlandırmaktaydılar."²¹⁵ Fakat Orta çağda Kilise kaynaklı baskı ve zulmün hakim olmasından dolayı farklı düşüncedeki insanlar ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalabiliyorlardı. Bu sebeple bu tür düşünceler ilk başta saklı kalmış ancak bu tepkiler Yeni çağda deizm olarak açığa çıkmıştır.²¹⁶ Bacon gibi Kilisenin baskıcı tutumlarına karşı duran dönem felsefecileri tabiata yönelerek bu durumdan kurtulmaya çare olabileceğini ifade etmişlerdir.²¹⁷

Pozitif bilimlerdeki gelişmeler inancı deizm yönünde geliştirmiş olsa da Hıristiyanlığın ahlaki açıdan da eleştirilere maruz kalması da önemli bir faktördür.²¹⁸

İnancı akli melekelerle oturtma çabası deistleri geleneksel Hıristiyanlardan ayırdı. Deistlerin amacı; Orta çağda hakim olan "akla ve mantığa uymasa da inanıyorum" yerine "akla ve mantığıma da uygun olduğu için inanıyorum" düşüncesine bir geçiş çabasıdır.²¹⁹

Günümüz modern deizm olgusunun ortaya çıkışını ve nasıl geliştiğini daha iyi anlamak için Hıristiyan Batı toplumunun geçirdiği aşamaları hatırlamak faydalı olabilir. Bunlar;

- 1- Geleneksel/Modernlik Öncesi Dönem: Dinin mutlak belirleyici olduğu rasyonalite ve akli melekelerin önemsenmediği dönem
- 2- Modern/Seküler/Antimetafizik Dönem: Pozitif bilimlerin gelişmesiyle dini değerlerin ikinci plana itilip aklın öncellendiği dönem

---

²¹⁵ Aydın, Din Felsefesi, s.175.

²¹⁶ Topaloğlu, Teizim Ya Da Ateizm, s.222.

²¹⁷ Mustafa Tekin, Paradigmal Krizin Görünürlük Noktaları: Deizm, Ateizm, Yetkin Düşünce Dergisi, 2/3, (2019), s.11.

²¹⁸ Charles Taylor, Seküler Çağ, çev., Dost Körpe, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.326.

²¹⁹ Aydın, Din Felsefesi, s.175.

3- Post-Modern veya Post-seküler Çağ: Kamusal aklın, farklılık ve çoğulculuğun yoğun olarak yaşandığı (içerisinde bulunulan) çağ²²⁰

Anlaşılabileceği üzere, günümüzde post-modern ve post-seküler çağ olarak adlandırılan Batı toplumu birkaç aşamadan geçerek bugünkü yapısına ulaşmıştır. Deizm dinin mutlak belirleyici olduğu rasyonalite ve akli melekelerin önemsenmediği dönem olan geleneksel dönemden seküler döneme geçişi sırasında ortaya çıkmıştır. Modernleşme yolunda mücadele eden insan, akli önceleyen ve bu uğurda karşısına çıkan dini olguları önemsizleştiren rasyonel bir tavır içerisinde olmuştur.

Yukarıdaki aşamalar bağlamında, Orta çağdan Aydınlanma çağına geçme durumu farklı boyutlarda yansımaları neden olduğunu söyleyebiliriz. Mesela, bazılarının göre, bu geçişin olumsuz yönlerinden birisi, medeniyeti örgütleyerek her boyutta Hristiyan dünya görüşünden kurtarma teşebbüsü sergilemesidir. Bazılarına göre ise bu geçiş süreci önemli. Değişim ve gelişimlere kapı aralamıştır. Örneğin; çağın etkisinin politik ve ekonomik devrim yaratmasının yanı sıra tüm düşünce biçimlerinde olduğu gibi yeni bir inanç geliştirmiş olmasıdır.²²¹

3.2.4. İslam ve Deizm

Hristiyanlığın maruz kaldığı eleştirilerin İslam dinine getirildiğini söylemek mümkün değildir. Bu konunun gelişimi Müslüman mütefekkirler arasında vahiy-bilim ilişkisi ekseninde olmuştur.²²² Bununla birlikte farklı Tanrı tasavvurlarının İslam dünyasında tartışıldığı hatta son zamanlarda bu oluşumların teşekkül etmeye başladığını söyleyebiliriz. Buna karşılık Müslüman düşünürler de kelami çabalarla bu meseleleri konu edinmiştir.

Tarihteki deist oluşumlara baktığımızda İslamiyet öncesi Arap toplumunun içerisinde bulunduğu Tanrı tasavvurunun deist gelenekler barındırdığını söyleyebiliriz. Bu

²²⁰ Engin Erdem, "Seküler/Post-Seküler Dünyada Dinin Yeri, Dini Düşünce Sorunları ve Yorumları", Şaban Ali Düzgün ve Tuğba Günel (ed.), İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016, s.117.

²²¹ E. Graham Waring. (ed.), Deism and Natural Religion: A Source Book, New York: Frederick Ungar Publishing, 1967, s.5.

²²² Mahsum Aytepe, "Deizm Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi", Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 3/1 (2017), s.128.

sebeple Hz. Muhammed (sav) İslamiyet öncesi cahiliye dönemi olarak adlandırılan Arap toplumuna tebliğde bulunurken uluhiyet inancı üzerine bilhassa durmuştur.²²³ Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim ayetlerinden açıkça anlaşılacağı üzere cahiliye Arapları bir Tanrı inancına sahiptirler fakat onların inandıkları Tanrı, yerleri ve gökleri yaratmış olsa da varlık alemiyle irtibatı olmayan bir Tanrı'dır. Dolayısıyla cahiliye Arapları O'nunla irtibatı sağlayabilmek için kendilerine putlar edinirler.²²⁴

Sonraki zamanlarda İslam dünyasında günümüz deizm düşüncesini savunan bir mezhep ya da fırkadan söz etmemiz mümkün değildir. Ama bazı konularda deizm düşüncesine benzer fikirleri savunanlar vardır. Mesela Mu'tezile'nin Tanrı anlayışını deizmde karşılığını bulabiliriz.²²⁵

Yine İslam dünyasında deist deyince akla gelen öne sürdüğü fikirleriyle deist özellikler taşıdığı iddia edilen kişi Zekeriyya er-Razı (865-925)'dir. O, akli esas alan ilkeler doğrultusunda bir hayat sürmüştür. Bir yaratıcı fikrine inanmış fakat peygamberlik müessesesini inkar etmiştir.²²⁶

İslam tarihinde bu hadisede en çok ileri giden ekol ise Hindistan kaynaklı Berahime (brahmanlar)'dır. Berahime mensupları ilahi kaynaklı dini hayatın peygamberlik müessesesi olmadan oluşacağı fikrini ileri sürmüşlerdir.²²⁷ Mısırlı Hasan Hanefi'nin antropolitik ve Hindistanlı Seyyid Ahmed Han'ın tabii kelam anlayışlarında deizmin tezahürleri olarak görülmektedir.²²⁸

3.2.5. Türkiye'de Deizm

Bilindiği üzere Fransız ihtilali toplumların sosyal ve siyasi yapısı üzerinde değişimler meydana getirmiştir. Bu eksende, yaşadığımız coğrafyayı düşündüğümüzde, Tanzimat tahlil edilmesi gereken bir dönemdir. Batılılaşma çabalarının her alanda politika haline

²²³ Şinasi Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016, s.32.

²²⁴ Zeynep Canan Koçak, "Günümüz, Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/42 (2019), s.126.

²²⁵ Aytepe, "Deizm Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi", s.125.

²²⁶ Vural, İslam Felsefesi Sözlüğü, s.149.

²²⁷ Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler Temel Doktrin", s.13; Erdoğan, "Deizm ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz", s.802.

²²⁸ Aytepe, "Deizm Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi", s.134.

getirildiği, geri kalmışlığın sebebinin arandığı bu ortamda bazı aydınlar bu durumu din konusuna bağlama gayreti içerisinde olmuştur.

Hatta bazıları İslam'ı bilimsel ilerlemenin önünde engel olarak görerek Hristiyanlığa uygulanan reformist tutumun İslam'a da getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Halbuki İslam dini bilimsel ilerlemeye, ilim öğrenmeye engel teşkil edecek bir unsur olmayıp bu iddiaların aksine bu tür ilerlemeleri teşvik eden hatta farz bir ibadet gibi telakki eden mahiyete sahiptir. Dahili sebeplerin yanı sıra ülkemizde harici sebeplerin etkisiyle de deizm adeta bir çıkış yolu olarak gösterilmekte ve deizmin gündemde kalması sağlanmaya çalışılmaktadır.²²⁹

Deizmin, bu gerçekliklere rağmen son zamanda ön plana çıkması da görmezden gelinemez. Gelişim gösterdiği topraklarda hakim görüş üzerine karşılaştırma yaparsak Türkiye'de deizm konusunun Batı'daki deizm doktrininden farklı bir gelişim gösterdiğini görürüz. Bu bağlamda gerek günümüzde gerekse İslam düşünce tarihinde deizm konusu Batı'daki eksende teolojik bir tartışma ile bir gündem oluşturmamıştır. Batı'da deizm olgusu henüz nüksetmemişken bu durum nübüvvet olgusu üzerinde peygamberliğin vacip mi yoksa zorunlu mu olduğu vakıası üzerine tartışmalara sahne olmuştur.²³⁰

---

²²⁹ Coşkun, "Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları", s.68.

²³⁰ Düzgün, "Deizm Öncü İsimler: Temel Doktrin", s.13; Erdoğan, "Deizm ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz", s.802.

BÖLÜM IV

YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın metodolojisi üzerinde durulacaktır. Araştırmanın deseni, araştırmanın sahası ve grubu, katılımcı grubunun özellikleri, araştırmanın veri toplama aracı ve tekniği, verilerin toplanması, verilerin çözümlenmesi ve işlenmesi verilerin geçerlilik ve güvenilirliği konularında bilgiler verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, ergenlik dönemindeki gençlerin deizme yönelimlerinin olup olmadığını öğrenmek amacıyla öğretmenler ve ebeveynlerle yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Derinlemesine araştırma yapmadan bu tartışmalar sürerken odak noktasındaki gençleri anlamak, onların en yakınında bulunan kişilerle bu durumu değerlendirmek istedik. Öğretmenlerin görüşlerinden yola çıkarak, bir inanç yönelimi olarak ortaöğretim kademesindeki gençlerde deizmin söylenildiği gibi yaygın olup olmadığı tartışılmıştır. Bunun yanı sıra bu süreci daha iyi anlamak için sadece öğretmenlerle değil gençlerin en yakınındaki kişiler olan ebeveynlerle de görüşmeler yapılarak sağlıklı bir sonuca varma yoluna gidilmiştir.

Çalışma, örüntüleri açığa çıkarıp derinlemesine bilgi edinmeyi amaçlayan nitel araştırma yöntem metodolojisi üzerine bina edilmiştir. “Nitel araştırma insan davranışlarını içeren olguları araştırmada zengin bir anlayış ve yöntem birikimi sağlar.”²³¹ Sadece nicel bir yaklaşım tarzıyla böylesi hassas konuyu değerlendirmenin durumu anlamak için yeterli olmayacağını ve bu olgunun doğasının nitel araştırmaya daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. “Nitel araştırma mecazi anlamda incecik iplik, birçok renk, farklı doku ve çeşitli malzemelerin karışımından oluşan girift bir kumaşa

---

²³¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s.39

benzer. Bu kumaş kolay veya basit bir şekilde açıklanamaz.”²³² Çalışma, gerçekliğe ulaşabilmek, meselenin nasıl anlamlandırıldığını tespit etmek, bütüncül bir şekilde ele alıp derinlemesine anlamak için öğretmenler ve ebeveynlerin görüşlerine danışılarak fenomenolojik (olgubilim) yaklaşım üzerinden sürdürülmüştür

4.2. Araştırmanın Sahası ve Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, gençlerin yakınında olan onları gözlemleyen gerek düşünce gerekse dini gelişimlerine şahit olan ebeveynler ve öğretmenler oluşturmaktadır. Katılımcılar belirlenirken belli ölçütler aranmıştır. Araştırma üç branştaki öğretmenlerle sınırlandırılmıştır. Ortaokul seviyesi ergenler çalışmanın dışında tutulmuş ve öğretmenlerin lisede görev yapıyor olmalarına dikkat edilmiştir. Hem konunun müfredat içerisinde yer alması hem de fikri açıdan öğrencilerin kendilerini ifade edebilmelerine ve farklı fikirlerin yüzeye çıkmasına olanak sağladığı için felsefe, İHL ve DKAB branşlarındaki öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuştur. Öğrencilerin birçok yönden gelişimlerini izleyen düşünce ve inanç eğilimlerini gözlemleyen PDR ve Rehber hocalarıyla da görüşülmüştür. Bununla birlikte lisede en az bir çocuğu öğrenim gören gönüllü anne ve babalarla görüşme yapılmıştır.

Çalışma planlanırken öğretmen ve ebeveynlere ek olarak gençlerle de odak grup görüşmesi yapılması planlanmış ancak MEB ve etik kurul izinleri alınmış olmasına rağmen pandemi sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Konunun hassas olması sebebiyle online görüşme yoluna gidilmemiştir. Saha çalışması İstanbul ilinin çeşitli semtlerinde sürdürülmüştür. Farklı okul türlerinde görev yapan öğretmenler tercih edilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce örneklem sayısı sınırlandırılmamıştır. Sonuçta kartopu örneklem tekniği ile ulaşılan öğretmen araştırma grubu felsefe 5; İHL ve DKAB’tan 6; PDR ve rehberlik branşından 7 olmak üzere toplam 18 öğretmenle görüşme sağlanmıştır. Mülakatlar lisede görev yapan PDR, rehberlik, felsefe, İHL meslek ve DKAB branşı öğretmenleri ile yapılmıştır. Sonuç olarak; 12 ebeveyn ve 18 öğretmen olmak üzere toplamda 30 kişi ile mülakat yapılmıştır.

---

²³² John W. Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, çev; Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013, s.42

4.2.1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan 18 öğretmenin yaş, cinsiyet, mesleki tecrübelerine ait bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Katılımcı felsefe grubu öğretmenleri için ÖF1, ÖF2 ..., DKAB ve İHL grubu öğretmenleri için ÖD1, ÖD2,...,PDR ve rehberlik grubu öğretmenleri için ÖR1,ÖR2,...,şeklinde kodlamalar yapılmıştır.

Tablo 4. 1. Katılımcı Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

<i>Cinsiyet</i>	Kod	Sıklık
<i>Kadın</i>	ÖF2, ÖR1, ÖF4, ÖR2, ÖF5, ÖR5, ÖD1, ÖD2, ÖD3, ÖD4	10
<i>Erkek</i>	ÖF1, ÖR3, ÖR4, ÖF3, ÖR6, ÖR7, ÖD5, ÖD6	8
<i>Toplam</i>		18

Tablo 4. 2. Katılımcı Öğretmenlerin Yaş Durumlarına Göre Dağılımları

<i>Yaş</i>	Kod	Sıklık
<i>26-30</i>	ÖF4, ÖR2, ÖR5, ÖD3	4
<i>31-35</i>	ÖR7, ÖD3	2
<i>36-40</i>	ÖR4, ÖD4	2
<i>41-45</i>	ÖD1, ÖR1, ÖF2, ÖR3	4
<i>46-50</i>	ÖF3, ÖR6, ÖD5	3
<i>51-60</i>	ÖF1, ÖD6, ÖF4	3
<i>Toplam</i>		18

Tablo 4. 3. Katılımcı Öğretmenlerin Mesleki Tecrübelerine Göre Dağılımları

<i>Mesleki Tecrübe</i>	<i>Kod</i>	<i>Sıklık</i>
<i>10 yıl ve altı</i>	ÖF4, ÖD2, ÖR2, ÖR5, ÖD3,	5
<i>10-14</i>	ÖR4, ÖD4	2
<i>15- 20</i>	ÖD1, ÖR1, ÖF2, ÖF5, ÖR3, ÖR6, ÖR7, ÖD5	8
<i>21-25</i>	ÖF3	1
<i>26-30</i>	ÖD6	1
<i>31-35</i>	ÖF1	1
<i>Toplam</i>		18

Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere 18 katılımcının 12'si 26-45 yaş aralığındaki yetişkinlerdir. 45 yaş üstü 6 öğretmen bulunmaktadır. Öğretmenlerin 10'u kadın, 8'i erkektir. 18 öğretmen içerisinde 14 öğretmen 10 yıldan fazla mesleki tecrübeye sahip olduğunu belirtmiştir.

4.2.2. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan 12 ebeveynin yaş, cinsiyet, öğrenim durumlarına ait bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Ebeveynler için E1, E2,...,şeklinde kodlamalar yapılmıştır.

Tablo 4. 4. Katılımcı Ebeveynlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

<i>Cinsiyet</i>	<i>Kod</i>	<i>Sıklık</i>
<i>Kadın</i>	E1, E2, E4, E7, E8, E9, E10, E11, E12	9
<i>Erkek</i>	E3, E5, E6,	3
<i>Toplam</i>		12

Tablo 4. 5. Katılımcı Ebeveynlerin Yaş Durumlarına Göre Dağılımı

<i>Yaş</i>	<i>Kod</i>	<i>Sıklık</i>
31-35	E1	1
36-40	-	-
41-45	E2, E8, E9, E10, E11, E12	6
46-50	E3, E4, E5. E7	4
51-60	E6	1
Toplam		12

Tablo 4. 6. Katılımcı Ebeveynlerin Öğrenim Durumlarına ve Mesleklerine Göre Dağılımları

	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>Meslek</i>
E1	Ortaokul	Ev hanımı
E2	Ön lisans	Muhasebeci
E3	Lisans	Öğretmen
E4	Lisans	Md. Yrd.
E5	Yüksek Lisans	Yurt Müdürü
E6	Lisans	Md. Yrd.
E7	İlkokul	Ev hanımı
E8	Lise	Ev hanımı
E9	Lisans	Öğretmen
E10	Lisans	Öğretmen
E11	Lisans	Öğretmen
E12	İlkokul	Ev hanımı
Toplam		12

Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere 12 katılımcının çoğunluğunu orta yaşta yetişkinler oluşturmaktadır. Ebeveynlerin 41-45 yaş aralığında bir yığılma olduğu görülmektedir. Katılımcıların 9'u anne, 3'ü baba olmak üzere kadın katılımcıların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Mülakata gönüllü katılabilecek baba bulmakta zorluk çekilmiştir. Annelerin bu konuda daha paylaşımcı olduğu gözlenmiştir. Ebeveynlerin 8'i üniversite mezunu olduğu bilinmektedir. 4 ev hanımı, 1 muhasebeci olmak üzere diğer katılımcıların eğitim sektöründe çeşitli kademelerinde görevli ebeveynler olduğu görülmektedir.

4.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Nitel araştırmada, katılımcılara yarı yapılandırılmış sorular yöneltilerek görüşme tekniği uygulanmıştır. Mülakat öncesinde bir yönlendirme söz konusu olmaması için katılımcılara deizm kelimesi kullanılmamasına dikkat edilmiştir. Gençlerin inanç gelişimi üzerine genel bir ifade kullanılmıştır. Henüz lisede öğrenim görmediği için bir görüşmecinin mülakatı iptal edilmiştir. İki ebeveyn çalışmayı duyup kendisi özellikle görüşme talebinde bulunmuştur. Fakat genel olarak ebeveynlere ulaşım bu konuyu değerlendirmekte yoğun çaba sarf edilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarıyla yaşadıkları sıkıntıları çevresine yansıtmama ve çevresinden gizli tutma çabasının bu durumun sebepleri arasında olduğu gözlenmiştir.

Eğitimci meslektaşlarının çalışmaya katılmaya daha istekli olduğu görülmüştür. Araştırmanın bu safhasında bizzat tanıdığım öğretmenler üzerinden onlar da çevresine duyurarak bu konuya ilgi duyan öğretmenlere ulaşılmıştır. Hem ebeveyn hem öğretmenlerle çoğunlukla yüz yüze mülakat yapılmıştır. Büyük bir çoğunluğu pandemi öncesinde biten alan araştırması pandemi sonrasında da açık alanda yüz yüze yapılmasına dikkat edilmiştir. Bunun mümkün olmadığı zamanlarda çevrimiçi uygulamalar veya telefonla mülakatlar tamamlanmıştır.

4.4. Verilerin Çözümlemesi ve İşlenmesi

Görüşmeler katılımcıların izniyle ses kaydına alınıp birebir yazıya geçirilmiştir. Kayıt altına alınan en kısa görüşme 15 dk., en uzun görüşme 90 dakika sürmüştür. Görüşme süresi ortalama 27 dakikadır. 18 öğretmenle toplamda 8 saat 21 dk. görüşme yapılmış

42.254 kelimelik veri birebir yazıya geçirilmiştir. Ebeveynlerde ise toplamda 5 saat 15 dk. süren görüşme yapılmış 24.234 kelimelik veri yazıya geçirilmiştir.

Bunun yanı sıra görüşme esnasında notlar alınmıştır. Çoğunlukla mülakat bitiminde katılımcıların isteği doğrultusunda görüşmeye devam edilmiştir. Araştırma için veri oluşturulacak bilgiler yine görüşmecinin izniyle nota dönüştürüp çalışmada kullanılmıştır. Veriler üzerinden temalar belirlenmiş ve kodlamalar yapılmıştır. Tüm elde edilen bulgular 6. bölümde içerik analizi yapılarak yorumlanmıştır. Bu hususta belirlenen temaların bahsedilme sıklığı ön plana çıkarılmıştır.

4.5. Çalışmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Mülakatta hem öğretmenlere hem de ebeveynlere yöneltilen soruların geçerliliğini sağlamak için uzman öğretim üyesinin ve üniversite etik kurul uzmanlarının onayları alınmıştır. Gönüllülük esasına dayanarak mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada verilerin ayrıntılı olarak rapor edilmesi geçerliliğin önemli ölçütleri arasındadır.²³³ Katılımcıların beyanları değiştirilmeden ayrıntılı olarak birebir yazıya geçirilmiştir.

Nitel araştırmalar doğası gereği sürekli değişim halinde olan olguları araştırır. Dolayısıyla nitel araştırmada güvenilirlik nicel araştırmadan farklı bir anlama gelmektedir. Nitel araştırmada güvenilirlik tutarlılıkla ölçülür.²³⁴ Araştırmada elde edilen dokümanlar başka araştırmacıların incelemesine sunulmuştur. Böylece araştırmanın inandırıcılığı ve aktarılabirliği teyit ettirilmiştir. Ayrıca yapılan tüm çalışmalar, yazılı ve sesli dokümanlar, araştırmacı tarafından arşivlenmiştir.

²³³ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi, s.257.

²³⁴ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi, s.271.

BÖLÜM V

VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Araştırmanın bu bölümünde verilerin analizine ve yorumuna yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda liseli gençlerin öğretmenleri ve ebeveynleri gözüyle deizm kavramı ve algısı ele alınmış ve ergenlik döneminin çalkantılı yaşantıları arasındaki ilişkisi somut verilerle irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hem öğretmenlere hem ebeveynlere gençlerin inanç gelişimi ile ilgili çok sayıda sorular yöneltildi. Toplamda yapılan 30 yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler üzerinden elde edilen veriler kategorize edilerek başlıklar altında toplanmıştır. Daha etkili olacağı ve olaylar arasındaki bağlantının daha net ortaya koyulacağı düşüncesiyle veriler tablolaştırılmıştır. Ortaya çıkan unsurlar bir araya getirilerek analize ve yorumlamaya tabi tutulmuştur.

5.1. Öğretmen Verilerinin Analiz ve Yorumlanması

Bu başlık altında öğretmenlerin gençlerdeki deizm yönelimine ilişkin görüşlerini incelemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yapılan mülakatlara yer verilmiştir. İstanbul ilinin farklı ilçelerinde ortaöğretim kurumlarında görev yapan PDR, rehberlik, felsefe, DKAB ve İHL meslek dersi branş öğretmenleriyle toplamda 18 görüşme gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin düşünceleri 8 başlık altında toplanmıştır. Bu kategoriler ergenlerin inanç gelişiminin haritasını ortaya koyacak şekilde analize tabi tutularak tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

5.1.1. Öğretmenlerin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri

Araştırmada öğretmenlere “Genç kuşak hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin vermiş oldukları cevapların ve yorumların analizi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. 1. Öğretmenlerin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri

Olumlu	Zeki	<p>“Genel olarak taptaze dimağlar olarak görüyorum. Ve gençler üzerinde çok ciddi yatırımlar yapılması gerektiğini düşünüyorum.” (ÖF2)</p> <p>“Zeki.” (ÖF5)</p>
	İyi	<p>“İyi düşünüyorum, olumlu düşünüyorum.” (ÖR3)</p> <p>“Bazen öyle tepkiler veriyorlar ki gençler işte budur diyorum. Bunlar varsa bir şeyden korkmamak lazım diyorum.” (ÖR7)</p>
	Özgürlükçü	<p>“Özgürlükçüler.” (ÖR5)</p>
	Hızlı düşünen	<p>“Hızlı düşünen.” (ÖR4)</p>
	Heyecanlı	<p>“Heyecanlılar.” (ÖR5)</p>
	Sorgulayan	<p>“Şimdiki kuşak hakkında hani Kur’an-ı Kerim’de ifade ediliyor ya Hz. İbrahim gibi sorgulayan, halkın kendisine sunulan değerleri kabul etmeyen, araştıran.” (ÖD1)</p> <p>“İnanç noktasında eskilerin değerlerini hemen kabul etmeyen bir gençlik olduğunu düşünüyorum.” (ÖF2)</p>
	Olgun	<p>“Çocuklar kendi hayatını kendi ele geçirmiş. Hatta bazıları ebeveynlerden daha olgun yani. Çağırıyoruz, ebeveynle konuşuyoruz. Çocuk sanki anne veya babaymış gibi, anne baba çocukmuş gibi ailelerle karşılaşıyoruz.” (ÖR5)</p>
	Teknolojik	<p>“Şimdiki genç kuşak geçmişle gelecek arasında bir köprü olan kuşak. Yani teknolojik kuşak diyorum ben. Kuşakta sorgulama eğilimi daha fazla artıyor bence.” (ÖF1)</p> <p>“Bu dönemin şartlarında teknolojinin neticede bombardıman altında ancak bu kadar olabilir diye düşünüyorum.” (ÖF2)</p> <p>“Teknolojinin hızla ilerlemesiyle onlar da buna ayak uydurmuş durumdadır ve çok hızlı bir gelişim gösteriyorlar.” (ÖR1)</p> <p>“Şimdiki genç kuşak teknolojik olarak çok fazla bilgiyle hareket ediyor. Ve şimdiki kuşağın en önemli farkı bunlar. Hepsini doğdukları sırada bir internet teknolojisine, tabletleri aşağı yukarı 5-6 yaşlarındayken tabletlerde ellerine geldi laptoplar bilgisayarlar.” (ÖR4)</p> <p>“Teknolojik bilgi ile öğrendiklerini karşılaştıran bilen.” (ÖD1)</p>

Tablo 5. 1. devamı

Olumsuz	İletişim Becerileri Kötü	“İletişim becerilerinden yoksunluklar.” (ÖF4)
	Bilmiş	“Çok bildiklerini düşünüyorlar her şey çok hakim olduklarını düşünüyorlar.” (ER5) “İlgiye aç, bilgiye toklar.” (ÖD4)
	İnternetin Etkisinde	“Öğretmenden daha çok, anne babadan daha çok internet etkiliyor. Gençleri artık internet yönlendiriyor. Sürekli Youtube’den videolar izliyorlar.” (ÖD6)
	Hazırcı/Tüketici /Hedonist	“Biraz hazırcı.” (ÖF5) “Anlık haz peşindeler. Hep şunu gördüm, armut piş ağzıma düş mantığı var öğrencilerde. Çok fazla çaba harcamadan emek harcamadan her öğrenci için söylemiyorum ama büyük bir çoğunluğunda... Yani bir şeyi çok hızlı bir şekilde sahip olmak istiyor sahip olduktan sonra da onun hazzına doya doya yaşamadan onun yerine başka bir şey arıyor. Yani çok da hızlı bir şekilde tüketiveriyor şimdiki nesil.” (ÖR6) “Ama kendilerini çok kullanmadıklarını düşünüyorum, kendilerini geliştirmiyorlar ve kendilerini tembelliğe sevk ettiklerini düşünüyorum.” (ÖD2) “Arayış içerisinde olan çocuklar değil. Hayatın koşuşturmacasında hengamesinde, zevkinde olan çok da fazla derdi tasası olmayan... Kayıtsızlık var. Öğrensem ne olacak öğrenmesem ne olacak. Şunu yapsam, yükümlülüğü yapsam ne olacak yapmasam ne olacak.” (ÖD3) “Hedonizm aşırı zevkine ve rahatına düşkünlük, canının tatlı olması mahiyeti ile kabaca tercüme edilebilir. Dolayısıyla öncelenen nokta ego ise, pişi ise öncelenen noktanın geçirdiği sebep-sonuç ilişkisi de bariz bir şekilde önümüzde duruyor.” (ÖD5)
	Yozlaşmış	“Yozlaşma emareleri, inançlardan geleneklerden ayrılma, uzaklaşma var mı diyecek olursanız evet biraz var. Endişelenmemiz gereken önlem almamız gereken noktalar kesinlikle var.” (ÖR7)
	Sabırsız	“Sabırsız bir kuşak olduğunu söyleyebilirim.” (ÖR4)
	Hırslı	“Hırslı bir kuşak olduğunu söyleyebilirim. Bir şeyleri elde etmek için çok çalışmaları gerekiyor.” (ÖF5) “...bir yandan da hırslılar.” (ÖR5)

Tablo 5. 1. devamı

Olumsuz	Uzamış Ergenlik	“Lisedeki öğrencilerin uzamış bir ergenlik dönemi olduğunu düşünüyorum. Erken bir cinsel uyarılma olduğunu düşünüyorum öğrenciler de.” (ÖR2)
	Bireysel	“Dolayısıyla genç kuşakta şu an sosyal medyanın da dürtüklediği bir değerlerden kopma bireysel değerleri hayata geçirmeye çalışma var.” (ÖR2) “Bireyseller.” (ÖR5)
	Yalnız	“Yalnızlar ve bu yalnızlıklarının sebebi; iletişim kurma becerilerinin yeterli olmuyor olması ve ikincisi de aileden dolayı gelen bir yalnızlıkları var.” (ÖF4)

Yukarıdaki tabloda öğretmenlerin gençler hakkında olumlu ve olumsuz nitelikteki değerlendirmeleri bulunmaktadır. Yapılan yorumlar incelendiğinde gençlerde gözlemlenen olumlu özellikler; teknolojiyi iyi kullanabilen, sorgulayan, heyecanlı, zeki, hızlı düşünebilen, özgürlükçü, iyi, olgun şeklinde sıralanırken olumsuz özellikler ise; hazırcı/hedonist, yalnız, bireysel, iletişim becerileri kötü, bilmiş, yozlaşmış, internetin etkisinde, sabırsız, hırslı, uzamış ergenlikleri olduğu şeklindedir. Öğretmenlerin gençler hakkındaki olumsuz düşüncelerinin olumlu düşüncelerinden fazla olduğu görülmektedir.

Bu yorumların gençlerin hazırcı, hedonist olmaları ve gençlerin teknoloji kullanımından doğan etkileri üzerinde daha çok yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda bir katılımcı öğretmen düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu bireysel değerlerinde referans noktası, sadece canımın istediği şekilde oluşuyor. Yani herhangi bir ideolojik, anlamlı bir dayanak yok. Sadece savruk bir şekilde canımın istediği neyse onu yapayım şeklinde.” (ÖR2)

Gençlerin çaba sarf etmeden isteklerine ulaşma, hedefledikleri yaşamları haz ve zevk üzerine kurgulamaları, öğretmenlerde gençlere yönelik yaygın bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan anne ve babasının maddi açıdan kendisine sunduğu imkanlara erişen genç bir taraftan da yalnızlığa itilebilmektedir. Örneğin, bir öğretmen düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

Aileden dolayı gelen bir yalnızlıkları var; çünkü anne babaları ya çok yoğun çalışıyor ya yorgunlar ya da bir takım sosyoekonomik şeylerden dolayı problemlerini başka şeylere yoğunlaştıkları için çocuklarını arka plana atabiliyorlar. Çocuklar yalnız kaldıkça ailelerine doğru gerçekleştirmesi gereken bağımlılığı başka şeylere yönlendiriyorlar. Eğer babadan yoksun bir çocuksa bağlanmadan dolayı erken yaşta sevgili edinmeye gidebiliyor. Tam tersi erkekte anneden dolayı bir eksiklik varsa bağlanma konusunda bu yine karşı cinsle erken yaşlarda sevgili edinmeye gidebiliyor. Erkeklerde özellikle bu bağlanma maddeye yönelik bağımlılığa da gidebiliyor. İnsan fitratı gereği bir şeye bağlanma ihtiyacı hissediyor. Aile olabilir, Tanrı olabilir, başka başka şeyler olabilir. Eğer çocuğun aileye yönelik bir bağlanması yoksa bu erken yaşlarda Allah'a yönelik bağlanması çok zor olabiliyor. (ÖF4)

Ergenlikte sosyal olarak arkadaşlık ilişkileri önem kazanmasına rağmen hazcı anlayışın burada da kendisini gösterdiğini ve ilişkileri anlamsızlığa düşürdüğünü belirten bir öğretmen düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Gençler her şeyin içini çok boşaltmaya meyilli oldukları için ileride anlam karmaşasına düşebilirler yani ne için yaşıyorum bunu neden yapıyorum yani yaptığı şeyleri anlamlandırmada zorluk çekebilir veya arkadaşlık ilişkilerinde veya normal flört ilişkilerinde çok çabuk vazgeçiyorlar küçük kırılmalar anında ilişkilerini bitirebiliyor çok kısa zaman içerisinde çok çabuk.” (ÖR5)

Başka bir katılımcı öğretmen gençlerin olumsuzluklarına odaklanmak yerine yetişkinlerin nerede durduklarına bakmak gerekir yorumunda bulunarak eleştirilerini şu şekilde aktarmaktadır.

“Evet çocukların olumsuz davranışları var. Her nesilde olmuştur ama çocuğun olumsuz davranışından ziyade yetişkin ne yapıyor. Çocuğun hayatına olumlu şeyler katmak için bir şey yapıyor mu? Kendi hayatımda olumlu davranış sergiliyor mu? Ona bakmamız gerekiyor.” (ÖD3)

Diğer yandan teknolojinin gençler üzerinde etkisi ve avantajları üzerinde durulmaktadır. Teknolojinin kullanımının ve bu alandaki gelişmelerin tüm dünyada oldukça önem kazandığı bilinmektedir. Toplum içinde gençler bu gelişmelere en kolay uyum sağlayan kesim olmaktadır. Teknolojinin sağladığı bu olanaklar sayesinde gençler bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmakta, bilgiler arasında kıyas yapabilmekte ve bu bilgilerin doğruluğunu sorgulamayabilmektedir.

5.1.2. Öğretmenlerin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar

Her bir kuşağın hayata bakış açıları, davranış biçimleri kendine özgü olabilmektedir. Bireyin zamanının getirdiği ve etkilediği kalıplarla günümüz kuşağını değerlendirebildiği göz önüne alındığında, öğretmenlere “Kendi kuşağınızla kıyaslayınca bugünkü genç kuşakta dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?” sorusunu sorduk. Aşağıda öğretmenlerin verdiği cevaplara ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5. 2. Öğretmenlerin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar

Özgüven	“Biz daha çok kendi ayaklarımız üzerinde duruyorduk. Hayatı keşfederek yaşıyorduk ama şimdi aileler fazlasıyla ihtimam gösteriyorlar ve bu fazlasıyla ihtimam öğrencilerin kişisel gelişimleri açısından çok iyi bir şey değil. Çünkü özgüvenleri çok düşük olmuş oluyor ya da mücadeleye atılmadan önce sürekli yanlarında birilerinin olmasını istiyorlar.” (ÖR1)
İletişim Becerileri	“Bu nesil sosyal medyanın içerisine doğduğu için arkadaşlarla iletişimi sosyal medyadan öğreniyor. Takipçi, kendini gösterme orası üzerinden oluyor ama gerçekliğe döktüklerinde cümle kurmakta sıkıntı yaşayabiliyorlar, nasıl konuşacaklarını bilemeyebiliyorlar. Sosyal medya üzerinden bu iletişimi kurabiliyorken, sosyal mecrada muhabbet akabiliyor ama yüz yüze muhabbet gerçekleştiremiyor.” (ÖF4) “Çünkü onların yaşadıkları oyunlarda arkadaşlıklara kadar hepsinde değişiklikler var yani. Bizim dönemimizdeki çocukluk yaşantıları biraz daha mahalle, sokak kültürü fazlayken, oyuncak daha sınırlıyken dijital oyunlar dijital malzemeler yokken şu an değişmiş durumda çocukların kendi arasındaki çocukken ki paylaşım miktarı zaman olarak azalmış durumda bence. Biz o dönemde kendi yaşitlarımızı bulmakta çok zorlanmıyorduk. Bir şekilde dışarda sosyalleşiyorduk oyun oynuyorduk. Şuandaki çocuklar kendi yaşitlarını bulmada, oyunlar oynamada, dijital oyun dışındaki oyunlar için diyorum, daha farklı.” (ÖR3) “Birbirleriyle internet üzerinden iletişim kuruyor.” (ÖR7)
Farklı Görüşlere Açıklık	“Tartışma platformlarını gezebiliyorlar. Yani her türlü görüşe açıklar. Her türlü şeyle karşılaşabiliyorlar. Bu bakımdan olumlu olan yönü var, olumsuz olan yönü var. Olumlu olan yönü; daha geniş bir görüş sağlayabilir, daha kültürleri geniş olur, daha bakış açıları farklı olur, doğruyu seçme imkanı olur. Yani çeşitten doğruyu seçebilir.” (ÖD6)

Tablo 5. 2. devamı

İtaatkarlık/ Muhaliflik	<p>“Biz biraz daha itaat ediyorduk. Belki de okulda aldığımız eğitimden sonra öğretmenlerimize karşı.” (ÖR5)</p> <p>“Onun dışında genç kuşağın muhalif olduklarını görüyorum.” (ÖR2)</p> <p>“...mesela itaatkar değiller bizler kadar.” (ÖF2)</p> <p>“Anne babalarımızdan yola çıkarsak onların bizimle olan ilişkisi çok daha belki kolaydı çünkü aile içerisinde belli kurallar vardı, onlara uyuyorduk. Çocuk ebeveyninin gerçekten ebeveyn olduğunun farkındaydı. Yani üzerinde sorumluluk olduğunu, ona karşı en azından onun koymuş olduğu kurallar dışında çok fazla çıkmaması gerektiğinin farkındaydı. Şu an bizim çocuklarla olan iletişiminiz de böyle bir şey yok. Ast üst ilişkisi yok. Çocuklar kendilerini bizimle aynı yetkinlikte görüyorlar. Hatta bizden daha fazla yetkin olarak görüyorlar.” (ÖD3)</p> <p>“Öğretmen dediğini yaptırırdı, öğrenci susardı. İşler böyle yürürdü. Fakat artık öğretmen ve öğrenci iletişim, öğretmen bilgi merkezi olmaktan çıkıyor artık. Öğrenci için en önemli kaynak, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişki.” (ÖR4)</p>
Zekilik	<p>“Kendi kuşağımın daha zeki olduğunu düşünüyorum kesinlikle.” (ÖD2)</p> <p>“Hafızaları biraz kıt.” (ÖF2)</p>
Bireyci	<p>“Bizim gibi değil, bireyci yönü çok ağır.” (ÖF3)</p> <p>“Çabuk silip atıyorlar Bizler öyle değildik kendi lise döneminde karşılaştığım zaman biz daha toplumsaldık. ‘Canım arkadaşım neden üzüldün senin için neler yapabilirim.’ derdik. Kendi dönemim çok uzak olmamasına rağmen yani yaş itibarıyla aramızda şu an 10 yaş var. Yaklaşık 26 yaşındayım. Bizim dönemimizde daha bireysellikten ziyade toplumsal ilişkiler vardı. Kendi lise dönemimi hatırlıyorum 2007-2011 arası olmasına rağmen bu kadar kısa zamanda ilişkilerin değişmiş olması beni biraz şaşırttı. Bunu biraz sosyal medyayı çok kullanmalarına bağlıyorum. Yani küreselleşme dedikleri Amerikan kültürünün çok yaygınlaşmış olmasına.” (ÖR5)</p>
Sosyal Medya	<p>“Aslında çocuklar bazen iyi bile kaldırıyorlar. Çünkü o kadar çok etken var ki sadece aile değil, sadece çevre değil, oturduğun mahalle değil seni etkileyen. TV dizisi izlemiyor birçoğu artık internet dizileri var dünyanın her tarafından yayınlanan. Bunlar veya uluslararası oynanan oyunlar oradan edindikleri sohbet arkadaşları var onların yaşamlarından etkileniyorlar onların giyim tarzından onların konuşma tarzı onların hayatı algılayışı onların felsefesi yani hiç bilinmeyen x ilçesinde çıkan bir akım bir hafta içerisinde burada biz görebiliyoruz. Dolayısıyla çocukların kafasının karışması biraz da normal geliyor bana.” (ÖR5)</p> <p>“İnternet görüldüğünden de çok büyük bir olay yani. Sorularına ben internete girmeden cevap veremez durumundayım yani. Bunu daha kavrayamayan eğitimciler var. Buz dağının sadece görünen kısmı bu. Altında büyük bir görünmeyen kısım var o bakımdan biraz. Kendi bir şey üretme imkanı yok. Orada girdiği anda her şey var ve oradan alıyor. Yani kendi bir şey üretmiyor. Kendi aklıyla, araştırmasıyla bir şey üretmiyor. Burada bir boşluk var.” (ÖD6)</p>

Tablo 5. 2. devamı

<p>Saygı</p>	<p>“Televizyondan dolayı uyduştuklarını düşünüyorum. Öğrencilerimin bazılarının daha bazı şeylere yönlendiriyorum, velisiyle görüşüyorum. İstese yapabilir ama yapmak istemiyor.” (ÖD2)</p> <p>“Lakayt ve saygısızca tavırlar içerisinde bulunuyorlar öğretmenlerine karşı veya ailelerine karşı, ebeveynlerine karşı ve bunu başka şeylerle bağdaştırıyorlar.” (ÖR5)</p> <p>“Çok lakayt olduklarını düşünüyorum.” (ÖD2)</p> <p>“Aileden tutun da normal sosyal hayatta karşılaştıkları kişiler yani yetişkinlerin kendisinden daha fazla tecrübeli olmasının çocuğum zihin dünyasında bir karşılığı yok. Küçük görüyorlar.” (ÖD3)</p>
<p>Bilgide Derinleşiyor</p>	<p>“O dönemdeki gençlik ideolojik olarak bilgilerine daha fazla yaslanıyordu, daha fazla bilgi akışına önem veriyordu, daha fazla diriydi, daha fazla garklarını almış bir şekilde canlıydı. Şu anda kıyasladığımızda bu tamamen farklı aksetmiş, seyretmiş durumda.” (ÖD5)</p> <p>“Bilgiye karşı heyecansızlar ama somut bilgi yani.” (ÖF2)</p> <p>“Hayır sen bilmiyorsun. Ben biliyorum tavrını takılıyorduk ama ona rağmen çok da üstelemezdik. Ona rağmen yeni nesil aslında daha bilmiyor ama bunu özgüven zannediyor yani içi doldurulmamış. Aslında ukala.” (ÖR5)</p> <p>“Yüzeysel bilgilere, bilgi kirliliğinin kurbanı olan bir nesil var diye düşünüyorum. Benim kuşağında bilgi belki azdı biraz daha ama internette bu kadar hızlı ulaşmıyordu bir yerden başka bir yere ancak kıymetli olan, değerli olan belli filtrelerden geçtikten sonra ulaşıyordu. Şu an filtresiz bilgi çağındayız.” (ÖR7)</p>
<p>Öğrenme Biçimi</p>	<p>“Özellikle pratik bilgilerin çok peşindeler. Bu benim ne işime yarar diyorlar.” (ÖF2)</p> <p>“Şimdiki kuşağın öğrenme biçimleri çok farklı görsel olarak öğreniyorlar. Bir şeyi izletmediğinde, bir şeyi göstermediğinde çok fazla iyi anlayamıyor daha doğrusu sabredemiyor. Onu canlandırması lazım. Şimdiki kuşağın öğrenme yetenekleri gelişmiş, çok değişik öğrenen ve farklı kavrayan olduklarını düşünüyorum.” (ÖR4)</p> <p>“Şimdi öğrencilerin önünde çok fazla bilgi var. Eskiden bizim bilgi kaynağımız öğretmenlerdi, gazeteydi, kitaplardı, ansiklopedilerdi. Şimdi bilgiye ulaşma diye bir dertleri yok, çok hızlı bilgiye ulaşabiliyorlar. Ve bu nedenle biraz da sahte bir şekilde çok fazla şey bildiklerini hissediyor öğrenciler; çünkü derinleşmiyorlar, daha yüzeysel kalıyor öğrenciler.” (ÖR4)</p> <p>“Biz daha çok öğretmene bağımlıydık yani eğitim açısından değerlendirsek. Kitaplarımız sınırlıydı yani öğretmenler ne söylüyorsa onların arasından ancak seçme yapıyorduk. Yani mesela; bir öğretmenin görüşü bize daha doğru geliyorsa onun görüşünü tercih ediyorduk ama kitap sınırlıydı, internet azdı.” (ÖD6)</p> <p>“Bilgisel anlamda değil ama bilgiye ulaşma noktasında da davranışsal anlamda da kendilerini yeterli görüyorlar. Bu, karşı tarafı küçük görmekten de kaynaklanıyor.” (ÖD3)</p>

Tablo 5. 2. devamı

Sorumsuz/ Hedefsiz	<p>“Ders çalışmıyor fakat bu aslında kendisini girdaba soktuğu bir sorumsuzluğa dönüştürmüş oluyor. Dolayısıyla yaşam hedeflerinin olmadığı bir akışı kapılma, boşu boşuna yaşama gibi bir durumda kalmış oluyor çocuklar. Umursamazlığı göstermekten de hiç çekinmiyorlar.” (ÖR2)</p> <p>“Bazen de öyle bir şey oluyor ki. Ya biz bunlara mı kaldık. Gelecekte bunlar bu ülkeyi satarlar diyorum yani. Kendi adıma, amiyane tabirle işte, bir doktor olarak buna muayene olmam, dediğim oluyor açıkçası. Sorumluluk sahibi değil diye düşündüğüm durumlar da oluyor.” (ÖR7)</p> <p>“Müthiş bir savruluk dikkatini çekiyor. Yani dünya görüşü ve hedeflerin sadece canının istediği doğrultusunda şekillenmesi dikkatimi çekiyor.” (ÖR2)</p> <p>“Bizler sorumluluk sahibiydik. Evimizde çocuk olarak, okulda öğrenci olarak sorumluluk duygusuna sahiptik.” (ÖD4)</p>
Apolitik	<p>“Biz daha politiktik. Solcu arkadaşlar vardı, sağcı arkadaşlar vardı. Kavgalar ediyorduk. Müdahalelerimiz vardı. Politiktik. Şimdiki gençlik apolitik.” (ÖF1)</p> <p>“Mesela tarikatlar, cemaatler, siyasi yapılar vardı. Ben imam hatipte okumuştum. Kendi yakın arkadaşım siyasi söylem peşindeydi. Mesela Türkçü, Kürtçü, Ülkücü oluşumlardan arkadaşlarımız vardı.” (ÖD1)</p>
Kolaycı/ Hazirci	<p>“Kolaycılık, çok dikkatimi çekiyor. Hani her şeyin konfora göre, herhangi bir zorluk yaşamadan elde etme arayışı. Mesela çocuklarla birisini çok fazla çaba sarf etmeden zengin olmanın yolları üzerine diyaloglarımız olurdu. Onlar böyle konular açarlardı, şunda ne kadar para var şeklinde. Meslek seçiminde çok fazla para odaklılık vardı. Hani ben bunu istiyorum, sevdiğim bir şeyi yapma dürtüsünden ziyade para odaklılık. Ben ne kendi kuşağında kız cinsinde, bir erkek cinsinde bu kadar yoğun bir para odaklı meslek seçimleri hatırlamıyorum. Bizler daha çok akademik başarılarımızı göstereceğimiz şekilde ya da insanlığa faydalı olmalı şeklinde bir anlama dayanarak meslek seçimi yapardık mesela.”</p> <p>“Aileleri takip ediyor. Bu onları sorumluluk konusunda daha rahat rehavete sürüklüyor.” (ÖD4)</p>
İmkan	<p>“Dikkatimi çeken kendi kuşağımın olanakları daha sınırlıydı bence. Vizyonu da daha sınırlıydı bence hatta. Olanakları ve vizyonu ölçüsünde bulduğu ile yetinen kuşaktı bana kalırsa ama şimdiki daha farklı düşünmek zorundalar. Hatta farklı düşünmek zorundalar, kendilerini aşmak zorundalar. Çünkü dünya çok değişti ve gelişti bence birçok şey. Daha farklı düşünmek zorundalar, daha çok çalışmak zorundalar ve çalışıyorlar da.” (ÖF5)</p> <p>“O dönemdeki gençlik ekonomik olarak belki biraz mahrumdu.” (ÖD5)</p>

Tablo 5. 2. devamı

Sorgulayıcı	<p>“Sorgulamak iyi bir şey diye düşünüyorum fakat aslında çocukların sorgulamak gibi görünen şeyleri daha çok otoriteye karşı koymak fakat onunla yine dayanak noktası yok.” (ÖR2)</p> <p>“Sorgulama bakımından baktığınızda bile bazı alanlarda evet sorgulama var.” (ÖF1)</p> <p>“Yani gelenekler şunlar bunlar alakalı sorgulayıcılar yani. Kolay kolay her şeyi kabul etmiyorlar.” (ÖF2)</p> <p>“Yeni kuşağın biraz daha sorgulayıcı olduğunu düşünüyorum.” (ÖR7)</p> <p>“Biz lise yıllarındayken aslında bizde araştırıyorduk ama inanç noktasında. Manevi bir açlık vardı ve bu manevi açlıkla ilgili kim ne söylerse bunların doğru olabileceğini düşünüyordum ben kendi açımdan. Her söyleneni doğru kabul etmiyorlar. Benimle onların arasındaki fark budur. Ben soruları cevap bulamadım ama onlar sorularına cevap alabiliyorlar.” (ÖD1)</p>
Kitap Okuma	<p>“Ve kitap okuma oranları çok az, belirtmek isterim.” (ÖR2)</p> <p>“80’den sonra dünyada bir arayış var çünkü dünyadaki ideolojik şey yıkıldı. Yani İdeolojik bir kamplaşma doğu-batı, komünist-kapitalist bu yıkıldı. Yerini şu anda din aldı. Hıristiyan-İslam kutuplaşması var. Tabi burada gençleri de etkileyen bir şey. Mesela bizim zamanımızda veya babalarımızın zamanında dini kitaplar birkaç tane idi. Namaz hocası, ilmihal kitabı, Kur’an-ı Kerim’in Arapçası ve meali... Bunlar belki bir iki de İslam tarihi ile ilgili bir iki kitap. Şimdi yaynevleri sayılamayacak kadar çok çeşitli konuyu ele alıyor. Ayrıntılı konuları ele alıyor, bunlarla ilgili kitap çıkarıyor ve bu kitaplar da satılıyor. Bizim zamanımızda böyle bir kitap çıksa bile alıcısı olmadığı için satılmazdı yani. Çok ilgi var yani.” (ÖD6)</p> <p>“Okumadıkları için sadece hazır bilgilerle hareket ediyorlar.” (ÖF2)</p>
Toplumsal İletişim	<p>“Yeni kuşağın biraz daha moda akımlarından etkilendiğini düşünüyorum.” (ÖR7)</p> <p>“Biz sokak çocuğuyuz. Biz sokakta büyüdük, sokak kültürü ile büyüdük. Düşe kalka, oranızı buranızı yaralayarak büyüdük ama yeni nesil artık iyice kendini bilgisayara cep telefonuna gömdü. Dışarıyla ilişkiler mümkün olduğunca minimum düzeyde Allah’tan okullarda hani aynı sınıf ortamında bulunması sebebiyle konuşuyorlar bir şekilde sohbet ediyorlar.” (ÖR6)</p> <p>“Yani bizim çocukluğumuzda, mesela 80 kuşağı 90 kuşağına bakıldığında sokakta oyun oynayarak, bilyelerle oynayarak, daha çok böyle çeşitli sokaktaki oyunlarla, parklarda zaman geçiriyorlardı ama şimdi çocuklar daha çok bilgisayar başında zaman geçiriyorlar. Bu kuşak, çok farklı bir kuşakla karşı karşıya kalıyoruz.” (ÖR4)</p>

Tablo 5. 2. devamı

Merhamet	<p>“Duygusal yoksunluk olduğunu görüyoruz. Mesela kötü bir şeyden bahsettiğimiz zaman çocuklar gerçekten etkilenmiyorlar. Benim zamanıma kıyasla acıma duyguları, merhamet duyguları çok az. Bu azlığı da göstermekten hiç çekinmiyorlar. Gaddarca mizahlaştırarak gaddarlık yapıyorlar. Çok rahatlar birbirlerine, toplumsal olaylara dair bakış açılarından vs.” (ÖR2)</p> <p>“Acımasız bir nesil de var. Mesela sınıfında kimseyle arkadaş olamayan kişiyi kolay ezilebilen umursamayan. Yanı başında acı çeken bir öğrenciye merdivenden düşse bile arkadaşları tutup kolundan kaldırmayan öğrenci tipi de var yani açıkçası.” (ÖR7)</p>
Teknoloji	<p>“Daha ziyade internet ortamında bilgisayar ortamına yatkın bir gençlik var. Dolayısıyla ülke sorunlarıyla ve dünya sorunlarıyla ilgilenen bir gençlik değil de daha ziyade teknolojiyle ilgilenen bir gençlik karşımıza çıkıyor.” (ÖF1)</p> <p>“Hani teknoloji falan bu konularda bizden çok daha iyiler bence.” (ÖF2)</p> <p>“Teknoloji ağırlıklı bir jenerasyon.” (ÖF3)</p> <p>“Yaşanılan şartlar asla bir değil bizim zamanımızda öyle telefon yoktu, bilgisayar çok nadiren vardı yani. Herkesin ulaşabildiği bir şey değildi. Android oyunlar, Playstation, Xboxlardı, Nintendo... Bak bu bilgilerin hepsini ben öğrendim ama belli bir yaştan sonra çocukların arasındaki konuşmalardan fark ediyorum.” (ÖR6)</p>

Araştırmaya katılan öğretmenlerin günümüz kuşak ile kendi kuşakları arasındaki benzer ya da farklılıklar üzerine gözlemleri konu edilmiştir. Bulgulara göre özgüven, iletişim becerileri, farklı görüşlere açıklık, zekilik, itaatkarlık/muhafız olmak, bireyci, sosyal medya, saygı, bilgide derinleşememe, öğrenme biçimi, sorumsuz, hedefsiz, imkan, kolaycı/ hazırıcı, apolitik, sorgulayıcı, kitap okuma, merhamet, teknoloji, toplumsal iletişim alanlarına ilişkin özellikler incelenmiştir.

Bir eğitimci gözüyle öğretmenlerin öğrenciler hakkındaki yorumlarının yoğunlaştığı konular, bilginin yüzeysel olması, öğrenme biçimi, itaatkarlık ve sorgulayıcı olmaları yönünde olduğu görülmektedir. Bu başlıkların her birini birbiriyle ilişkilendirmek mümkündür.

Gençlerin öğretmenlerin yönlendirmelerine baş kaldırmaya bir tutum içerisinde olmaları bu dönemde normal karşılanan bir durumdur. Öğretmenler kendi zamanlarıyla kıyasladıklarında günümüz öğrencilerinin daha tepkisel oldukları yorumlarda

belirtmeleri göze çarpmaktadır. Çünkü genç sadece öğretmenlere değil ailesine de kısacası; kendisine göre otoriteyi temsil eden her türlü şahsa karşı durabilmektedir.

Eğitim sistemi hakkında eleştiri yapan ve diploma sahibi olmanın ilme ulaşma anlamına gelmediğini, aksine bilginin yüzeysel kaldığını ve dolayısıyla başarıdan söz edilemeyeceğini ifade eden katılımcı öğretmen düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Ben gençlere bir şey diyemiyorum, onları da suçlu bulmuyorum. Sistem nasıl atlamalı engel oluşturursa bu engelli koşu öyle ilerliyor. Hedef tahtasına diplomayı, kağıt parçasını, koyarsan herkesin önceliği o kağıt parçası olur. Hakiki manada dini öğrenmek, ortaya netice çıkartmak diye bir tabir kullanırsam toplum da ona göre şekillenir. Aşırı derecede kağıt üzerinde diploma meselesine bir teveccüh, bir yönelme var. Ancak bu ilme yönelme manasına gelmiyor, gelemiyor. O yüzden netice çıkmıyor. O yüzden baktığımız zaman diplomalı sayımız fazla ancak başarı sayımız bir türlü kağıttan öteye eyleme dönüşmüyor. (ÖD5)

Günümüzde iletişim kurma becerilerinin değişmesi üzerinde duran bir katılımcı öğretmen, iletişim araçlarının araç olmaktan çıkıp nasıl amaç haline dönüştüğünü, diğer bir katılımcı öğretmen ise bu durumun zamanla gençleri asosyal hale getirip yalnızlaştırdığını ifade etmiştir. Bu durumun gençlerin sosyal hayatlarına nasıl etki ettiğini şu sözlerle aktarmaktadırlar:

Çocuğun elinden cep telefonu alınıyor sanki şöyle bir elektrik verilmiş gibi bir krize giriyor değil mi? Sanki eroin almış da bir yoksunluk çekiyor çocuk, yani bizim zamanımız ile şu zamanı kıyaslamak asla mümkün değil. Bizi etkileyecek ya da bizi yolumuzdan saptıracak çok az faktör vardı ama şimdiki nesil öyle değil yani. Şu dönemde teknolojiye soğuk değiliz o önemli bir ihtiyaç ama bu benim için bir amaç değil yani bu benim hayatımın çok önemli bir parçası değil hayatımı kolaylaştıran bir şey diye düşünüyorum. (ÖR6)

Yalnızlığın derinliği bu dönemde arttı evde. Hani bizim kuşak başka insanlarla iletişime geçmenin daha kısıtlı olduğu bir dönemde olduğu için yani sosyal medya bu kadar gelişmediği için bunu yolunu başka türlü biliyorduk. Şu da var mesela sosyal medyanın içerisinde doğan nesil değildik. Sonradan sosyal medyayı yakalayan işte daha 15,16 yaşlarında yakalayabilen nesilleriz. İletişim becerileri geliştirme imkanımız oldu. Bizler yalnızlık duygumuzun üstesinden gelebiliyorduk çünkü iletişim becerilerini geliştirme mecburiyeti vardı. Şimdiki nesil hem yalnız hem de iletişim kurma becerisindeki sıkıntılarından dolayı zorluk çekiyor. (ÖF4)

Ebeveynlerin çocuklarını toplumsal risklere karşı koruma niyetiyle hareket etmeleri çocuklarının toplumsal hayata bakışlarını etkilediğini ve bu durumun onlara güvensizlik aşıladığını şu şekilde dile getirmektedir:

Bizi de koruyorlardı, kollarlardı ama bir şeyleri kendimizin keşfetmesine müsaade edebilecekleri bir ortam söz konusuydu. Şimdiki nesildeki aileleri de anlıyorum benim iki çocuğum olduğu için çok güvenli görmüyoruz etrafı. Ama bu güvensizlik duygunuzu çocuklara yansıttığımız zaman onlar ergenlik çağına gelseler bile belli bir ürkeklikleri olmuş

oluyor ya da fazlaca baskılandıkları zaman yetişkinlik öncesi ergenlikte biraz daha fazla aşırı cesaret gösterebiliyorlar. Bu da ailelerin yaklaşımıyla alakalı diye düşünüyorum. (ÖR1)

Şöyle bir durum var. Bizim meslek olarak görevimiz, misyonumuz, gençleri anlamaya çalışmak. Böyle bir görevimiz var, öyle olduğu düşünülüyor en azından. Şimdiki kuşağı öncelikle ben kendi adıma anlamaya çalışıyorum, çözmeye çalışıyorum, doğru anladığımdan emin olmaya çalışıyorum. Benim görüşüm şu; her eski kuşağın yeni kuşak hakkında endişeleri olur yani. Bundan 1000 yıl önce de insanlar yeni kuşak konusunda hep tereddüt ile yaklaşmışlardır yeni kuşaklara karşı günümüzde de bu var. (ÖR7)

Suçlu ya daha sorunlu gençlikten ziyade. Sorunlu eğitimci, sorunlu anne babalar var. Önce buradan başlamalıyız, önce buradan bakmalıyız işe. Ben bir eğitimci olarak çocukları suçlarken kendimi suçlamam gerektiğini düşünüyorum. (ÖF2)

Sağlıklı bir şekilde yönlendirebilecek ebeveynlere ihtiyaçları var, rehber ihtiyaçları var. Sık sık karşılaşabilecekleri, konuşabilecekleri, onların gelişiminin farkında olan insanlara ihtiyaçları var yani. Konuya şöyle giremiyorsun; çocukları eğitmek için ‘Bak bizim zamanımızda...’ diye başladığın zaman olmuyor, fosil gözüyle bakıyorlar sana. (ÖR5)

Ben gençleri çok seviyorum. Özellikle neticede ne olursa olsun çok taze dimağların olduğunu düşünüyorum. Eskiye nazaran gençler şöyledir böyledir laflar etmeyi istemiyorum ve bu düşüncelerin hiçbirine katılmıyorum. Çünkü her dönemin kendi içerisinde ayrı bir problem sahaları ve problem alanları var. (ÖF2)

Görüldüğü gibi günümüz gençliği, öğretmenlerin kendi gençlik dönemlerinden birçok noktada farklılık göstermektedir. Bu hususlar değişen yaşam şartlarına uyum sağlama sürecinde bireysel ve toplumsal olarak açığa çıkmaktadır. Bu dinamiklerle gelişip var olmaya çalışan gencin, paralelinde bir takım olumlu olumsuz özellikleri barındırması kaçınılmaz bir sonuçtur. Gerek toplum içerisinde eskiye nazaran sosyal konumu gerekse iletişim gibi en temel becerileri; saygı, merhamet, sorumluluk gibi diğer insanlarla olan ilişkilerinde olmazsa olmaz bazı duyguları değişebilmektedir. Bu durumun sebepleri arasında karşı konulamayan teknolojik gelişmelerin etkisi, kendi anne babalarının kendilerine sağlamadığı imkanları ebeveynlerin kendi çocuklarına sunmaları gibi nedenler sayılabilir.

5.1.3. Gençlerin Öğretmenlere Dini Soru Sorma Durumu

Soru sorma, eğitimde etkin olarak kullanılan bir tekniktir. Öğrenciler sınıf içinde öğretmenlere sorular yönelterek zihinlerini meşgul eden durumların ortaya çıkmasını sağlar. Dolayısıyla bu durum onları daha iyi analiz etmeye fırsat verir. Bu konuda öğrencilerin hangi konuları merak ettiğini ve fikir ve görüşlerinin ne yöne evrildiğini öğrenmek adına öğretmenlere “*Öğrencileriniz dini konularda sorular soruyor mu?*”, “*Merak var mı, bu konularda tartışmayı seviyor mu kaçınıyor mu, herhangi bir şekilde*

konu açılınca tavrı nasıl oluyor, meraklıysa ne tür sorular soruyor?” vs. gibi sorular yöneltilmiş ve öğretmenlerin değerlendirmeleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 5. 3. Gençlerin Öğretmenlere Dini Soru Sorma Durumu

Kul Hakkı	<p>“Soruyorlar. Evet. Mesela bana şunu soruyorlardı; ‘Hocam bize kul hakkından bahsediyorlar ama yurtta, okulda şu yapılmıyor. Bu sizce bizim hakkımıza girilmiş olmuyor mu. Yapılması gereken bir şey yapılmadığında idare tarafından sizce bizim hakkımızda girilmiş olmuyor mu?’ Mesela bunu çok diyorlardı. Haksızlığa uğradıklarımı düşünüyorlardı.” (ÖR2)</p>
Dini Kurallar	<p>“Ama genel itibariyle hayatı daha rahat yaşayabilmeye dair. Onun derdindeler. Mesela ‘Alkol kullansak ne olur, neden yasak olsun ki?’ gibi. İbadetleri esnetebilir miyiz derdindeler.” (ÖD3)</p> <p>“Örneğin; ‘Kadın erkeğe sarılabilir mi, dokunabilir mi? Ben arkadaşına sarılıyorum. Bunda bir sıkıntı var mı, yok mu, bu tür şeyler dinen yasak mıdır, yasaksa neden yasaktır?’ böyle nokta atışı diyebileceğim, belki dinin özü düşünüldüğünde detay şeyler.” (ÖD7)</p> <p>“Genel itibariyle kurallar üzerine bir tartışma oluyor. Kurallar gerekli mi, gerekli değil midir veya özgürlük nedir?” (ÖF4)</p>
İlk İnsanlık	<p>“Örneğin; Hz. Adem’in çocuklarının kardeşlerinin birlikte olup olmaması meselesini, dinen yasak olup olmaması meselesini.” (ÖF1)</p> <p>“Mesela diyor ki; Adem’in çocukları arasında enest ilişki mi vardı? Halbuki bunu bir öğrencinin düşünmesine imkan yok. Ben bizim toplumumuzun yapısını biliyorum. Bir öğrenci oturup da bunu ben düşüneyim, bulayım demez. Girdiği ateist sitelerden, oradaki Youtube kanallarındaki şeylerden bu soruyu soruyor.” (ÖD6)</p>
Ateizm-Deizm	<p>“Sordukları konular; internetteki şeylerden etkileniyorlar. Evet deizmle ilgili ben sorularla karşılaştım. ‘Deizm nedir?’ diye soruyorlar. Mesela bir arkadaşına şaka gibi söylüyor. Ateistlerin sordukları sorulardan, onların işledikleri konulardan etkileniyorlar.” (ÖD6)</p> <p>“Deizmle ilgili çok soru soranlar var. Ateizm ile ilgili değil de deizmle ilgili çok soru soran var.” (ÖD2)</p> <p>“İnançsız olduğunu söyleyen öğrencilerim oluyor. Bu tabi tek tük.” (ÖR4)</p> <p>“Deizmden ziyade daha çok ateizmle ilgili kendi müfredatımızda olduğun için çocuklar ateizm hakkında biraz sorular soruyorlar. Allah’ı yok saymayı ya da Allah yokmuşçasına değil de baskı yapmayacak bir unsur olsun istiyor çocuklar hayatlarında. Ama dinden uzaklaşma dediğim gibi ateizme kayma değil yani. Dini değerlerden uzaklaşma.” (ÖD3)</p> <p>“Taksim’deki öğrencilerden Nietzsche, Sartre üzerinden sorular geliyordu. Daha çok ateist anlayışlar.” (ÖF3)</p>

Tablo 5. 3. devamı

Kötülük Problemi	“Özellikle kötülük problemi.” (ÖD2)
Toplum Ahlakı	“Toplum ahlakı üzerinde soruları var çocukların. ‘Kurallar neden var, kim neden koymuş? gibi.’” (ÖF2)
Varoluşsal	“Daha çok varoluşsal sorular soruyorlar.” (ÖF3) “Varoluşsal. ‘İnsanın hiçbir değeri yoktur. Sonsuz bir boşlukta yok olacaksınız, anınızı iyi değerlendirin.’ düşünceleri hiçbir şeyi sorgulamak istemeyen gençler için kaçış oluyor.” (ÖD1) “Boşluk. Ontoloji. Varlık sorunu. ‘Neden bu dünyaya geldik. Bu dünyadaki asıl amacımız ne?’ gibi.” (ÖD5) “Gelecek yaşam, şu anki varoluş.” (ÖF5)
Allah’ın Varlığı	“Hatta ‘Allah var mıdır, var olup olmadığını nasıl ispat edebiliriz?’ sorusu üzerinden. Çocuklar öğretmene kendini açma noktasında da bekliyorlar, öğretmeni sınıyorlar. ‘Karşıdaki kişi sorduğum soruya ne kadar cevap verir ya da kendimi açma noktasında soru sormama müsaade edebilir mi?’ diye öğrenci genelde böyle bir sınama, deneme yanılma durumu oluyor öğrenci de. Sonrasında yavaş yavaş kendisini açıyor öğrenciler.” (ÖD3)
Başka Dinler	“Evet zaman zaman kimlik arayışlarına düştükleri anlarda inanmadıklarını ya da farklı bir dini araştırdıklarını söylüyorlar.” (ÖR5) Sorular ‘Neden Allah farklı farklı dinler yaratmış?’ Yani benim hoşuma giden sorulardan biri şu; ‘İnanığımız din gerçekten doğru mudur acaba? Biz de Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi yanılıyor olabilir miyiz?’ sorusu. Buradan güzel tartışmalar çıkıyor.” (ÖF2) “Çocuk diyor ki ‘Başka dinler de var.’ diyor. Şimdi çocuğa toplam bir şey sunmak lazım öncelikle. Onu sunmadığında çocuk şunu düşünebiliyor; ‘Ya bana tek bir alan sunuyorlar ama başka şeyler de var neden söylenmiyor?’ gibi.” (ÖR4)
Kadınların Durumu	“Mesela Kur’an meallerinde bizim ülkemizde yapılan çevirilerde de farklılıklar var. Kadınların dövülmesi ile ilgili, ‘darabe’ fiilinden kaynaklanan farklılıklar var. Kız öğrenciler bunları okuduklarında çok tepki gösteriyorlar. İlahi kitapta böyle bir şey nasıl söz konusu olabilir. Aslında Peygamber Efendimiz (sav)’in hayatına baktığımızda Hz. Aişe ile ilgili bir iftira konusunda bile dövmedi. Peygamber’in hayatında böyle bir örnek olmadığını anlattım. Bir de cennet ve cehennem tasvirlerinde, cennetteki huri kavramlarına yapılan yorumlar falan. Orada hurinin kadın ya da erkek gibi bir cinsiyet affetmediğini bunun aslında bir garson, bir hizmetçi olduğunu anlatıyorum. Biraz toparlıyoruz ama işte bunlar çok iyi analiz edilmeli, kelimelerin etimolojisi ve kökenlerine dikkat edilmeli. O dönemdeki kullanımı ve örnekleri çok iyi araştırılmalı. Yeniden kitaplar yazılmalı.” (ÖD1)

Tablo 5. 3. devamı

Peygamberlik	“Mesela; ‘Allah neden peygamber gönderdi ki beş dakika yüzünü gösterseydi gerek yoktu.’ diyor.” (ÖD1)
Kader	“Kaderle ilgili çok soru soruyorlar. ‘Neden bu benim başıma geliyor, Allah bazı insanlara çok iyi bir şekilde yaratmışken bazılarına neden yükümlülük yüklüyor?’ diyor.” (ÖD2) “Kader konusunda soruyorlar.” (ÖD4)
Kur’an’ı Kerim	“Kur’an’ın evrenselliği çok sorguluyorlar. ‘Evrensel mi yoksa tarihsel döneme ait hukuksal veliler mi sunuyor, Kur’an’ı Kerim ile ilgili olarak İbn Mesud’un Kur’an ayetleri neden kabul edilmedi?’ Bir Allah’ın bir peygamberin konuştuğunu, kimin konuştuğu belli olmadığını, Kur’an-ı Kerim’de tutarsızlıklar olduğu.” (ÖD1) “Çok spesifik konular oluyor mesela ‘Kur’an-ı Kerim’de şöyle bir ayet var mı, yok mu?’ gibi ya da birisinden duyduğu bir şeyi soruyor. ‘Dinde şöyle var, şu var mı, bu var mı?’ gibi böyle biraz daha benim çevremde ve bu okulda sorulan sorular bu şekilde çok spesifik oluyor yani şey olmuyor dini bir bütün içinde kavramaya yönelik sorular olmuyor. Ben genelde şunu görüyorum; dini bir gelenek içinden gelen öğrenciler olmadığını düşünüyorum. Bu anlamda açıkçası dini yanlış anlamaya çok müsait bir kesimle çalışıyorum.” (ÖD7) “Bazı ayetlerle ilgili çelişkili gibi gözükten ayetlerden soranlar var. Ama bunların sayısı çok fazla değil” (ÖD2)
Başörtüsü	“Örneğin, başörtüsü hakkında bir soru sorabiliyor: ‘Başörtüsü takmak gerekir mi, gerekmez mi?’ gibi.” (ÖD7)
Dini Obsesyon	“Evet din ve inanç konusunda ben şunu görüyorum; fıkıh konularına hakimler ancak akait gibi ihlas noktasında biraz daha zayıf kalırlarsa o zaman bu obsesyona doğru dönüşebiliyor. Yani vesveseye dönüşüyor mesela. ‘Hocam ben işte namaz kılmıyorum çünkü abdestimden emin değilim. Bir iğne ucu kadar su değmemişse zaten abdesti olmamış, namazın kabul olmayabilir; çünkü bu hükmü acaba deldim mi, bozdum mu?’ falan gibi. Meslek dersleri hocalarından destek almaya çalışıyoruz. Kimi durumlarda psikoterapi sürecine başlamak gerekir. Bununla ilgili destek olarak yönlendirdiğimiz uzmanlar var.” (ÖR1)

Tablo 5. 3. devamı

Aile Çatışması	<p>“Mesela en çok soruların: ‘Ben bu okula gelmek istemiyordum. Annem babam beni zorla getiriyor.’ ailesinin isteğiyle gelen çocuklar soruyor.” (ÖR3)</p> <p>“Şahit olduklarım, örtülü olup açılmak isteyen öğrencimiz olmuştu. Mesela ailesi izin vermiyordu, çok sancılı geçti onun süreci. Şu an hala örtülü ailesi izin vermediği için; çünkü ‘Eğer açılırsan seni okuldan alırsın.’ demişler. Bu sebeple şu an örtülü kendi ailesinin isteğini yerine getirebilmek için onun dışında örtünmek isteyip de ailesinin izin vermediği bir öğrenci ile karşılaşmadım.” (ÖR5)</p> <p>“Mesela burada bir öğrenci bana şöyle demişti: ‘Açık olan insanların hep böyle insanlara değer vermeyen kötü kişiler olduğunu düşünmüştüm. Bu okulla fikirlerim değişti. Aslında bize doğru olmayan birçok şeyin enjekte edildiğini fark ettim ve bu da beni uzaklaştırıyor. Şu an okumak istememin sebebi ailemin etkisinden ileride kurtulmak. Kendi kararlarımı kendim almak, kendi fikirlerimi üretebilmek kendi hayatımı yaşayabilmek, onların isteklerine göre değil de kendi isteklerime göre yaşayabilmek.’ demişti ve bu anlamda da dini suçluyorlar genel olarak; çünkü çocuk bir şeyler yapmak istiyor ama aile: ‘Günah, her şey günah, her şey yasak.’ diyor. Öyle olunca çocuk: ‘Bir dakika. Ben kötü bir insan değilim ki neden hep içimde bir suçluluk duygusu var?’ diyor.” (ÖR5)</p> <p>“Öğrencinin babası askerdeyken yaşadığı bir travma sonucu namaz kılmayı tamamen bırakmış bir adamdı ama ısrarla kızının kapanmasını ve namaz kılmamasını istiyordu. Mesela mantiken doğru olduğunu da kabul ettiğini belirtiyordu ama “Ben bunu kesinlikle yapmayacağım.” diyordu. Çünkü bu değerler yaşamını idame ettireceği bir yol olarak değil, ailesinin ona dayatmasından ibaret gördüğü bir şeydi.” (ÖR2)</p>
Sormuyor	<p>“Yani özel olarak sorgulamıyorlar zaten bir sürü din dersleri var onların. Onlarda cevap bulabiliyorlardır diye düşünüyorum.” (ÖF5)</p>

Gençlerin sorduğu sorulardan yola çıkarak onları anlamaya çalışmak önemlidir. Öğretmenlerin sınıfta ya da hususi olarak kendilerine öğrenciler tarafından sorulan sorular ele alınmıştır. Çalışmada bu yönde oluşturulan başlıklar şöyledir; kul hakkı, dini kurallar, dünya Müslümanlarının durumu, ateizm-deizm, ilk insanlık, kötülük problemi, toplum ahlakı, varoluş, peygamberlik, Allah’ın varlığı, başka dinler, kadınların durumu, kader, Kur’an-ı Kerim, başörtüsü, dini obsesyon ve aile çatışması.

Ailesiyle çatışma halinde olan ergen onların sunduğu her bilgiyi doğru olduğunu bilse de kabul etmeyebilir. Karşılaştığı problemi aşağıdaki gibi aktaran katılımcı öğretmenin görüşleri, bu fikri destekler niteliktedir:

Çocuğun ailesi ile yaşadığı bir problem var. Ailesi tutucu bir aile, tutucu derken muhafazakar bir aile diyelim biz ona. Yani dini değerlere önem veren ama çocuk tam zıttı. Çocuk bana aynen şunu söyledi. Ben bunu çocuğu sormuyorum çünkü çocuk o çatışmadan hareket ediyor. ‘Ben hocam’ diyor ‘inanmıyorum’ diyor. Biz tabi koşulsuz kabul üzerinden gidiyoruz. Tabi burada ben paradoks gördüm tabii ki. Annesinin babasının dinine çok bağlı ailesi olduğunu, kendisinin tam zıttında olduğunu. “Benden bunu duysalar, beni öldürürler” diyor. Konumuz bu değildi aslında fakat çatışmalar, ailesiyle çatışma... Ailesi ile anlaşılma durumu inanca da yansımış. (ÖR4)

Soru sorma amacının öğrenme ya da bilinmeyenleri keşfetmek değil de, kendi kabullerini ortaya koyarak münakaşa etmek, olduğunu belirten katılımcı bir öğretmen yaşadıklarını şöyle aktarmaktadır:

Çok sıkıştırmaya çalışanlar var aralarında. Ayetlerden, hadislerden şeyler bulup bana aleyhimde sıkıştırma amaçlı soru sorabiliyorlar. Ama bunu öğrenmek için yapmıyor yani. O kendi cevabına inanmış, ikna olmuş sadece bana gıcıklığına soruyor. Onun dışında soru sormayanlardan da şikayetçiyim. Hiçbir şekilde müdahil olmayan bulduğıyla yaşayan tipler var. Diğer türlü mutmain olmuş, dinini yaşamaya çalışan öğrenciler pek yok. (ÖD2)

Bazen meslek derslerindeki öğretmenlerin tavırları hoşlarına gitmediğinde sorgulayıcı olabiliyorlar ve onların tavrıyla bu derslere karşı tepkileri olumsuz tepkileri anlamında sorular olabiliyor. (ÖR3)

Ergenlerin eleştirilme korkusuyla ailesinden düşüncelerini saklayabildiğini, hatta soru sormayı bırakabildiklerine şahit olan öğretmenler, teşvik edici bir üslupla gençlere yol göstermek gerektiğini belirterek düşüncelerini şöyle ifade etmektedirler:

Ben onlara daha çok soru soruyorum. Soru sorma kabiliyetleri çok sıkıntılı yani çocukların. Ne soracaklarını çok bilemiyorlar. İşte bu farkındalığı oluşturduğunuz zaman çok zor oluyor. Soru faslına geçene kadar çok şey yaşıyoruz çocuklarla. Daha çok şekil şemal daha çok fihki konularda herkesin soruları var toplumda. Ama hani böyle, ana kaideler; hayatın anlamı, nereden geldik nereye gidiyoruz, hayatında hiç sormamış çocuklara karşılaşıyoruz. Hani bunları sordurabilmek önemli. Soru sormayı bilmiyor ki çocuklar sorsun yani. O yüzden de bu günah mı, şu sevap mı? Hep kulaktan dolma soruların tekrarını soruyorlar. Soru sormayı bilmiyor çocuklar. (ÖF2)

Soru sormaktan korkabiliyorlar. Çok sormayalım, çok sorgulamayalım moduna girebiliyorlar. Soru sormanın kötü olduğunu düşünüyorlar. Bir kısmı özellikle; çünkü aileden gelen din eğitimi, ayrıca çok soru sorma kafan karışır meselesinde. İlk aşamada soru sormanın kötü bir şey olmadığını söylemekle geçiyor. (ÖF4)

Öğrenciye soru sorabilmesi için alan açmak çok önemlidir; çünkü gençlik dönemi sorgulama dönemidir. Genç sorularla kendini ifade eder. Soyut düşünmenin hızlı gelişim göstermesiyle o zamana kadar koşulsuz şartsız ne derse güvenle kabul ettiği ailesinin fikirlerini sorgular, kurulu düzenini sorgular, kendini sorgular hatta yaratıcısını sorgular. Doğru ve kendisi için yeterli cevapların peşine düşerek genel ve en özel manada var oluşuna anlam bulmaya çalışır.

5.1.4. Gençlerdeki Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri

Öğretmenlerin dini gelişim ve dönüşümlerinde lisedeki öğrenciler üzerinde neler gözlemlediklerini merak ettik. Bu başlık altında “Öğrencilerinizi dini açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusunu yönelttik. Katılımcıların konuya ilişkin düşünceleri aşağıdaki tabloda analiz edilmiştir.

Tablo 5. 4. Gençlerdeki Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri

Bilinçli Değil	<p>“Gençlerin din konusundaki görüşlerinin yerine oturmadığını düşünüyorum. Öyle bir durum var. Gençlerin dini görüşlerinin oluşmadığını düşünüyorum. Daha doğrusu oluşma süreci içerisinde. İşte adı üzerinde gençler, yetişkin değiller. (ÖR7)</p> <p>“Teknoloji, tabii konuştuğumuz bir sosyal medya yoktu eskiden, biz bilgileri kitaplardan öğrenirdik. Açardık ve gerçekten sahil olduğu bilinen yazarların kitaplarını alır, okurduk dini anlamda merak ettiğimiz bir hususta. Şu anda öğrencilerin yaptığı ilk şey hemen Google bunu sormak. Karşlarına çıkan bilgilerin kirli mi, gerçek mi, sahil mi olduğunu bilmeden internette alınan bilgilerle. Hani bilirsiniz ya Mevlana şunu demiştir diye bir sürü afiş tarzı renkli renkli şeyler çıkıyor karşımıza. Dolayısıyla, evet bu noktada dikkatli olmalıyız. Bu noktada endişelenmeliyiz, belli şeyleri koruma adına. İnsanlardaki vicdan, insanlardaki dini hassasiyet örselenmeye başladığı zaman aslında kültür de örselenmeye başlar. Kökleri ile kültürü ile bağı olamayan nesiller de zaten başka toplumlara çok daha hızlı bir şekilde entegre olabilirler.” (ÖR1)</p> <p>“Okumayan bir toplum olduğumuz için bu sıkıntıları yaşıyoruz. İşin özüne bakma noktasında çok çabaları yok. Bu durumda olunca da tabii ki de endişe veriyor.” (ÖF2)</p> <p>“Dini yaşama biçimi çok esaslı ve kaynaklara uygun değil. Kulaktan duydukları şeylerle hareket ediyorlar. Bu da din ile aralarına mesafe koyuyor.” (ÖF3)</p>
Tutarsız	<p>“Öğrenciler tutarsızlık yaşıyorlar. Bugün A hissediyorsa yarın ne hissedecek hatta yarın değil bir saat sonra B hissedecek ve dolayısıyla duygusu değiştiği için duygusuyla da ve düşüncesini oluşturmaya çalıştığı için... Mesela bugün örtünmek istiyor yarın açılmak istiyor. Çok hızlı değişiyor kararları fikirleri. Tabii ergenlik döneminin o kimlik arayışına bağı.” (ÖR5)</p> <p>“Yani hem dini yaşamaya çalışıyorlar hem de farklı arayışlara giriyorlar. Kendini dindarmış gören ya da en azından muhafazakarmış gibi gösteren bazı öğrencilerimde ben, çok farklı şeyler gördüm. Mesela yoga yapanlar var. O çevrelere takılıyor. Böyle bir anlayış da var, sentez de var yani ilginç bir şekilde. Sen ona ‘Ya sen nasıl Müslüman’sın yoga yapıyorsun.’ dendiği zaman tepki veriyor.” (ÖF3)</p>

Tablo 5. 4. devamı

Dindar	<p>“Gördüğüm olumlu şeyler. Tabii olumsuzlar daha çok etkilediği için onları daha çok gündeme getiriyoruz ama olur mu tabii ki çok var. Bizim zamanımızda göre baktığımız zaman. Dine yönelen çok miktarda genç var yani. Dindar olan, mesela namaz kılan, oruç tutan, bayanlarda tesettür, anlamıyla Kur’an okuyan yani çok miktarda genç var. Olumsuzlukları tabii ki görmek lazım ama olumlu olarak tabii bir gelişme var dine yöneliş açısından.” (ÖD6)</p> <p>“Taksim’deki okuldan sosyal medyada birkaç yorum yaptıktan sonra benimle bağlantı kuran eski mezunlardan ‘Hocam görüşebilir miyiz, ben namaz kılmak istiyorum. Kafamda sorular var.’ deyip benimle sohbet etmek isteyenler oluyor. Oturup konuşmuşluğum vardır.” (ÖF3)</p> <p>“Bir kısım gençler çok dindar.” (ÖF5)</p> <p>“Üniversiten öğrencilerim oluyor, açıkçası benim neslimden daha dindar çocuklar var diyebilirim gözlemlediğim.” (ÖF4)</p>
Anlam Verme İhtiyacı	<p>“İbadetin niçin yapıldığına dair, ‘İbadet bir zorunluluk mudur yoksa senin yaratanla bir bağ kurman için midir? Tanrı’nın benim ibadetlerime ihtiyacı yok. Göndermiş olduğu ibadetlerle bana şekil vermek, beni terbiye etmek gibi bir amacı var. Ama ben bunu hissetmiyorum ve zorunlu olarak yapıyorsam, istemeye istemeye onun huzuruna varıyorsam bu Tanrı’nın benden istediği bir şey değildir.’ şeklinde. Buradaki öğrencilerden nefisten daha ziyade anlam yüklemek istiyorlar yaptıkları her şeyde, her şeyi anlamlı kılmak istiyorlar.” (ÖD1)</p> <p>“Aslında gençler hem aile açısından hem de toplum açısından ne yaşadığını çok iyi tespit ettiği için bir şekilde kaydediyorlar yani anne babasının yaşadıklarını, çevresinin yaşadıklarını, toplumun yaşadıklarını. Kendilerine göre anlam veriyorlar.” (ÖR3)</p> <p>“1.dönem namaz kılan işte cumaya giden çocukların ikinci dönem bunları da anlamsız bulmaya başladıklarını görüyorum.” (ÖR7)</p>
Otoriteye Karşı	<p>“Yani Müslümanca yaşamının topluma itaat etmek demek olduğunu düşündükleri için bu isyanın kendilerini daha, kendine has bir noktaya koyduklarına inanıyorlar bence. Daha çok reklamı yapılan da bu aslında. Yani dini değerleri anlatırken kendi reklamını yaptığımız şey farkında olmadan.” (ÖR2)</p> <p>“Evet, ibadetleri çoğunlukla yapmıyorlar. Tepkililer, özellikle İHL olduğumuz için özellikle Kur’an, Arapça derslerine karşı çok tepkililer. Bunu dine yansıtıyorlar. Oruç tutmayan öğrenci bana direkt söylüyor.” (ÖD2)</p>
Farklı Olana Saygı	<p>“Olumlu olarak şu var; dini anlamda hak ve özgürlüklerin yaşanılır olmasını normalleştiriyoruz. Çünkü farklılıkları, internet erişiminin daha fazla olmasıyla daha fazla görüyoruz. Bizden farklı olanın da bizimle olabildiğini görüyoruz. Gençlerde de bu duyarlılık daha fazla. Kendilerinden olmayanı en azından daha tepkisel olsalar da daha merhamet etmeseler de en azından normal tepkiler veriyorlar. Eskiden bir namaz kılmak, bir başörtü takma, özellikle benim kuşağımızda bir sorun haline geliyorken şimdi daha az sorun haline geliyor.” (ÖR2)</p>

Tablo 5. 4. devamı

Haz Odaklı	<p>“Günümüzdeki gençler daha çok özgürlük ve sorgulama bağlamında hareket eden gençler. Yani takındıkları tavrın ve doğrultusunda yaşadıkları değerlerin referans noktası yok. Referans noktası canlarının istediği. Böyle olunca da bu gençlere, tepeden inme şekilde ‘yapacaksın, edeceksin’ eski tip dediğimiz bir üslup takılınca çocuklarda ısrarla zıddına gitme anlayışı oluşuyor.” (ÖR2)</p> <p>“Çok fazla ‘hayatın keyfini yaşayayım’ diyenler var. ‘Tamam, ben dinin içerisindeyim nasıl keyifli bir yaşam sürdürebilirim.’ mantığı var. ‘Ha Müslüman olmuşum ha Hristiyan olmuşum.’ anlayışı var.” (ÖD3)</p>
Çabuk Etkileniyorlar/ Yanlış Rol Model	<p>“Bunları çoğunlukla güzel sanatlar bağlamında değerlendirirsek çocuklar takip ettikleri sanatçıların fikirlerinden çok etkileniyorlar, onların görüşlerinden çok etkileniyorlar. Eğer mesela Müslümanlığı tercih eden veya Müslümanken Hristiyanlığı veya herhangi bir başka bir dini tercih edenlere karşı merak duyuyorlar. Neden böyle bir karar verdiğini araştırıyorlar gerçekten o anlamda da duyarlılar veya hayramı oldukları ressamı, işte Salvador Dali mesela onun hayatını inceliyorlar. Onların hayat felsefesinden çok etkileniyorlar. Bunlar onlar gibi düşünmeye çalışıyorlar ama genellikle aileden gördükleriyle sonradan öğrendikleri çatışıyor. Onun bocalamasını yaşıyor buradakiler.” (ÖR5)</p> <p>“Manevi boşluk olabilir. Çocuklar bir şey izliyor, bir şey görüyorlar, bir şey dinliyorlar ve o diğerine anlatıyor.” (ÖR6)</p> <p>“Çok iyi bilgilenme kaynakları yok. Yaşadığı çevrenin kültürel bakışıyla hayata bakıyorlar. Dini de böyle anlıyor ve tanımlıyorlar.” (ÖF3)</p> <p>“Burada yetişkinlerin rolü, yetişkin çevrede edindikleri modeller çok önemli. İyi model bulabilen gençler çok şanslılar gerçekten. Dini duygularını, düşüncelerini kuruyorlar yalnız iyi güçlü model bulamıyorlar maalesef.” (ÖR7)</p> <p>“En büyük olumsuzluk şu; çocuklar haliyle insanların yaşamları üzerinden gidiyor okumadıkları için. Yani sadece hazır bilgiler hareket ediyorlar. Mesela birilerinin hayatlarından bakıyorlar. Tabii ki de insanların hayatlarında hatalar olabiliyor. İşte onun üzerinden gidiyor. Din buysa diye eleştiride bulunabiliyorlar. (ÖF2)</p>
Popülerin Peşindeler	<p>“Bilgi kirliliğinin, moda akımlarının kurbanı olmaya çok yakınlık, çok kolay ve popüler geliyor. Deist olmak bir genç için çok havalı bir şey olabiliyor. Namaz kılmak saklanması gereken bir şeyken deist olmak ya da ateist olmak, daha havalı olabiliyor böyle bir şey var. (ÖR7)</p> <p>“Gençlerin dinine karşı tutumunda iç referanstan ziyade dış referans çok fazla. Dini şeyleri slogana getirmenin yeterli olması, bunu göstermek, ispatlama arayışı. Gerçekten düşünsel, duygusal ve varoluşsal anlamda kendisini konumlandırma değil de daha çok söylemler de ve işte görünür olabilecek yerlerde dini kullanma arayışlarının olduğuna şahit oluyorum.” (ÖR2)</p> <p>“Bence popülerlik, kim çok popülerse gençler onları örnek alıyor. Bugün sosyal medyaya baktığımız zamanda, sürekli günlük, haftalık, aylık akımlar var. Gençlerin üzerinde onlar çok etkili. Modanın sunduğu değerler, o günün fikirsiz akımları çok etkili ama bunların hepsinin temelinde popüler olma var.” (ÖD1)</p>

Tablo 5. 4. devamı

<p>Şüpheli/ Eleştirel</p>	<p>“Anneler geliyor, din konusunda böyle sorguluyor çocuğum, diye. Tabii biz bu noktada din konusunda bir şeyler söylemeye çekiniyoruz, yanlış bir şey söyleriz diye. Onlardaki kafa karışıklığını daha da arttırabiliriz hatta bizim kafamız karışabilir diye. Ondan dolayı din noktasında din kültürü öğretmenleri ile görüşmelerini istiyoruz. Tabii her din kültürü öğretmeni de aynı boyutta olmayabiliyor veya aile çevresinde dini noktalarda çok derin kişiler varsa onlarla görüşmelerini tavsiye ediyoruz. Bu son zamanlarda birazcık daha yoğun yaşayabiliyoruz. Deizm ile birlikte artmaya başladı çocuklarda.” (ÖR6)</p> <p>“Gençlerin dine karşı bakış açısından biraz eleştirel tavır olduğunu görebiliriz açıkçası. Yani bu eleştirel tavrın da nasıl oluştuğunu düşünecek olursak, daha çok bilgiye erişiyor gençler. Eriştikleri bilgiler nedeniyle daha sorgulayıcı oluyorlar. O yüzden de dinle ilgili gençlerin belirli bir temeli oluşturulması isteniyorsa bu sorgulayan çocuklara, öğrencilere ikna edici cevaplar vermek gerekiyor. Yani gençlik bir şeyi didiklemeden kabul etmiyor. Artık biz ilişkimizle de bunu fark ediyoruz. Yani öğrenciye bu budur dediğinde sorguluyor. Çok fazla eleştirel yapısı var öğrencinin, eleştiriyorlar. Bu eleştirel durum her şey için geçerli. Doğal olarak din içinde eleştirel baktıkları durumlar oluyor. Aklına yatmadığı durumlarda öğrenci bunu sorguluyor. O zaman öğrenciye bu durumu öğrencilerin seviyesinden anlatacak bir şey gerekiyor.” (ÖR4)</p> <p>“Mesela hocam işte şu ateist, bu ateist dedikleri zaman ben önce ciddiye almadım. Dedim bunlar şakalaşıyorlar. Ama sonradan çocukların sordukları sorulara baktım. Sordukları sorular gerçekten ateizmin soruları. Yani rastgele bir şüphelenme sorusu da değil. Direkt ateizmi savunan sorular soruyorlar. Bu da gösteriyor ki bu kanalların etkisi oluyor.” (ÖD6)</p> <p>“Sorgulamanın geçmişe oranla daha çok olduğunu söyleyebiliriz.” (ÖR3)</p> <p>“Daha çok felsefi okumalar yaptıklarını, sorguladıklarını görüyorum.” (ÖD1)</p> <p>“Benim kuşağımla kıyaslayınca bütün kaynaklara erişimleri çok kolay ve kıyaslama yapıyorlar. Diğer dinleri de çok iyi biliyorlar. En ummadığım çocuk bile haberdar pek çok şeyden. Eleştirel bakabiliyorlar o yüzden bence ilerde büyük problemler yaşayabiliriz.” (ÖD2)</p> <p>“Gözlemlediğim olumlu durumlar; araştırmacı olmaları, birtakım bilgileri kendileri edinme konusunda gayretli olmaları.” (ÖR1)</p> <p>“Dine ait şeyleri rasyonel olarak bir yere oturtamıyorlar. Arkasından pek çok soru da geliyor bunların. Bu iki kesimde de var aslında. Bu İHL kesiminde de biraz daha tolere edilebilir. Ama diğer tarafta çok daha şiddetli şüpheler ortaya çıkıyor. Aslında hayatla inanç ayrı düştüğü zaman inancın hayatı sınırlama çabasından dolayı tepkisel bir şey gelişebiliyor. Hayatın gerçekliği ayrı bir şey.” (ÖF3)</p> <p>“Önceden belirlenmiş kesin hatları olan ve çocuk için sadece yapılması gereken öğrenilmesi gereken iş gibi duran şeyler bence dini sorgulamalarını olumsuz yönde artırıyor olabilir. Çünkü insanda zorlama olan her şeyde genel tepki, uzaklaşma veya reddetmedir.” (ÖR3)</p> <p>“Sorgulamadan yaşamıyorlar yani şöyle bir uçurum var; iyiler çok iyi, duyarsızlar çok duyarsız hani bunun orta noktası yok. İyilerin üzerine gidersek her duyduğunu inanmıyor, sorguluyor gibi geliyor bana. Bizim neslimize göre yani.” (ÖF2)</p>
-------------------------------	--

Tablo 5. 4. devamı

<p>Süpheci/ Eleştirel</p>	<p>“İHL öğrencinde de kısmen de olsa bir arayış var. Sorgulayan, gelenekte olan şeyleri sorgulamaya çalışan böyle öğrenciler var. Onlar daha çok felsefe kulübüyle bağlantılı. Hatta ben mesela, böyle şeyler burada duydum. ‘Hocam neden namaz kılıyoruz biz?’ Ben bunu kötü olarak görmüyorum bir açıklama arıyor gençler ve bunlar en çok okuyan ve sorgulayan çocuklar aynı zamanda. Taksim’deki öğrenciler de bir arayış var ama bir cevap bulma şansları da çok az. Çünkü çevre ile ilgili yaşama tarzları falan onlar bir yöne doğru çekiyor. Kısmen de olsa dini bir arayış içerisindedir. Genelde yanlış bir din algıları var ama her şeye rağmen bir arayışları da var.” (ÖF3)</p>
<p>Sorumluluk İstemiyor</p>	<p>“Medyadan gördükleri bazı şeyler var. Kendi çevrelerinde arkadaş ortamlarında din dediğimiz şey sorumluluk isteyen bir şey. Çocuğun sorumluluğa karşı tepkisel bir tutumu var. Genelde dinin insanlar tarafından abartıldığı, insanlar tarafından belli kurullarla çok köşeli hale getirildiğini inancı var çocuklarda. ‘Din bu kadar zor bir şey olmamalı hocam. Annem söylediği için zordur, babamın bana bu şekilde...’ çevresel faktörlere bağlıyorlar dini.” (ÖD3)</p> <p>“İçeriksiz bir inanış söz konusu. Kimse namazın yapılmaması gerektiğine dair bir düşünceye sahip değil. Herkes namaz kılması gerektiğini düşünüyor ama hayatımıza ne kadar namazı sokuyoruz tartışılır yani.” (ÖF2)</p> <p>“Dinin sınırlama konumu var o da gençlerde bir çatışmaya yol açıyor. Buradan da kendince din yorumlarıyla kendilerine meşru bir alan açma çabasına giriyorlar. Böyle psikolojik bir sapma da olabiliyor. Psikoloji bağlamında baktığımız zaman özellikle gençler kendilerine bir alan açıp yaptıklarını meşrulaştırıyorlar. Bu da var olan dini inanışları yorumlamaya neden oluyor. Ben de inanıyorum ama deyin kendince o yaşadıkları hayatı meşrulaştırma çabasına girebiliyorlar.” (ÖF3)</p>
<p>İlgisiz</p>	<p>“Çünkü okuduğumuz, gördüğümüz kadarıyla bir kayıtsızlığa doğru gidiyor. İnanmak ya da inanmamak arasında farkın olmadığı bir yere doğru giden çok genç var.” (ÖR7)</p> <p>“Arkadaş etkisi de bu anlamda çok önemli oluyor. Onu da buradan iletirim. Evet Allah var ama ne kaza kader var, ne peygamber var, ne bilmem ne var. İşi o boyuta kadar götürebilen bir nesil olabiliyor. Ben şöyle değerlendiriyorum olayı. Yani aslında bunu ailesinden böyle öğrenerek geldiğini düşünmüyorum. Aile içerisinde olan bir şey değil de gençler arasındaki etkileşim yoluyla birbirlerini dinlemekten kaynaklı böyle bir yapıya doğru kayabiliyor.” (ÖR6)</p> <p>“Dini açıdan zayıflama var. Her geçen yıl biraz daha öğrencilerin dinden uzaklaştığını görüyorum. Mescitte namaz kılan öğrenci sayısı azaldı. 5 yıl önce daha çoktu, azaldı.” (ÖD4)</p> <p>“O yaşta sorumluluğu kabul etmeye çok kaçıcı oldukları için din de sorumluluk gerektiren birtakım eylemler gerektirdiği için kaçışları olabilir elbette ki.” (ÖF4)</p>

Tablo 5.4. devamı

<p>Aile Faktörü</p>	<p>“Gençlik döneminde bu çok daha zor. Çünkü çok fazla yapmak istediği, heves ettiği şeyler oluyor. Bu anlamda sorgulamayı üst boyutlara taşıyayım, sorumluluğu üzerime alayım niyetiyle yapan öğrenci zaten yok. Ama dediğim gibi o arada derede olma hali oluyor ama düşünen öğrenci az, düşünen yetişkinin az olması gibi. Tefekkür eden bu anlamda.” (ÖD3)</p> <p>“Ailelerini ve dini temsil eden insanları gözlemlediklerini ve bunlardan çıkarımlar yaptıklarını görüyorum.” (ÖD1)</p> <p>“Bu profil şöyle; dini bir eğitim almamış, kendi haline bırakılmış bir profil. Mesela yabancı dil öğrenmesi desteklenmiş, spor yapması desteklenmiş, yurt dışına çıkması desteklenmiş ama Kur'an-ı Kerim okuması, Arapça öğrenmesi, bir umreye gitmesi ya da bir İslam memleketine gitmesi desteklenmemiş, gereksiz bulunmuş. Bu kitle dolayısıyla yaratılmak istenen bir kitle. Aslında böyle gençler, yaratmak doğru tabir mi bilmiyorum. Böyle gençler yetiştirmek için uğraşmış. Resmi bir ideoloji olarak bunu yapmak için uğraşılmış.” (ÖR7)</p> <p>“Çocuk dünyaya geldiğinde işte ilk otorite anne ve baba. Bu tanışma gerçekleşmeden sonradan verilen bir din eğitiminin geçerli olmayacağını düşünüyorum. Geçerli değil de hani çok etki oluşturamayacağını düşünüyorum.” (ÖF4)</p> <p>“Düşünen insanlar arayış içerisinde. Bu gençlerle alakalı bir durum değil. Hakikaten yetişkinlere şöyle bir bakalım, kaç yetişkin gerçekten üstüne düşen sorumluluğu hakkıyla yapmak için çaba sarf ediyor. Allah rızasını gözetmek için bir şeyler yapıyor. Aslında yetişkinlere baktığımızda gençlerin hallerinin çok normal olduğunu görebiliriz. Evet çünkü hakikaten sorgulamak ve sorguladığı şeyin sonucunda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmek zor bir şey. (ÖF7)</p> <p>“Şu anda gençlerin öyle bir derdi yok çünkü anne babaların öğretmenlerin öyle bir derdi olsaydı gündem o olunca gündemin öncelikleri de o olurdu. Şu anda gündemin önceliği din değil.” (ÖD5)</p>
----------------------------	--

Gençlerin şüpheli ve eleştirel olmaları öğretmenler tarafından en çok yorum yapılan alan olduğu görülmektedir. Ergenlik dönemi dini kabuller üzerine kafa yorulan ve bu kabullerin sorgulama ve eleştiri süzgecinden geçirildiği bir dönemdir. Bu sürece hem iç hem dış etkenlerin neden olabilmektedir. İç faktörler sebebiyle bedensel, zihinsel, psikolojik olarak meydana gelen değişimlerin etkisinde gencin bilinçli bir şekilde yapılan bu sorgulama eylemi dini uyanışın olmazsa olmazı olmaktadır. Dış etken olarak katılımcı öğretmenlerin mülakatta değindikleri bir diğer önemli konu gençlerin dini gelişim, değişim ve dönüşüm sürecinde çevre etkisidir.

Öğretmenler gençlerin dine karşı olan ilgisizliklerinin bir diğer sebebinin ailenin tutumu olduğunu dolayısıyla dini konularda doğru yönlendirilmediklerini ifade etmişlerdir.

Ailede daha çok şekilleniyor. Şöyle bir olay var. En temelden cevap verecek olursam gençlere dini eğitim veren herhangi bir kurum yok. Eğer imam hatip mezunu değilseniz. Eğer ilahiyat okumamışsanız dini derli toplu bir şekilde öğrenebileceğiniz bir yer yok, bir kurum yok aslında. Ben burada hep dikkat ederseniz konuşmanın başından beri gençlerden yana konuşuyorum. Çünkü imam hatip bitirmiş, ilahiyat okumuş birisi olarak olayları değerlendirmek kolay ya da bir cemaatin üyesi olmuş biri olarak konuşmak kolay ama bir cemaatin üyesi olmamış, imam hatipte okumamış birisi için camiye gitmemiş birisi için dini bilgiyi oluşturmak zor. İnternette, bilgi kirliliğinden, oradan buradan bir şeylerle kulaktan dolma bir şeylerle dini bilgiler oluşuyor. Anne babanın dine olan ön yargılarıyla dini bilgi oluşuyor. Bu anlamda, bu ülkede, din hakkında sağlıklı bir bilgi edinemeyen milyonlarca genç var. Okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri de bu anlamda yetersiz. Derli toplu dini bilgi bu ülkedeki bütün vatandaşlara bence edilmesi gerekiyor. Yoksa din algıları okul olarak bırakırsak şu şekilde oluşur; anne babanın önyargıları, internette, yazılı medyadan, oradan buradan, televizyonda Ramazan'da çıkan hocalar bölük pörçük çok sistemsiz bir din bilgisi. İslam tarihini bilmeden, Arapçayı hiç bilmeden, işte siyer bilmeden, İslam dininden haberi olmadan, din konusunda yargılarda bulunan bir nesil maalesef yetişiyor. Gençlerin temelleri çok zayıf, bu noktada ciddi bir boşluk var yani. Din algısı nasıl oluşuyor, bunu gençler de bilmiyor. Tamamen boşlukta oluşan bir şey bu. (ÖR7)

Arkasında yatan motivasyon aile. Çok önemli, ailede belli bir yaşam tarzı ile yetişip gelen öğrenciler var. Bunlar için çok bir şey yapmak mümkün değil. Kendi doğrularıyla geliyor öğrenci burada ya da telefon, televizyon, medya Batı kültürü, yabancı diller İngilizce, Almandan yabancı dizileri, filmleri takip ederek, yabancı kitaplar okuyarak, yabancı öğretmenlere maruz kalarak... Kendi okulumuzun özelinde konuşacak olursam. Etkilendikleri kaynaklar çok da dini tecrübesi gelenek olan kaynaklar olmadığı için, tutumları da umursamaz, kaygısız, hassas olmuyorlar dini konularda. (ÖR7)

Çevre faktörü içerisinde okulda namaz kılınacak ortamın uygunluğunun gençlerin ibadetlerini yapma motivasyonlarını etkilediği yönündeki düşüncelerini katılımcı bir öğretmen şöyle paylaşmaktadır:

Evet çünkü güçlü ve bir alternatif sunulduğunda dine yöneldiklerini görüyoruz. Yani en basit şekilde ifade edecek olursak. Mescidin olduğu bir okulda daha çok kişinin namaz kıldığını görüyoruz, olmadığı bir okulda kılmadıklarını görüyoruz. Cuma namazına izin verilen bir lisede daha çok kişinin gittiğini görüyoruz, izin verilmeyen bir lisede daha az kişinin ya da hiç kimsenin gitmediğini görüyoruz. Bir arayış içerisinde, bir yöneliş içerisinde fakat bu biraz da imkanlarla da sınırlı bir arayış. (ÖR7)

Yoğun olarak üzerinde durulan başka bir konu ise, gençlerin rol model aldıkları kişilerin dini davranışlarından etkilenip dini düşüncelerini şekillendirmeleridir. Bu durum beraberinde bazı sakıncaları getirebilmektedir. Dini konuda insanların yaşantılarını referans almak bilinçli bir inanışın oluşmasını engelleyebilir, ayrıca dini insanların hayatlarından öğrenmeye çalışmak gençleri dini konuda yanlış yaklaşımlara götürebilmektedir.

5.1.5. Öğrencilerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu

Felsefe, PDR, rehberlik, DKAB ve İHL meslek öğretmenlerine “Öğrencilerin okuldan aldığı din dersi yeterli mi?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin gözlemlerine dayanarak verdikleri yanıtların analizi yapılmış ve aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. 5. Öğrencilerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu

Yetersiz	<p>“Bu anlamda bu ülkede din eğitimi hakkında sağlıklı bir bilgi edinemeyen milyonlarca genç var. Okuldaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri de yetersiz.” (ÖR7)</p> <p>“Öğrencinin öğreneceği tek kaynak okuldaki öğretmeni değil bence. Çocuk başka şekilde de öğrenebilir. Bu toplam bir durum aslında. Okuldaki öğretmeni onu ikna edemez, ama başka bir yerde başka şekilde ikna olabilir. Gazali ya da diğer bilginlerin sorduğu sorular geçiyor mu din kitaplarında. Yani bu sorgulayıcı bir din kültürü dersi olursa çocukla beraber sorgulayacak. Doğruya ulaştığınızda o zaman çocuk der ki ‘Ha taşlar yerine oturuyor.’ der ama dümdüz klasik bilgiyi verdiğinizde bu çocuk o dersten geçer ama içselleştirmez. Yani bu çocukların böyle bir özelliği var bence.” (ÖR4)</p> <p>“Bizim bildiğimizi onların da bilebileceğini düşünüp yorumlar yapıyoruz ama onlar saf akılla düşündükleri için sorguluyorlar ve çok büyük bir tahribata sebebiyet verebiliriz. O yüzden din kültürü öğretmenleri tepki alıyor. Bizler okumalar yapıyoruz, arka planını biliyoruz söyledığımız sözlerin ama bunlar öyle bir kültürden gelmiyorlar. Daha seküler bir toplum var. Biz okulumuzda müfredatı takip ediyoruz ama kitabı takip etmiyoruz. Çünkü çocuklar buradaki müfredattaki bilgileri zaten biliyorlar. İki ile çarpıp dörde bölmüş haldeler. Bu konularda kafalarına takılan sorunları yeterli birilerini bulamadıklarında ilahiyat fakültelerine gidip oradaki profesörlerle tartışıyorlar. O yüzden bence çağın gerekliliklerini çok iyi özümsemeli bugünkü din kültürü kitapları. Eskinin bilgilerini hala aktarmak yerine, günümüzün gelişen değerlerine de çözüm üretmeli diye düşünüyorum.” (ÖD1)</p> <p>“Yetersiz. Öğretmen olarak kendim de çok okumam ve kendimi geliştirmem gerektiğini düşünüyorum. Onların girdikleri mecralarda, bizim hiç aklımıza gelmeyen soruları kafalarına getirtiyorlar. Benim şimdiye kadar hiç düşünmediğim imanla, inançla ilgili konuları onlar çok doğal soruymuş gibi sorabiliyorlar. Kendimizi kesinlikle güncellememiz gerekiyor.” (ÖD4)</p> <p>“Din derslerinin çocukların güncel problemlerine cevap verecek tarzda olduğunu düşünmüyorum. Son derece geleneksel, güncelden uzak bir yerde duruyor. Bunların güncellenmesi gerekiyor. Tekrar ediyorum ben modernist değilim, geleneksel de değil, modernist de değil. Hep ortada olmayı hedeflemiş bir insanım. İlahiyat alanının günceli yakalama sıkıntısı var. Yani günümüzden tamamen kopuklar, geçmişte yaşıyorlar, geçmişe ait açıklamalar yapıyorlar, günümüze dokunamıyorlar. Günümüz problemleri, gençleri kuşatamıyor. Onların kafasındaki güncel sorulara ters kalıyor. Ben bunun temelini ilahiyat eğitimine bağlıyorum. Çok kaotik bir ortamda yaşıyoruz. Çok hızlı değişiyor her şey. Sanırım bunları yakalamakta zorluk çekiyoruz.” (ÖF3)</p>
----------	---

Tablo 5. 5. devamı

Yetersiz

“Dinin bilinçli olduğunu düşünüyor ama yaşamayan bir aileden, okuması yazması olmayan belki de alıyoruz çocuğu İHL’ye koyuyoruz ve çocuğun hocaları yüceltmesini bekliyoruz. Harfiyen uymasını bekliyoruz. Öncelikli ihtiyacımın bu olup olmadığını aslında sorgulamıyoruz. Bu çocuğun dinle ilgili emir ve yasakları öğrenmeden önce temel kavramlarda zihinlerin doymasına ihtiyacı var. Bunu dikkate almıyor hocaları, bir müfredat dahilinde bir şeyleri aktarmaya çalışıyorlar. Çocuklarda bir alışveriş gibi görüyorlar dersi. Sınavlardan yüksek not alma derdindeler.” (ÖR2)

“Hayır kesinlikle yeterli değil, kitaplarda da problem olduğunu düşünüyorum. Kitabı özet olarak yapmak zorunda kalıyorum çünkü müfredatla ders saatleri aynı değil. Bir de bilgiler çocuklar için çok sıkıcı ve onları doyumuyor. Yani zihinsel olarak düşündürdüğünü sanmıyorum. Bana sıkıcı geliyor açıkçası, ben onlara başka şeyler anlatıyorum.” (ÖD2)

“Ben mesela çok araştırmacı bir din hocasıyım. Ama benim gibi çok az. Din dersi öğretmenleri için konuşuyorum ama gerçekten araştıran doğru bilgi çıkarmaya çalışan ve bunu vermeye çalışan öğretmenlerin faydalı olacağına inanıyorum. Ama diğerleri sadece akışa göre gidiyor. Toplumun din akışı, nehrin akışı nasılsa ona uyuyorlar, örf adet, mevlit, kandil geceleri, namazın farzları, sünnet kaç rekattır, farz kaç rekattır. Toplumdakinden farklı bir şey vermiyor yani. İnternetteki din gündemi ile öğrencilerin karşılaştıkları kitaplardaki din gündemi aynı değil.” (ÖD6)

“Sadece bilgi aktaran bir meslek değil aslında ilahiyat ya da din dersi öğretmenliği aynı zamanda duygulara hitap edebilmeli. Çünkü insanların kalıcı hafızası duygularla beraber açığa çıkar. Dolayısıyla not korkusuyla verilen bilgilerin güncellememesi nedeniyle öğrenciler eğer bir öğretmeni küçük görüyorlarsa, alay edebiliyorlarsa ona karşı saygısı kalmadığı gibi onun vereceği derse de sevgisi oluşmayacaktır. Erkek kardeşim İHL’de bir din dersi öğretmeninın dayacağı yüzünden nefret ederek ayrıldı. Dolayısıyla daha sonrasında hakikaten ciddi bir öfke vardı içinde. Meslek lisesine gitti daha sonrasında mezun oldu Amerika’ya gitti. Bambaşka bir yaşantısı var. Oradaki kilit nokta din dersi öğretmeninın kravattı takmamasından dolayı kardeşime öfkelenmesiydi.” (ÖR1)

“Bence din öğretiminde şuanadaki en büyük sorun; karşısındakileri yüzde yüz inanır, iman ehli ya da işte ibadet ehli olarak kabul edip dersi anlatmaları. Bu durum inanmayan insanları tahrik ediyor, itici geliyor. Hani biraz empatik bir şekilde anlatılabilse hitap edilen kişiler bu şekilde göz önünde bulundursa çok daha istifadeli olur diye düşünüyorum. Bana göre herkes kendi perspektifinden açıkladığı zaman sıkıntı var. Bunun kontrolü ile ilgili sıkıntı var. Ciddi çalışmaların yapılması gerekiyor bence din kültürü zümrelerince. İnsanlar mezun olduğu bilgilerle hangi görüşü benimsiyorlarsa kafalarına göre açıklıyorlar ve ortada çocuklar da ister istemez bir çelişki bulabiliyorlar.” (ÖF2)

“Standartlaştırılmış bir müfredat olduğu için zaten yetersiz gelecektir; çünkü standartlandırılma kitledeki en alt seviyedeki kişiye uygun şekilde yapılır her zaman. Öğretmenler eğer okumuyorsa, gençleri takip etmiyorsa, kendi de sormuyorsa, cevap veremiyordur. Bu da din otoritesi olarak gördüğü o öznedine dine yönelik saygısını yitirmesine sebep oluyordur. En çok okuması gereken imamlar okumuyorlar. Hakikatten okumuyorlar. Yazık günah yani. Sadece din öğretmeni modeli değil genel olarak öğretmenler okumuyorlar. Öğretmenliğe atanayım, memur olayım cebimde para yatsın, diye bakıyorlar. Bu da çok büyük ağır vebal. Allah şifa versin, Allah ıslah etsin.” (ÖF4)

Tablo 5. 5. devamı

Yetersiz	<p>“Bu okul içerisinde; ‘Biz ne yapıyoruz?’ diyorum ya. Hakikatten bu gençlere, en cevval en güçlü oldukları, en zirvede olmaları gereken zaman diliminde, biz çocuklara ne yapıyoruz ya? Biz bu çocuklara bilgi yüklemesinden başka ne yapıyoruz? Aslında toplumda, ailede bu noktada bizi zorluyor. Hani her şey ders notu endeksli yürüyor. E peki o çocuğun alması gereken ahlaki değerler nerede, değil mi? Birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymaları nerede? Hakka riayet etme nerede, değil mi? Kul hakkının ne demek olduğunu biliyor mu şu anki gençler? Bizim bence bu noktada çok ciddi bir eksiklik içerisinde olduğumuzu düşünüyorum. Her şey derse ve nota endekslenmiş. Notlar yüksekse tamam ya her şey mükemmel. Değil aslında, böyle bir şey yok ama ondan sonra bunun acısı yarın bir gün çok daha ağır bir şekilde çıkıyor maalesef. Yani dini anlamda ben bu noktada, okulda din kültürü ve ahlak bilgisi dersi de var malum. Bu arada hep Allah'tan bahsedilmiyor peygamberden bahsedilmiyor. Din kültürü dersi hocalarımızın ya da ben Müslümanım diyen diğer öğretmenlerimizin her şeyin dersten ibaret olmadığını bilip öğrencilerimizi bu anlamda şekillendirmesi lazım. Çünkü orada bir eşik var, bir evre var. Onu atladığın anda, ondan sonra çocuğa bir defa nüfuz etmek bu kadar kolay olmuyor.” (ÖR6)</p> <p>“Çok fazla tekrar olan konular var. Sıkıcı bir hale dönüşebiliyor ders. Sizin bir şeyler üretmeniz gerekiyor, müfredata bir şeyler eklemeniz gerekiyor. Bu hocanın yeterliliğiyle alakalı. Hocaların bu anlamda kendilerini geliştirmesi gerekiyor ama bunun için eğitim anlamında çok büyük eksikliklerimiz var. Lisans eğitimi kesinlikle yeterli değil, onlar için yüksek lisans daha üst düzey eğitimi hocaların olması gerekiyor. Kendini geliştirmiyorsa öğretmen cevap veremez. Bizim alan çok kapsayıcı bir alan dinlediğiniz her konu hakkında gerçekten belli bir bilgiye sahip olmanız gerekiyor. Fizikten de bahsediyor çocuklar, astronomiden de bahsediyorlar ya da güncel konular mesela fıkha yansımış boyutların hepsine dair bizim yeterliliğimizin olması gerekiyor. Tekrardan vazgeçmesi gerekiyor. Didaktik bir dersimiz var. Eğitim alırken eğitimimizde ezber yöntemiyle öğrendik. Tamamıyla ezberi yöntemlerle atandık. Materyaller üreterek her zeka tipine göre farklı bir eğitim uyumlayarak öğrenciye öğretmek gerekli.” (ÖD3)</p>
Yeterli	-

Çalışmada bu soruya cevap veren öğretmenlerin hepsi öğrencilerin okuldan aldıkları din eğitiminin yetersiz olduğunu görüşündedir. Bu yetersizliğin sebepleri arasında öğretmen, müfredat, ders saatinin yetersizliği gibi başlıklar karşımıza çıkmaktadır. Öğretmen kaynaklı etkilerde ise; öğretmenin değişen eğitim süreçlerinde günümüzü yakalayamaması, okumaması, kendini geliştirmemesi öne çıkan nedenlerdir. Bu konuda katılımcı öğretmenler düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Öğretmen olarak mesela burada hiçbir öğretmen tepeden inme başarılı olamaz. Eskidendi, öğretmen dediğini yaptırdı, öğrenci susardı. İşler böyle yürürdü. Fakat artık öğretmen ve öğrenci iletişimi önemli, öğretmen bilgi merkezi olmaktan çıkıyor artık. Öğrenci için en önemli kaynak, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişki. Çocuk diyor ki: ‘Ben bu bilgiyi YouTube’den öğreniyorum. Ben bu bilgiyi her yerden öğrenebilirim.’ diyor. Öğretmenin otoritesindeki sarsılma bilgi ile başlıyor. Bilgiyle başladıktan sonra öğrenci ile kurduğumuz iletişimi artık ilişki ve yakınlık üzerine kuracağız. Her ders için geçerli olduğu için tırnak içerisinde din ve dini çalışmalar içerisinde düşünecek olursak. Bu da bunu anlatırken öğrencinin seviyesine

inip anlatmak, günümüz koşulları içerisinde anlatmak, belki çocukların bu konuları anlamasını, kavramasını daha etkili hale getirir. (ÖR4)

Bence her dersin olduğu gibi din dersinin de drama yoluyla anlatımı olmalı. Nasıl yapılır bilmiyorum. Bir tiyatral, bilgi yarışması yani bilgiyi aktarmaktan ziyade çocukların yapılandırmasına yönelik bir anlayış katılmalı. Çünkü artık çocuklar her şeyi Google'dan veya ansiklopedilerden, kütüphanelerden bulabiliyor. Çok geniş bir bilgi var zaten. Her derste bunun öyle olduğunu düşünüyorum. Din dersinde de geçerli. Bir de çocuklar yanlış anlaşılma müsait kavramları sorgulamaları da sağlanmalı. Çocuğun içerisinde yaşadığı, ailesinin ona aktardığı değerleri bilemezsiniz. Bu sefer sizler tepeden inme bir şey söylediğimiz zaman ailesinin değerleriyle uyumsuz olup ötekileştirmeye gidebilir ya da bir düşmanlık oluşturma yoluna gidebilir. (ÖR2)

Etkin bir din eğitiminin gerçekleştirilmesi için öğretmen ve aile iş birliğine dikkat çeken bir öğretmenin görüşleri şöyledir:

Müslümanlık bilincinde bence kırılmalar oluyor. Yani Müslüman başkasını düşünen insan kendisinden önce başkasını önceleyen insan hakkına riayet eden ya da doğayı kirletmemek için gerçekten çaba sarf eden insan. Müslüman dediğimizde de sosyal anlamda bir sürü hayatımızı güzelleştiren maddeyi sıralayabiliriz. Ama şu an çocuklar sorumluluk almama adına değerlerden uzaklaşarak Müslümanlıklarında kırılmalara sebebiyet oluyor. Bunun farkında değiller. Burada tek başına olabilecek bir şey değil. Sadece okulda bir dersin işlenmesi ile olabilecek bir şey değil. Aile, okul hep beraber birlikte yapılabilecek bir şey. Çünkü burada söylediğin bir şeyin sosyal hayatta hiçbir yansıması olmuyor. Mesela çocuğuna anne baba hakkından bahsediyoruz. Babasının kendisine kötü muamele etmesinden bahsediyor. O yüzden belki aile ile iş birliği yapıldığında aşılabılır sonrasında da daha büyük sorun olmasının önüne geçilebilir. (ÖD3)

Öğrencilerin eğitim sürecinde en önemli faktör kuşkusuz öğretmenlerdir. Önceden okullarda bilgi aktarıcı olarak sadece öğretmenler görülürken günümüzde öğretmenin işlevi değişmiştir. Gelişen teknolojinin etkisiyle bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Bununla birlikte toplumsal değişimler kaçınılmaz olarak eğitimini de etkilemiştir. Öğretmen kendi misyonunu sadece bilgi aktaran olarak görmemeli, öğrencilerin hazırbulunuşluğunu dikkate alarak duygulara da hitap edebilmelidir. Aksi takdirde ders bir alışverişe döner ve not kaygısıyla öğrenciler dersten geçer ama öğrendiklerini hayata aktarıp içselleştiremezler. Öğrencileri inanır kabul eden din dersi tüm öğrencilerde hedeflenen gelişimi sağlayamayacaktır. Eğitim sürecinde temel kavramları benimsetmeye öncelikle verilmelidir. Geleneksel ve standartlaştırılmış sürekli kendini tekrar eden müfredat hem yetersiz kalacak hem de güncel problemlere cevap veremeyecek, gençleri kuşatamayacaktır.

5.1.6. Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

Öğretmenlere yöneltilen “Gençlerin inanç formasyonunda etkili unsurlar nelerdir?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplardan hareketle aşağıdaki tablo önem sırasına göre oluşturulmuştur.

Tablo 5. 6. PDR ve Rehber Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

	Akranları	İnternet	Öğretmenler	Ebeveyn
I.Öncelik	ÖR1, ÖR3	ÖR2, ÖR4, ÖR6, ÖR5		ÖR7
II. Öncelik	ÖR4, ÖR6, ÖR5	ÖR1, ÖR3. ÖR7		ÖR2
III. Öncelik	ÖR7		ÖR6, ÖR5	

Tablo 5. 7. Felsefe Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

	Akranları	İnternet	Öğretmenler	Ebeveyn
I.Öncelik		ÖF1, ÖF3, ÖF5		ÖF2, ÖF4
II. Öncelik	ÖF1, ÖF2, ÖF4			
III. Öncelik		ÖF4	ÖF2	ÖF1

Tablo 5. 8. DKAB ve İHL Meslek Öğretmenlerine Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

	Akranları	İnternet	Öğretmenler	Ebeveyn
I. Öncelik		ÖD6, ÖD1, ÖD2, ÖD3, ÖD4		
II. Öncelik	ÖD6, ÖD2, ÖD3, ÖD4			
III. Öncelik			ÖD3	ÖD6, ÖD4

Tablo 5. 9. Tüm Öğretmenlere Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

	Akranları	İnternet	Öğretmenler	Ebeveyn
I.Öncelik	ÖR1, ÖR3,	ÖR2, ÖR4, ÖR6, ÖR5, ÖD6, ÖD1, ÖD2, ÖD3, ÖF1, ÖF3, ÖF5, ÖD4		ÖR7, ÖF2, ÖF4
II. Öncelik	ÖR4, ÖR6, ÖR5, ÖD6, ÖD2, ÖD3, ÖF1, ÖF2, ÖF4, ÖD4	ÖR1, ÖR3, ÖR7		ÖR2
III. Öncelik	ÖR7	ÖF4	ÖR6, ÖR5, ÖD3, ÖF2	ÖD6, ÖF1, ÖD4

Yukarıdaki tablolarda görüleceği üzere, öğretmenler gençlerin inanç formasyonunda öncelikli etkili olan unsurun internet olduğu görüşündedir. Teknolojinin etkisi yaşamın her alanını her geçen gün artan bir hızla yeniliklerle kuşatmaktadır. Eğitim alanında da yenilik kavramına uyum sağlayanlar ve bu yenilikleri benimseyenler öncelikli olarak gençler olmaktadır. Teknolojik değişim, gelişim ve dönüşümlerle birlikte öğrencilere bilgiye kolay ve hızlı ulaşma deneyimi sağlaması, internet kullanımını eğitim alanında da cazip kılmaktadır. Bu durumun avantajlarının yanı sıra birtakım dezavantajları beraberinde getirmektedir. Katılımcı öğretmenler medya ve internet üzerine düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

Bilinçsiz internet ve sosyal medya öğrencilerin, gençlerin öğrenme alanlarını daraltabiliyor, derinleşmesini zorlaştırabiliyor ve yüzeysel kalabiliyor. Yüzeysellik bir risktir bence öğrenciler için endişem; basit olma, gelişkin olmama ve derinleşmeme bence en önemli problemlerden bir tanesi. (ÖR4)

“Bence burada daha çok internet. Bu yeni jenerasyon, bu Z kuşağı daha çok internet üzerinden dünyalarını kuruyor.” (ÖF3)

“Akranları ve sosyal medya etkisindeler. Akranlarından bile çekinebilirler ama sosyal ortamlarda onları da tanıyan olmadığı için rahatlıkla her yere girip her konuda görüşlerini beyan edip fikirlerini de o oranda değiştirebiliyorlar.” (ÖD4)

Medyanın çok büyük bir etkisi var; çünkü insan zihnini dönüştüren ve her bir taraftan kuşatmaya çalışan bir faktör. Bir çocuğun tek bir yönünden iletişime geçmeye çalışırken medya her bir taraftan kuşatıyor çocuğu. İnternet bir alt sıralamada zaten medyanın ikinci ayağı. (ÖD3)

Elde edilen verilere göre gençlerin inanç formasyonunda etkili olan ikinci unsur akranları olmaktadır. Ergenlik dönemi aileden uzaklaşıp arkadaşlık ilişkilerinin daha yoğun devreye girdiği kendi değerlerini birbirine aktardığı bir dönemdir. Akran gruplarında dini gelişime ilişkin olarak etkileşim internet üzerinden de olabilmektedir. Bu konuda katılımcı bir öğretmenin yorumu şöyle olmaktadır:

“Ancak bazen o akranlar internet ortamında olabiliyor. Onun için biraz düşündüm hangisine cevap vereyim diye.” (ÖR3)

Öğretmen unsuru zayıf olsa da sonraki etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda öğretmenler düşüncelerini şöyle ifade etmektedirler:

Aynı ortamı paylaşmanın getirdi eksideyse eksi, artıdaysa beraber artıdayız durumu yoksa öğrenme noktasında bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum. Öğretmenler de etkili ama didaktik, öğrenciyi yok sayan, ilişkilerinde kaba saba olan ya da görmeyen birisi zaten öğrenci ile iletişime geçemiyor. Öğretmenlerin de birçok açıdan yeterli olması gerekiyor ki öğrenci gerçekten öğretmeni olarak görebilsin. Yani kendisine bir değer katacak bir öğretmen olarak görebilsin. (ÖD3)

Lise için bence hocalar bir adım daha öne geçiyor gibi çünkü çocuk o dönemde zaten anne babadan zihnen, duygusal ve davranış olarak ayrılma alıştırmaları yaptığı için farklılık peşinde zaten. Doğru iletişim kurabildiği öğretmenler bazen orada daha fazla fark oluşturabiliyor. (ÖR3)

“Öğretmenler hiç değil zaten, esamesi bile okunmuyor yani öğretmenlerin. Yani bizim zamanımızla karşılaştırdığım için söylüyorum.” (ÖF3)

Soruya verilen cevaplarda anne baba unsuru dördüncü görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcı öğretmenler, anne babanın dini gelişim hususunda çok önemli bir model olduğu ve çocukla ebeveyn arasındaki bağlılığın dini gelişimde ve dini anlayışta da açığa çıktığını şöyle dile getirmektedirler:

Anne babalar. Şöyle anne babalar; inancın oturmasında da anti-inancın gelişmesinde de aileler. Aileden gördüğüne devam ettirme anlamında da inanç, ailesinde hani ters bulup yeni inanç oluşturulmasında da aile etkili. Yani aile burada çok önemli. Özellikle okul öncesi dönemdeki din eğitiminin öncelikle ailede başladığına inanıyorum. Bu anaokulunda orada şurada burada yanlış bir yaklaşımla fecaat olabilir yani çocuğun dünyası. (ÖR2)

Tabii ki öncelikle anne karnında başlayarak anne babanın ona aktıktıklarından şekillenmeye başlıyor. Daha sonra eğer onları medyaya teslim etmezsek, anne babadan çocuklar gördüklerini yapıyorlar, anne babalarından gördükleri ile şekilleniyorlar. (ÖR2)

Anne babaları diyeceğim; çünkü en başta da dediğim gibi din eğitimi dışardan gelen bir şey değil. Anne baba eğer bir bağlanma gerçekleştirmişse çocuğuyla erken yaşlarda, iyi bir rol model olduysa dini açıdan bir şey olmaz yani o çocuğa. (ÖF4)

Çocukluktan ergenliğe geçişte bireyin ilgileri zamanla değişebilmektedir. Dini konuda da anne babanın zamanla etkisiz hale geldiğini ise katılımcı öğretmenler şöyle ifade etmektedirler:

“Bu yaştaki çocukların anne babayı önemsedığını düşünmüyorum.” (ÖD2)

Anne baba çok düşük bu yaş grubu için özellikle çünkü iletişime geçmekte zorlanıyorlar. Yeterli gelemiyorlar; çünkü sosyal hayatta çok farklı şeyler öğreniyorlar. Anne baba yetersiz kalıyor. Akranlar etkileyici ama bilginin aktarılması açısından değil bulunduğu pozisyonda yandaş olması açısından. Yoksa herhangi bir dini alışverişinden, bilgi alışverişinden değil. (ÖD3)

Dini gelişim konusunda, gençlerin popüler olanın peşinden gitme eğiliminde olduğunu savunan bir katılımcı öğretmen düşüncelerini şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

Bu aile profiline göre değişir. Eğitim seviyesine göre değişir. Görmüş olduğu büyüme çağına göre değişebilir. Önceliklerine göre. Şu anda sanal teknoloji içinde yaşıyoruz. Her şeyimiz sanal. Dönem kaporta dönemi. Kim arabayı güzel parlatıyorsa o arabayı sattırıyor. Eskiden mekanik dediğimiz unsurlar konuşulurdu. Arabanın motoru vs. Bilginin içeriğinden ziyade kişilerin diplomasından ziyade kim güzel konuşuyorsa kim popülerse popülizm biraz hakimdir. Bu medyada konuşuyorsa, televizyonda konuşuyorsa, dergide ise değişken. Popülizm belirleyici. Sıralama değişken buna tek şekilde cevap veren bence eksik cevap vermiş olur. Benim düşüncem bu. Yani ben örnek veriyorum; popüler biriysem söylemim çok keskin çekici ise gençliğin nabzını tutmayı yakalamışsa ben medyada isem onlar medyada olacak, televizyonda isem televizyon ekranında olacak, anne baba ise... Aynen öyle popülizm kısaca. (ÖD5)

Bireylerin dini gelişim değişim ve dönüşümlerinde dış faktör olarak; aile, okul, arkadaş grubu, medya ve internetin olduğu görülmektedir. Genç bu kanallardan düşünce, yaşayış ve anlayış modellerini alarak kendi dini şahsiyetini oluşturma yoluna gitmektedir.

5.1.7. Öğretmenlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri

Gençlerin deizme yöneldikleri yönündeki iddiaların ne derece doğru olduğunu öğrenmek için öğretmenlere “Gençler deizm ve ateizm içerikli sorular soruyor mu?”, “Ne sıklıkla soruyor? Hangi bağlamlarda?”, “Deizm içerikli olmasa da dini, din adamlarını, cemaatleri vb. sorgular nitelikte bir tutum var mı?” vs. gibi bazı sorular yönelttik. Bulgulardan hareketle aşağıdaki başlıklar oluşturulmuştur.

Tablo 5. 10. Öğretmenlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri

Yaygın	<p>“Yani çocuklar bu konularda dediğim gibi yargılanmaktan korktukları için belki de çok konuşmuyorlar. Kendi aralarında konuşuyorlar genelde bu tür şeyleri ama var. Evet şöyle bir şey var; anlık kaymalar var yani mesela dedim ya bugün öyle düşünüyör, yarın başka bir şey düşünür. Bir dönem ibadet ediyor, ikinci dönem aslında ben ateist oldum diyor, kimlik arayışında kaynaklı.” (ÖR5)</p> <p>“Evet var, yaygın da. Ben ilk geldiğimde inanç sistemlerini sorduğum zaman; ateist, deist, agnostik olduğunu söyleyen öğrenciler vardı. Aslında bunu bilinçli olarak söylemiyor. Gençler şu an sorguluyor. Deist olduğunu söyleyen öğrenciler 9’larda %10, 10’larda %30, 11’lerde %40.” (ÖD1)</p> <p>“Oldu. Şimdi benim o çocuklarda gördüğüm uç örnekler için olanı diyorum. Psikolojik durumlar vardı, aile ile ilgili durumlar vardı. Hani yüzdelik ifade edemeyeceğim rakamlar. Daha sınırlı, onların sayısı az. Yani %1 diyemeyeceğim daha az. Uç dediklerim psikolojik olarak yardıma ihtiyaçları vardı, hem de ailevi noktalarda bazı sıkıntılar yaşıyorlardı. Her ikisi de vardı. Araştırma boyutuna bakarsak kendileri araştırmışlardı. Onların açısından baktığımızda önemli sorgulamalar yaptıklarını iddia ediyorlardı. Sadece öyle diyebileceği bir cevap üzerinden değil. Kendilerine göre deliller veya bilgiler üzerinden hareket ediyorlardı. Dolayısıyla onlar boş bir şey üzerinden düşünüşle hareket ediyorlar diyemem.” (ÖR3)</p> <p>“Beş sene öncesine göre yaygın tabii ki de. Beş sene öncesine kadar deizm denen şeyi felsefede bir düşünce olarak görüyorduk. Şu anda onu inanç olarak benimseyen var. Sınıfa deizmin ne olduğunu sorduğum zaman hepsi biliyor. İçlerinde onlara mantıklı gelenler var ama sayısı fazla değil. Yani bana gelip ben deistim demiyor zaten ama İslam’a yönelttiği sorular suçlama şeklinde olduğu için çok bariz görebiliyorum. Aslında bazıları ateizm seviyesinde olanları var olabilir, konuşmuyorlar. Ama ben onlara soru sormalarından dolayı yargılamadığım için benimle konuşabiliyorlar. Ben onları yargılasam hayatta benimle bu tür konuları konuşmazlar. İleride ne olacağını tahmin edemem. Beş yıl öncesinde yoktu deizm, beş yılda bu kadar inanç seviyesinde benimsenebiliyorsa birkaç sene sonrasını bilemem. Felsefi bir görüş olmaktan çıktı deizm bunu söyleyebilirim. Öğrencilerin bana söylediği kadarıyla diğer okullarda, yani İHL olmayan düz okullarda, bayağı sayılarda varmış bu öğrenciler.” (ÖD2)</p>
--------	---

Tablo 5.10 devamı

Yaygın	<p>“Evet bugün konuştum daha çocuklara. Ben şey sordum. Deizm falan diye sormadım. Descart’ı anlatıyorum işte ‘İnsan orada akıyla Allah’ı bulabilir mi?’ sorusunu irdeliyorduk. Oradan da deizme açıldı konu, nasıl açıldı bilmiyorum. O başka bir konu. Deistler işte Tanrı’nın kainatı yarattığını ama kenara çekildiğini ve insan sistemi devam ettirdiğini söyledim. ‘Bence çok mantıklı.’ diyen o kadar çok çocuk çıktı ki sınıfta burası Başakşehir yani.” (ÖF2)</p>
Yaygın değil	<p>“Olmadı ama yaşayışları bence öyleydi.” (ÖR2)</p> <p>“Açıkçası ben de bununla ilgili çok fazla haber okuyorum. Özellikle İHL’de deizmin ciddi oranda arttığı ile ilgili iki, üç yıl içerisinde. Ama bunun doğruluğu konusunda açıkçası bir veri elime gelmedi. Öğrencilerimden soru noktasında olsun ya da bireysel olarak yanıma gelip de ‘Hocam benim kafam karışık.’ deme noktasında bir durumla karşılaşmadım.” (ÖR4)</p> <p>“Spekülasyon deizm söylenildiği gibi yaygın değil. Orada söylenen şeyde çok önemli, yüzde kaç oranında olduğu da çok önemli. Bu ülkede gençlerimiz de yetişkinler gibi çoğunluğu %95’i, 98’i Müslüman dindar. En azından bir uygulamada deizmden bahsedebiliriz diye düşünüyorum. Teoride inançta deizm yok. ‘Ben değiştim.’ diye ön plana da çıkan bunu açıkça söyleyen çok kimse yok ama uygulamada herkes deist gibi yaşıyor böyle bir durum var. Sünnisi de deist gibi yaşıyor böyle bir gerçek var. Bu anlamda hani korkmamız, sorgulamamız gereken nokta biraz da bu. Bu anlamda hani önlem alınması gerekiyor. Gençlerin dini konularda bilgi edinmeleri gerek, gerçekten ciddi anlamda bir bilgi eksikliği var diye düşünüyorum.” (ÖR7)</p> <p>“İmam hatipte öğretmenlik yapmışım yani deist olan bir tane öğrenci gösteremezler. Ama bu olmayacak demek değildir; çünkü yoğun bir faaliyet var.” (ÖD6)</p> <p>“Şöyle anlatayım ben bu okul itibarıyla çok bariz şeyler duymadım, görmedim ama gençler arasında deizim denen bir şey var yani. Burada da varsa da burada bize yansımada ya da bir de yansıtılan bir şey yok ama bunu biz kendi öğretmen arkadaşlarımızla konuşuruz. Şöyle düşünmek lazım; eğer insan meşgul olacak bir şey bulamazsa onun yerine başka bir şey yer almaya başlıyor yani din de onlardan bir tanesi olabiliyor.” (ÖR6)</p> <p>“Böyle spesifik doğrudan diyebileceğim bir şey yok ama şöyle bir şey olabiliyor öğrenci karşımıza geldiğinde tabii çok yönlü konuşuyorsunuz. Hani direkt o konuyla alakalı gelmesede konuşurken laf lafı açıyor ya şimdi karşılıklı etkileşimde siz bir şeyden bahsediyorsunuz. O belki de kendine yakın bulduğu için bir açık kapı buluyor, oradan başka bir soru soruyor yani. Öyle öyle kayma durumları olabiliyor ama bir daha söylüyorum. Kur’an’ı ve hadisi iyi inceleyen iyi araştıran birisinde buraya doğru kayma olasılığı çok zayıf.” (ÖR6)</p> <p>“Ben 12 yıldır İHL’de rehber öğretmeniyim ve sanıldığı kadar çok fazla deizme kayan imam hatipli yok. (ÖR1)</p> <p>“Ben imam hatipteyken bu tür arayışlarda olan ve kayan öğrenciler gördüm, tanık oldum. Ancak yaygınlığı soruyorsanız yaygın olmadığını düşünüyorum fakat soru ve sorgulama olarak düşünürseniz bence belli bir yaygınlıkta kaymak olarak değil de sorgulama anlamında.” (ÖR3)</p>

Tablo 5.10 devamı

Yaygın değil	<p>“Deistim diyen öğrenci olmadı şimdi kadar. Arkadaşlarım var onlarda böyle şeylerden bahsediyorlar ama bir grup işte kırk kişi biz deistiz falan demiyorlar.” (ÖR4)</p> <p>“Dinden uzaklaşır görünüyor aslında. En azından dinin pratiklerinden uzaklaşıyor. Namazdır, orucunu tutmaktır. Yoksa normalde inanç anlamında kayıp olduğunu düşünmüyorum çocuklarla kurduğum iletişimden. Deizm olabilmesi için kişinin inanç üzerinde bir sorgulaması gerekiyor. Bunun üzerine tefekkür etmeli. Çocuklar tefekkür etmiyorlar. Çocuklar sadece ne kadar haz elde edebilirim, ne kadar fazla eğlenebilirim, gülebilirim, vaktimi serbest bir şekilde sınırlama olmadan geçirebilirim derdindeler. O yüzden inanç anlamında deizme kaymak olmaz ama dinden uzaklaşma var. Dini değer olarak bize yansıyan kısmından uzaklaşma var. Ama deizm diyemeyiz bence buna kendi adıma.” (ÖD3)</p>
---------------------	---

Yukarıdaki tabloda öğretmenlerin sorulan soruya çoğunlukla hayır cevabı ile karşılaşmaktayız. Evet diyen öğretmenlerin açıklamaları analiz edildiğinde gençlerin deizmi bilinçli olarak tercih etmedikleri ve kimlik arayışı sebebiyle bir inanıp bir inanmadıklarını ve bu dönemde her şeyi olduğu gibi dini kabullerini de sorguladıklarını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak aile içi çatışmalar da bir başka sebep olarak gösterilmektedir.

Katılımcı bir öğretmen, öğrencisinin ifadesine göre farklı görünüp ilgi çekmek için başka bir dine mensubiyetini açıkladığını belirtmiş ve öğrencisiyle yaşadığı olayı şu şekilde aktarmıştır:

Çok entelektüel, çok okuyan bir çocuk. ‘Ben Hristiyanım.’ falan diyormuş arkadaşlarına. Ben bunu çok derin bir yere koymadım. Daha çok ergenliğin getirdiği kendini gösterme çabası olarak değerlendirdim; çünkü konuştuğumuz zaman arkadaşlarının ilgisini çekmek için bir senaryo olduğunu kendisi de ifade etmişti. Yani ‘Espri yaptım ben onlara.’ vs. demişti. Ama bu çocuk yabancı İtalya’yı, İngiltere’yi Türkiye’den daha prestijli gördüğün için bunu söylediğini söylemişti. O toplumlara bizim toplumumuzdan daha prestijli, daha üstün görüyor. Dolayısıyla da böyle bir şey söylemenin ona aslında değer kattığını düşünüyor. (ÖR2)

Şimdiye kadar deist bir öğrenciyle karşılaşmadığını ama çıkan haberlerden kaygı duyduğunu belirterek düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

İlahiyat fakültesinde hocanın dahi deist olduğunu düşünürsek din eğitimi alan veya almayan toplumdaki her bireyin tehlike altında olduğunu düşünüyorum; çünkü bizleri dinden uzaklaştıran ciddi etkenler var. Özellikle homoseksüel ilişkilerin veya cinsiyetsizlik kavramlarının filmlerde, oyunlarda her türlü sosyal platformda olağanlaştırıldığı bir ortamda yaşarken insanın din algısının ve gelecekle ilgili kaygısının olmaması açıkçası çok zor. (ÖR4)

Çalışmaya katılan öğretmenler böyle haberlerin çıkmış olmasına anlam veremediklerini şaşırıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuya dair öğretmenler düşüncelerini şu şekilde belirtmişlerdir:

Deizm dediğiniz şey medyada aktarıldığı kadar özellikle dini kesimde çok yaygın değil diye düşünüyorum ben. Diğer imam hatipteki rehber öğretmenleriyle yaptığımız görüşmelerde de şaşkınlık uyandıran bir şey. Hatta kimi öğrencimiz bu medyada dini kesimde çok arttığı denildiği anda deizm kelimesini duyup merak edip baktılar nedir diye de. (ÖR1)

“Gencimiz direktmen hani deizme doğru kaydı ibaresini çok da kullanamıyorum.” (ÖR6)

Ne olduğunu tam olarak benim öğrencilerim bilmiyorlar. Son haftalarda işlediğimiz derslerden fark ettim ateizm nedir, deizm, teizm nedir. Duydukları kulaktan dolma bilgiler var. Araştıran sorgulayan bir öğrenci kendi inancını da sorgular. Konu hakkında bilgi sahibi olan ‘Ben neredeyim acaba, bulunduğum inançta doğru bir inançta mıyım, yoksa farklı bir yere evrilebilir miyim?’ sorusunu kendisine detaylı olarak sorar. Ama bizim çocuklarımız o seviyede değil. O sorgulama aşamasında değiller. (ÖD3)

“Genel olarak kayma var mı istatistiklere hiç bakmadım.” (ÖF4)

“Bazı öğrencilerin inançsız olduğunu söyleyen öğrencilerim oluyor. Bu tabii tek tük şeyler.” (ÖR4)

Yukarıda ifade edilen görüşlerde gençlerin medyada yansıtıldığı gibi yaygın olarak deizme kayıp kaymadığı konusu tartışılmıştır. Öğretmenlerin görüşlerinden yola çıkarak, bilinçli bir yönelimle, deizmin söylenildiği gibi yaygın olmadığı açıktır. Ancak yaşayış olarak gençleri gözlemlediklerinde onların dini yaşayışlarıyla deizm arasında ilişki olabileceği de belirtmişlerdir. Tüm bu sebepler doğrultusunda daha detaylı olarak bir sonraki başlık altında inceleyeceğimiz bu tartışmalara yönelik öğretmenler, deizme eğilimi olan öğrencilerin genel içinde çok az olduğunu, bu durumun genele endekslenmemesi gerektiğini, bireysel problemlerin genel olarak görülmemesi gerektiği belirtmişlerdir.

5.1.8. Öğretmenler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyorlar?

Gençlerde deizme eğilimi olduğunu düşünen öğretmenler bu durumu nasıl açıklıyor, neyle ilişkilendiriyor? Bu konuyu öğretmenlerin gözüyle öğrenmek için “*Sizce ergenlerin düşüncelerinin şekillenmesinde neler etkili olmuş olabilir?*” şeklinde sorular yöneltilmiş; verilen cevaplar analiz edilerek aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır.

Tablo 5. 11. Öğretmenler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyor?

<p>Müslümanların Günümüzdeki Durumu</p>	<p>“Biraz önceki derste tartıştık biz. Din felsefesinde bir konu olarak geçti deizm. ‘Hocam.’ diyor. ‘Tamam ben Tanrı’ya inanıyorum, Allah var ancak kafam almıyor. Bize sunulan dindar insanların davranışları yüzde yüz farklı. Hem Allah’ın birinci kuralı oku fakat İslam dünyasında okuyanı görmüyoruz. İkincisi adalet ama baktığımız zaman adaletsizlikler yine bizde. Üçüncü temizliğe bakıyorum o da bizde yok. O zaman hocam ben anlamıyorum, demek ki böyle bir şey yok.’ diyor. Gençlerde genel düşünce bu. Din politize oldu mu yani camiye siyaset sokarsanız, Kur’an’a siyaset sokarsanız, evet Kur’an’ın yönetim biçimi siyasettir dersiniz. Hayır bu olmuyor belli bir kesimi kaybediyoruz. Maalesef kaybettik.” (ÖF1)</p> <p>“Çocuklar şunu söylerler. Mesela namaz kılıp çok ahlaksızca davranan yalan söyleyebilen insanlar var. Aslında kapalı ya da cübbeli ama yakışmayan hareketler yapıyorlar. Bence önemli olan insan olmaktır. İnsan olmalı ve bunu temsil eden kişilerin önce niçin yaptığını bilmesi gerekiyor, örnek olması gerekiyor.” (ÖD1)</p> <p>“Şu anki İslam dünyasının hali olabilir, sürekli internetten sosyal medyadan haberdarlar ve yorumlarda konuşuluyor. Diyelim ki dindar birisi bir şey yaptı hemen üzerine gidilebiliyor. Ekşi sözlüğü örnek verebilirim bunları çok okuyanlar var, oradaki sitelerdekileri okuyanlar var. Oradaki yazarlar onların kafalarına yatıyor olabilir gerçekten çok mantıksız olmayanlar da var. Son dönemlerde yaşadığımız şeyler olabilir. İşte Fetö, Ensar vakfı olayı gibi.” (ÖD2)</p> <p>“Din sadece kısıtlayıcı bir unsur olarak sunuluyor insanlara, özgürlüklerini kısıtlayan, her şeyin günah olduğu, her şeyin ona bağlı olduğu, sadece sosyal yaşantı ona endeksliymiş gibi takdim edilince insanlar istese de istemese de uzaklaşıp kendilerine daha başka sosyal alanlar aramaya başlıyorlar. Oysa hayır, sosyal alanlarda özgürlüklerin kısıtlı olmadığını çocuklara açık ve net konuşmak zorundayız, söylemek zorundalar. Sadece sure ezberletmekle bu iş olmuyor.” (ÖF1)</p>
<p>Bireycilik</p>	<p>“Çünkü anlamlar bozuluyor. Hepimizin kafasında var olan geçmişe dönük tanımlar şu an kayboldu, buharlaştı. O yüzden yeniden her şey tanımlanıyor günümüzde. Bunun sancıları zaten her alanda kendisini gösterir. Ama dinle olan ilişkileri yeniden tanımlanıyor. Birtakım kavramların içi boşaltılıyor, görecelendiriliyor, birey merkezli oluyor, birey kendinin üzerinde bir otorite görmüyor. Her şeyi kendi tanımlamaya çalışıyor.” (ÖF3)</p> <p>“Çünkü çağımız bireyci. Toplulukçu değerlerden bireyci değerlere çok fazla kaymış şu an. Dolayısıyla içerisinde buldukları değerlerin referans noktası ‘ben’ den yani kişisel olması gerektiğini düşünüyorlar. Şu iddia çok fazla. Kendine has ol, kendin ol sloganı çok fazla. Bu slogan doğrultusunda onlarda toplumdaki farklı bir prestij olduğunu düşünüyorlar.” (ÖR2)</p>

Tablo 5. 11. devamı

<p>Misyonerlik Faaliyetleri</p>	<p>“Bunu misyonerler ateist gibi gözükererek, deist gibi gözükererek YouTube kanallarında, internette bunu çok kullanıyorlar ve yanlış anketler yayıyorlar. Sanki ilahiyat, imam hatipte anket yapılmış, öğrenciler arasında deistlerin oranı %60. Bu saçma bir şey. Ben imam hatip, ilahiyat görmüşüm. imam hatipte öğretmenlik yapmışım yani deist olan bir tane öğrenci gösteremezler. Ama bu olmayacak demek değildir; çünkü yoğun bir faaliyet var. Yani YouTube kanallarında, internet kanallarında yoğun bir faaliyet var. Mesela dikkat edin ben bunlara sahte ateist diyorum. Bunlar misyonerler tarafından kullanılan kişiler YouTube kanallarında. Bunlar ateist olduğunu söylemiyor çok ilginçtir mesela. İslam dinine o kadar hakaret yapan, Kur’an-ı Kerim’e hakaret yapan, peygambere hakaret yapan kişiler bakıyorsunuz deistim diyorum. 7-8 tane sayabilirim deistim, diyen yani yapılmak istenen şu deizmi yaymak. Yaşar Nuri Öztürk’ün de böyle bir şeyi var. Arkası bu mihraklar tarafından desteklenen bir kişi Yaşar Nuri Öztürk. O da deizmi insanlık için çare olarak gösteriyor, videosu var. Şu anda İslam dinine karşı benim gördüğüm içeride dışarıda deizmi gençlere bir alternatif olarak sunmak istiyorlar. Yani Tanrı’ya inan, biz de inanıyoruz. İslam dini çok kötü, bilim dışı, mantıksız, çirkin, savaş var, insanları öldürme var, cihat var. Dolayısıyla dini bırak Tanrı’ya inan bu gerçekten de şu anda yayılmış değil ama büyük bir çabayla yayılmaya çalışılıyor. Buna dikkat etmek lazım.” (ÖD6)</p> <p>“Ateistler, deistler bir sürü kafa karıştırıcı akım aslında internette çocuklara çok çabuk yansıyor.” (ÖR1)</p>
<p>Dini Sorumluluğun Ağır Gelmesi</p>	<p>“Sorumluluk almak istemiyorlar mesela deizme kaymalarının bir sebebinin bu olduğunu düşünürüm; çünkü sorumlulukları aileler hep yükledikleri için çocuğunun eğitim sorumluluğuna yönelik bir şey yapmadıkları için din geliyor bu sefer belli bir yaştan sonra birtakım şeyleri yapma mecburiyeti yüklüyor. Sorumluluk duyguları gelişmediği için bu onlara daha ağır gelebiliyor. Bu yüzden deizmi tercih edebiliyorlar çünkü deizmin sorumluluğu yok.” (ÖF4)</p> <p>“Nefislerine de hoş geldiği için nefislerine de rahat geldiği için oraya doğru kayma olasılıkları çok çok yüksektir.” (ÖR6)</p> <p>“Gençlerin bence aradıkları, dinin ibadet yönü değil çünkü sorumluluklardan dolayı rahatsızlık duyuyorlar.” (ÖD1)</p> <p>“Çocuğun sorumluluğa karşı tepkisel bir tutumu var. Sorumluluk çocuklara baskıyla yansıtılmaya çalışılıyor, zorbalıkla yansıtılmaya çalışılıyor, korkuyla yansıtılmaya çalışılıyor. O yüzden çocuk sorumluluktan kaçmak için dinden uzaklaşıyor.” (ÖD3)</p> <p>“Kuralları benimsemiyorlar. Kuralları benimsemeye ilgili sıkıntıları var daha çok çocukların.” (ÖF2)</p>

Tablo 5. 11. devamı

Egoizm	<p>“İnsanın bu kadar yüceltiildiği bir dönemde. Deizmde var ya ego. Biz egoyu ne kadar çok beslersek, o kadar deist ilan eder çocuk kendisini. Ben seçiyorum seçimlerimi ben yapıyorum diyor. Egoizm üzerinden gidersek psikolojik ve felsefik açıdan o konuyu insanlara sağlıklı bir şekilde insanlara vermezsek buradan deizmin çıkması çok normal. Egoizmle ilgili yani ben öyle düşünüyorum. İnsanın bu kadar muhteşem olduğunu NLP ile, kişisel gelişimlerle ortaya koyup kainatın en muhteşem varlığı diye uçsuz bucaksız bir noktaya getirirsek insan kendisini çok rahat bir şekilde ilahlaştırabilir yani bu noktada.” (ÖF2)</p>
İslamofobinin Etkisi	<p>“Benimde dikkatimi çeken. Şu anda deizm yani Tanrı olsun ama din olmasın dine inanmıyoruz, Tanrı’ya inanıyoruz. Bu aslında İslam dünyasına kurulmuş dünyadaki İslam düşmanlığını, İslamofobinin uluslararası faaliyet olarak gösterdiği kavramlardan birisi. Yani Tanrı’ya inanmak istiyorsanız inanın. Yani ateist olamıyorsanız; çünkü Tanrı’yı bırakmak zor bir şey yani dünyada ateist bir toplum hiç tarihte görülmemiş. Dolayısıyla Tanrı’yı bırakamıyorsanız o zaman Tanrı olsun inanın ama dine inanmayın. Tabii hedefteki İslam dini çünkü İslam dinine karşı deizm alternatif olarak gösteriliyor.” (ÖR6)</p>
Dinin Politize Edilmesi	<p>“Mesela deizmin ne zaman ortaya çıkmaya başladığına baktığımız zaman Allah’a inanıyorlar ama Hristiyanlık öğretisinin sunduğu değerler çok mantıklı gelmemeye başlıyor. Haklı bir sebeple reddettiler. Ben İslam dinine baktığım zaman gençlerde aynı tepkiyi görüyorum ve evet mantıklı görüyorum. Mesela bizde de ruhbanlık sınıfı oluştu. Tarikatler, söylenen sözler, sorgulanmadan kabul edeceksiniz, işte bu söylenenleri reddetmek sizi kafir yapar gibi söylemler mantıklı gelmiyor yeni gelen nesillere.” (ÖD1)</p> <p>“Özellikle siyasi konjonktür üzerinden bu aralar çok fazla sap saman ayrı değil. İster istemez bu dünya görüşlerini şekillendiriyor.” (ÖF2)</p>
Yanlış Kaynaktan Dini Öğrenmeleri	<p>“Dini doğru kanallardan sorgulamayan tek bir yerden beslenerek o beslendiği yer eksikse, yani askıda bir şeyse ve iyi desteklenmediyse, yani nedir o, Kur'an'la hadisle kıyas ve icma ile değil de günümüz alimlerinin olaya bakışı ile desteklenmediyse ve tek bir kanaldan beslendiyse kayma olasılıkları var. Yoksa Kur'an'ı araştıran birisinin hadisleri okuyan birisinin deizme kayması mümkün değildir.” (ÖR6)</p> <p>“Dini konularda ön yargıları olan öğrenciler yetersiz din öğretmenleri ile karşı karşıya kaldığı zaman onları da bahane ederek dinden tamamen uzaklaşabiliyor.” (ÖR7)</p> <p>“Eğer öğrenci ya da genç İslam’ı doğru bir kaynaktan öğrendiyse. O zaman bu kaymaları çok yaşamayacaktır diye düşünüyorum.” (ÖR1)</p> <p>“Kulaktan dolma şeylerle çok bilgileniyorlar. Mesela sosyal medyadan Google aramasındaki bilginin doğruluğunu ve güvenilirliğine dair sorguları yok. Bilmem kim abi, bilmem kim teyze, bilmem kim hoca bu şekilde bilgilendikleri için referans noktaları kendi akılları ya da doğru kaynak değil. Doğru kaynaktan bilgi edinmeyi bilmiyorlar ve bilgi edinmeleri gerektiğini düşünmüyorlar. Şu anda sıkıntı o bence.” (ÖF2)</p>

Tablo 5. 11. devamı

<p>Çevrenin Etkisi</p>	<p>“Yakın çevresinde etkilendiği karakterlerden kaynaklı onlarla kaynaşmasına bağlı olarak değiştiğini düşünüyorum. Tabii ki de bunun için çocuğun sağlıklı bir bilgi edinebilmesi için rehberlere ihtiyacı var. Onların dilinden anlayan daha özgürlükçü konuşmalar yapan.” (ÖR5)</p> <p>“Şimdi şöyle bir durum var bakın kimse doğuştan bu şekilde gelmedi. Doğuştan Allah var, peygamber var, Kur'an var değil mi? Bununla öğrenen geliyor. Bir yerden sonra bir eşik var orada. Bir yerden sonra arkadaş etkisi internet etkisi oluyor. Okumamazlık, araştırmamazlık. Bütün bunlar bir araya gelince farkında olmadan gençler kendilerini bir boşluk içerisinde bulabiliyorlar ama böyle direkt somut ve net şu kişi şudur olayına daha karşılaşmadım.” (ÖR6)</p> <p>“İmam hatip öğrencileri diğer düz lisedeki öğrencilerle dersane vs. ortamlarında bir araya geldiklerinde arkadaşlarının sayısının fazla olduğunu söylüyorlar, onlardan öğrendikleri de var ve özellikle onların verdikleri örnekleri veriyorlar ki onların da kafalarına yatmış. Bizimkiler de bence şu an uyku durumundalar ve ortamla alakalı olduğunu düşünüyorum. Böyle bir ortamın içinde olsalar ve araştırsalar çoğunlukla kayarlar.” (ÖR2)</p> <p>“Gençlerin dinle olan ilişkisi, dini algıları. Gençlere şöyle bir seçenek sunuluyor. Ya geleneksel olanı kabul edeceksin. Annenden babandan duyduğunu kabul edip onu yaşayacaksın ya da dinden uzaklaşacaksın.” (ÖF1)</p> <p>“Arkadaş çevresi, sosyal çevrede de çocuklar etrafında ne olup bitiyorsa ona göre hareket ediyorlar.” (ÖR5)</p> <p>“Normalden farklı çalışan zihinler de var. Bunlar doğru kanalize edilmediği zaman adını deizm diye koymasak da farklı çıkmaz sokaklar diyebileceğimiz sorularla girdaba düşebiliyor. Bu yaygın, yani yaygın olan bu. Bu gerçekten rol model eksikliği. Biz eskiden eğitim öğretim derdik, talim terbiye diye geçerdi.” (ÖD5)</p> <p>“Genel olarak gençlikten bahsediyorsak eğer şu anda televizyondaki diziler aslında bizim kültürel yapımıza dini öğelerimize ciddi anlamda zedeleyici birtakım sahneler sergiliyor. Dolayısıyla ailelerde bunları takip ediyorlar. Akşam dinlenme vakti kitap okuma ailece sohbet etme yerine herkes sessizce televizyona bakıyorsa eğer o zaman artık yavaş yavaş bir takım günah denilen şeylerin sıradanlaştığı normal kabul edildiği ve daha sonrasında da hayata aktarıldığı bir gerçek olduğunu düşünüyorum ben.” (ÖR1)</p> <p>“Bu yüzden çevresel faktörler; hayat şartları, medyanın doğru bir bakış açısına sahip olmaması, okulda gördüğü... Şunu diyorlar; hiç kimse bize saygı duymuyor. Kendileri de o saygı kavramını hayatlarından çıkartıyorlar. İnanç noktasında da bu var. Çevresinde görmediğini hayatında da yaşatmıyor çocuk.” (ÖD3)</p> <p>“Okuyan çocuklarda var ama daha çok kulaktan dolma. Dini savunan öğrenciler de dine anti davranan ateist olan öğrenciler de bunların her biri birtakım çevrelere sahipler. Temellendirdikleri düşünceleri bile kes yapıştır kopyala görüşler.” (ÖF2)</p>
------------------------	---

Tablo 5. 11. devamı

<p>Yapılandırmacı Eğitim Anlayışının Etkisi</p>	<p>“Yeni nesil itaatten hoşlanmıyor zaten. Yapılandırmacı yaklaşım belki de bunun meyvelerini alıyoruz şu anda. Bu güzel bir şey çocuklar daha üretken. Meyvelerini yiyeceğimiz zamanlara doğru gidiyoruz yani hayal gücü daha gelişmiş çocuklar olacak daha yaratıcı bir nesil gelecek daha üretken ne istediğini bilen kendine yoğunlaşmış insanlar çıkacak bu eğitim sisteminin nihayetinde. Ama tabii ki bu çocukları doğuracak ebeveyn başka bir eğitim sisteminden çıkmış esasicilik yaklaşımına bağlı olarak yetişmiş bir nesil var. Bir yandan yeni nesil yapılandırmacı yaklaşımın nesli öyle olunca çatışıyor. Mesela eskiden öğretmene de itaat vardı. İşte devlet yöneticilerine itaat vardı, devlet memuru istedikleri gibi bağırabilirdi mesela ama öyle değil. Herkes ‘Bir dakika sen benimle böyle konuşamazsın ya da sen bunları söylüyorsun da senin fikirlerin yek doğru mu olduğunu düşünüyorsun.’ diye tepki gösteriyor.” (ÖR5)</p>
<p>Gençler Sorularına Mantıklı Cevap Bulamıyor</p>	<p>“Güncele dokunamadığımız için çocuklara cevap veremiyoruz.” (ÖF3)</p> <p>“Dini kavramları çocuklara sorgulayarak anlatmak. Yani bir şeyleri sorgulamanın sadece ateizmin, deizmin bir parçası olduğu değil. Aslında İslam’da bir parça sorgulama olduğunu hissettirmek. Belki bir parça bu tehlikeye biraz dur diyebilir.” (ÖR2)</p> <p>“Çünkü ona sunulan değerler, çok mantıklı gelmiyor. Bir gerçekliği olmadığını düşünüyor çocuk. Diyor ki ‘Kur’an’ı ben anlayamıyorum, neden anlayamıyorum, benim anlamam gerekiyor mu? Kur’an evrenselse ben bunu okuduğum zaman anlamam gerekli. Bu farklı bir şey çıkarıyor. Din bütünleştirmek için gelmedi mi? Tek bir çatı altında toplamak için gelmedi mi? Neden biz onu okuduğumuzda ayrılıyoruz farklı anlıyoruz?’ diyor.” (ÖD1)</p> <p>“Deizmin mantıklı olduğunu söyleyenler oluyor. Özellikle peygamberin hayatıyla ilgili şeylerden kaynaklı sorular geliyor. Kur’an’ın sonradan yazılmış olduğunu söyledi geçen bir öğrenci. Hz. Muhammed’in kendi sözleri olduğunu söylüyorlar diye Kur’an’la peygamberi sorguluyor. Özellikle bunu sosyal medyada görüyor. Çok eşliliğiyle alakalı, Kur’an’la ilgili çok fazla argümanlar görüyor araştırdıkları için. Deizm onlara daha mantıklı geliyor olabilir. Evreni yaratan Allah diyorlar ama Kur’an ve peygamberle alakalı soru işaretleri var akıllarında. Dediğim gibi aralarında birkaç tane çıkıyor ama bundan sonrasında daha önceden olmadığı için bundan sonrasında ne olacağını bilemeyiz.” (ÖD2)</p> <p>“Çok iyi anlatmak gerekiyor belki de. Dinle inançla bilim arasındaki farklılığı. Bilim derken sonuçta somut bir durum bunu anlatırken, ifade ederken doğru mantık yürütmek gerekiyor. Bu tutarsızlıklar öğrencinin inancını etkiler mi. Yani az önceki konuya geliyoruz etkileyebilir çünkü çocuk bunu hemen kabul etmiyor.” (ÖR4)</p> <p>“Çelişki gördükleri şeyler var.” (ÖF1)</p>

Tablo 5. 11. devamı

<p>Popüler Kültürün etkisi/ Post-modern Süreçlerin Etkisi</p>	<p>“Popüler olan bir kültürün etkisiyle ben de artık ekstrem olayım ki dikkat çekeyim. Gençlerde çok yaygın olan bir hadise bu. Ergenlik döneminin en fazla sevdiği hadise. Dolayısıyla o bağlamda söylüyorsa akidevi bir şey değil. Tamamen popüler olan bir kültürün devamı gibi düşünebiliriz bunu.” (ÖD5)</p> <p>“Medyanın sunduğu popüler kültür. Bunlar bir kanaldan yönetiliyor gibi. Nasıl etkileyelim diye. Biz önceden deizmi tartışmıyorduk, yaygın değildi. Ama popüler kültürün sunduğu şeyler bir anda patlak veriyor. Şu an okulumuzda geylik, eşcinsellik, Lut kavmini anlatmamı istiyorlar. Kendisi gey ve eşcinsel olmadığı halde bunları bir hak olarak görüp tepki veriyorlar. Bunun hastalık olduğunu söylediğimde tepki alıyorum.” (ÖD1)</p> <p>“Ben buna deizm demiyorum. Türkiye’de gündem deizm üzerinden kaynatıldı, kurgulandı. Bu deizm değil çağın yaşadığı kaotik problemler ve postmodern süreçlerle alakalı. Post-modernizm her şeyin anlamını bozuyor, her şeyi göreceleştiriyor falan ben bununla bağlantılandırıyorum.” (ÖF3)</p>
<p>Sorgulama/ Şüphe ve Arayış Dönemi</p>	<p>“Bu bence riskli bir durum olarak algılanıyor veya birçok kişi tarafından bence bu dönemin özelliği. Yani sorgulamakla zaten kimliğini edinebiliyor, sorgulamakla meslek seçimini yapabiliyor, sorgulamakla kendi davranışlarının hangisi doğru hangisi yanlış veya hangi tarafta neyi değerlendirerek karar veriyor. Bence doğru örnekler oluşturduğumuz taktirde o çocukların o anki ihtiyaçlarına doğru karşılıklar verdiğimiz süreçte sorgulamasında bir sorun olduğunu düşünmüyorum kendi adıma. Hatta toplum açısından da faydalı olduğunu düşünüyorum. Sorgulamadığın da aslında risk daha büyük bence eğitimde; çünkü yakın zamanda da yaşadığımız sıkıntılardan kaynaklı olarak dini eğitimden ziyade asıl risk unsuru sorgulamadan bir yapının içinde bulunma.” (ÖR3)</p> <p>“Kimlik arayışından kaynaklı.” (ÖR5)</p> <p>“Gençler şu an sorguluyor. Ve gerçekten samimi olanlarda şunu gördüm. Arayış içindeler ama kabul etmiyorlar. Akli başında olup sorgulayan çocuklar dinin gerektiğini yerine getirmiyorum diye bir kaygı taşıyorlar. Ama daha böyle kafalarında çok şüpheler var kabul etmeli miyim diye, eğer bu yönü ağır geliyorsa. Yoksa deizmi mi tercih etmeliyim, diyor çocuklar.” (ÖD1)</p> <p>“Çağımızın çocukları çok sorgulayıcı pek çok farklı konularda iyi ya da kötü bilgisi olan bir jenerasyon bir gençlik var karşımızda. Bu problem bizde deizm olarak görülüyor, böyle lanse ediliyor.” (ÖF3)</p> <p>“Dinin kabulü, kabulünde zorlanma veya bazı boyutları sorgulama vs.” (ÖD5)</p> <p>“İki çarpı iki dediğinde bile sorgulayabilecek öğrenciler var. Kaldı ki mesela dinde bir bilgi sonuçta öyle değil mi. Çocuk bu bilgi konusunda da neden sorusunu sorabiliyor. Bu arayış varsa eğer, bu sorgulayıcı kafalarla alakalı diye düşünüyorum.” (ÖR4)</p> <p>“Yaşar Nuri Öztürk olsun, akademisyenleri de dinlediğimde şunu görüyorum; hızlıca köyden kente göç ettikten sonra beklentiler karşılamayınca bu denli de iletişim ağı yoğun olduğundan insanlar hep şüpheyle bakar hale geldiler.” (ÖF1)</p>

Tablo 5. 11. devamı

<p>Aile Etkisi</p>	<p>“Daha çok duygu yoğunluklu çocuklar ve anne babalarında genelde tutarsızlık oluyor. Kendinden emin bir şekilde geliyor ‘Ben ateistim hocam nasıl olacak, ne yapabilirim’ gibi bir çekingenliği yok. ‘Hocam ben ateistim farklıyım yani kararımı verdim. Bu tartışmaya açık bir konu değil şu an.’, ‘Hadi beni ikna edin.’ demiyor. Sen onu ikna etmek gibi bir şeye girişirsen yani orada aslında seni yenmek amacı ve otoritesini daha da güçlendirmek kendini güçlendirmek fikirlerine güçlendirmek. ‘Seni nasıl bertaraf da ettim. Bir de öğretmensiniz.’ Bu konuma düşmeden bildiği şeyler de tartışabilmek tabii ki de o bana varoluşsal problemlerinden bahsederse ben ona bu konu hakkında detaylı olarak konuşurum ama ‘Bak çocuğum bu budur, şu şudur.’ öyle bir tavırm olmamıştır. Öğrencilerime karşı daha özgürlükçü yaklaşıyorum öyle gelen öğrencileri aa deyip şaşırmadım yani hiçbir zaman da öyle bir tepki vermedim.” (ÖR5)</p> <p>“Şimdi tabii benim paradoks olarak söylediğim konu şu; ailesinin din konusunda muhafazakar olduğunu söylüyor. Burada karşı tepki geliştirmiş olabilir. Nasıl karşı tepki geliştirmiş. Çocuk babasıyla annesiyle anlaşamıyor. Çünkü dini bir şekilde anlamış fakat babası annesi çocuk üzerinde baskı uyguluyor muhtemelen. Baskı aracı olarak uyguluyor. Baskı olarak uyguladığı için çocuk kendisine gelen baskının kaynağında dini gördüğüm için ne yapıyor çocuk ‘Ben kısıtlanıyorum, neden kısıtlanıyorum sokağa çıkmam kısıtlanıyor, eve gelmem kısıtlanıyor, kaynak ne?’ diyor. Kaynak din. Yani aile bunu böyle gösterdiği için.” (ÖR4)</p> <p>“Aile ile iletişimleri kopuk olan çocukların ailelerin öğrettiği değerlerden de çok kopuk olduğunu şahit oldum. Ve bunun zıttı bir hayat sürmek için her şeyi yaptıklarına şahit oldum. Mesela Kur’an okuma yarışmasında birinci olup intihara meyil eden öğrencimiz vardı. İntihar etmeye teşebbüs etti. Mini etekle de geliyor, ağır makyajla da geliyor. Sorsan tesettür ayetini bilmez. Ama o ayeti ezberlemeye çalışır. Atmosfer daha çok alışveriş atmosferi. Mutsuz bir alışveriş atmosferine dönüşmüş ders.” (ÖR3)</p> <p>“Dini bilgisi az olan, dine uzak olan ailede yetişen çocukları etkiliyorlar. Bunlar ateizm, ateizm olmazsa deizm... Deizm de biliyorsunuz Tanrı var ama din yok. Din olmasın Tanrı’ya inan. Böyle bir şeyin tabii İslam dinine karşı kurulan bir tuzak olduğunu belli yani.” (ÖD6)</p> <p>“Dini yaşayan bir anne baba ise çocuğuyla sıhhatli bir ilişki halindeyse bağlanma halindeyse bu çocuk ergenlik döneminde deist de olsa ateist de olsa o ilk ergenliğin fevrinden çıktıktan sonra zaten geri dönecektir. Bu tarz şeyler geçici olacaktır.” (ÖF4)</p>
---------------------------	---

Gençlerde deizme eğilimi olduğunu düşünen öğretmenler bu durumu postmodern süreçlerin, misyonerlik faaliyetlerin, islamofobinin etkisi; günümüz Müslümanların durumu, gençlerin sorgulama döneminde oluşları ve sorularına mantıklı cevap bulamaları; gençlerin dini yanlış kaynaklardan öğrenmeleri ve sorumluluktan hoşlanmamaları, çevre faktörü ve aile çatışmaları; yapılandırmacı eğitim anlayışının etkisi, egoizm, bireycilik, kolaycılık, medya, internet ile ilişkilendirmişlerdir.

Katılımcı bir öğretmen gençlerin fikirlerinin sorularla açığa çıkabildiğini belirterek deizm ya da ateizmi soran öğrenci profili hakkında şöyle değerlendirmelerde bulunmuştur:

Diyalog kurarak ancak fark ediyorsunuz yani. Sormanız gerekiyor ifade etmeleri için açıkçası. Böyle bir şey var yoksa bir beyin jimnastiği yapar gibi ateizm ve deizm ile ilgili sorular var. Ama şöyle bir şey değil hayattaki en doğru şey ateizmdir, deizmdir diyen öğrencilerim yok ve ateist ya da deist olduklarını çok iddialı bir şekilde söylemiyor hiçbiri. Söyleyenler de söylemiyor ateizmi deizmi de sorgulayabilen gençlerle çalışıyorum yani. (ÖR7)

Çevreyle etkisiyle değişik akımlara kapılan bireylerin her daim olabileceğini bunun gayet normal olduğunu söyleyen katılımcı bir öğretmenler düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

Su akıyor yolunu buluyor yani ortam değiştiği anda çevre değiştiği anda otomatikman. Hani nasıl bir ortamda ise oraya doğru kayıyor yani. Ben ümitsiz değilim. Evet var yani belki yanlış yollara sapanlar olacak mıdır, olacaktır mutlaka ama bu tarihin her devresinde olmadı mı? Hani illa internete tek başına suçu bulmayayım ya da akranları arkadaşlara falan bulmayayım. İnsanın var olduğu andan itibaren hep bir inkar, reddetme olmadı mı sanki. Dolayısıyla benim her zaman ümidim vardır. (ÖR6)

Bence sorgulamaları güzel sonuçta önce kaos sonra düzen. Ona ulaşacaklarına inanıyorum. Gençler sorguluyor en ateisti bile ölümüne yakın agnostik ya da deist oluyor. Bu çocuklarda ben onları gözlemliyorum. 9. sınıflar geleneksel din anlayışıyla geliyor, 11'ler daha farklı oluyor. Mesela ben satanistim diyor. Satanistliği araştırıp anlattırdım ona. 'Çok mantıksızmış ya.' dedi. Çocuk bilmediği bir şeyi etkili bir şey olarak görüyor ama temellerini, ilkelerini, çıkış noktalarını araştırduğunda aslında çok mantıksız olduğunu görüyor. Antony Flew yıllarca ateizmi temellendirmiş daha sonra deizme kaymış. Bu hep olacak insanda var. Ontolojik deliller, felsefeciler. İnsanlar sorgulayacaklar bu normal bir şey çok da korkmamak gerekiyor. Tedbir almak gerekiyor. Böyle bir aşamada gençlere nasıl rehber olabiliriz bu çok önemli diye düşünüyorum ben. (ÖD1)

Güncel akımlarını takip edip gençlerin düşünceleri ile ilgilenen araştırmacı öğretmen sosyal medyada yaşadığı durumu şöyle anlatmaktadır:

Gizlemiyor da misyoner olduğunu bana cevap veriyor. Bana devamlı kopyalayıp yapıyor. Kiliseye çağırıyor, Hristiyanlığa çağırıyor. Ama videoyu koyan kişiye bakıyorsun Hristiyanlığa çağırıyor. O deist gözüküyor, ateist görünüyor. Ama Hristiyanlık propagandası yapıyor. Yani planlı ve organize bir faaliyetler var sadece bizde değil. Doğrudan doğruya İslam dini hedef gösteriliyor. Bunun içinde bunlar para alarak misyonerlik maaşı olarak yoğun faaliyet içindeler. (ÖD6)

Katılımcı bir öğretmenin Taksim'de görev yaptığı bir okulda deizmden daha ziyade tepkisel olarak ateist olan öğrencilerinin olduğu şöyle ifade etmiştir:

Deizmle ilgili çok yok da. Tepkisel olan daha çok ateizm. Aile yapıları çok dindar değiller. Dinle bağlantıları çok zayıf hatta tepkisel. Dediğim gibi öğrencilerin yarısından fazlası hatta 2/3 gezi olaylarına katıldılar. (ÖF3)

Buna karşın ateizmin eskisi gibi gündem olmadığını ve Allah'ın yokluğunu temellendirmenin zor olduğunu ifade eden katılımcı öğretmen düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Mesela ateizmle ilgili yaşadığım şeyler şunlar benim; eskisi gibi Tanrı'nın yokluğunun felsefi anlamda temellendirilemeyeceği konusunda çocuk dersin sonunda ikna oluyor. 'Yok'u temellendirmek çok zor. Toplumda da öyle aslında ateist diye geçinenlerin çoğu Allah'ın yokluğu üzerinden gitmiyor. Eskiden tartıştığımız gibi değil; çünkü teknoloji var artık insanlar metafiziğe değiniyor. Görmedikleri bir şeyin var olabileceğini düşünüyorlar. (ÖF2)

Ebeveynin çocuğuyla kurduğu bağda ilişkisi çok önemlidir. İletişimde kopukluk olması birçok problemi beraberinde getirebilmekte, ergen bu duruma tepkisel karşılık verebilmektedir. Anne babası tarafından deist olduğu söylenen çocukları hakkında katılımcı bir öğretmenin aşağıdaki ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir:

Deizmin çok arttığı falan söyleniyor. Gençler bir anda deist oluyor ne bileyim öncesinde ateist oluyorlardı. Bu konuları soranlar olmuyor pek. Yalnız bir öğrencim vardı mesela. Annesi ve babası özellikle çocuğunun felsefe atölyelerine katılmasını istedi benden. Annesi ve babası ilk geldiklerinde bizim çocuğumuz deist dediler hani ne olursunuz bizi kurtarın bu halden dediler. Çocukla atölyeler gerçekleştirdikçe soru-cevap yazdıkça benim gözlemlerim oldu. Annesi babası çok yoğun bir çalışma temposuna sahip anne, babalardı. Onlara sorduğumuzda 'Evet, biz onun peşinden koşuyoruz, akşamları yatarken birlikte kitap okuyoruz.' falan söylemiş olsalar da... Mesela dokuz yaşında örtünmüş çocuk, bir anda örtünmek istemiş ve 8, 9 yaşındayken sonra açılıp deist olduğunu söylemiş ondan sonrasında. On bir, on iki yaşında açılıyor. Şimdi cinsiyet değiştirmeyi düşünüyor. Esasında çocuk sürekli bir gündem oluşturuyor ailenin odak noktası olabilmek için. Örtündü önce odak noktası oldu alkışlandı. Bu sıradanlaştıktan sonra deist oluyor iki yılda bir gündem değişiyor. Deizm aile tarafından kabul gördükten sonra şimdi cinsiyet değiştirme gündemiyle anne babasının önüne çıkıyor. Esasında çocuğun amacı o düşündüğü şeyi yaşamak değil bunun böyle doğru olduğunu tartışmalar esnasında dolu bir cevap da veremiyor. Ben böyle düşünüyorum deyip kaçmayı tercih ediyor. Bildiğinden veya emin olduğundan değil. Zaten 12, 13 yaşındaki bir çocuk bu konulardan ne kadar emin olabilir. Daha çok ailenin gündemi olma konusunda böyle bir yöntem geliştirmiş. Bu deizm olur, ne bileyim gençler arasında yaygınlaşması meselesinde bir kısmının bu çocukta gerçekleştiği gibi aileye yönelik bir tepki doğrultusunda veya anne babadan gördüğü yetersiz din algısında dolayı olabilir ya da dediğimiz gibi zaten anne babayla bir bağlanma gerçekleşmediyse sonradan verilen din eğitimi onda anlamsız geliyordur sonra başka şeyler arıyordur. (ÖF4)

Katılımcı bir öğretmen deizm tabirini ilahiyatçılar tarafından ortaya atıldığını ve deizmin kolaylıktan beslendiğini şöyle ifade etmiştir:

“Yeniden bazı şeyler ele alınmalı, objektif olarak ve zihinsel bir özgürlükle. Çünkü deizm bir kolaylık, deizm daha çok ilahiyat çevresinin verdiği bir tanımlama bana kalırsa. Kolaycı bir tanımdır. Ne oluyor, gençler dinden uzaklaşıyor deist oluyor falan. Ben sorunun böyle olduğunu düşünmüyorum şahsen. Yaşadığımız post-modern süreçlerle yeni durumlarla alakalı

gençlerin dini algıları değişiyor. Yani bununla ilgili bir problem ama nasıl tanımlayacaksınız bunu nasıl açıklayacaksınız. Bunlarda yeni araştırmaların konusu.” (ÖF3)

5.2. Ebeveyn Verilerinin Analiz ve Yorumlanması

Bu başlık altında gençlerin en yakınında bulunan anne ve babaların çocuklarındaki deizm yönelimini ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Lisede en az bir çocuğu öğrenim gören gönüllü anne ve babalarla 12 görüşme yapılmıştır. Ebeveynlerin düşünceleri 13 başlık altında toplanmıştır. Bu kategoriler ergenlerin inanç gelişimin haritasını ortaya koyacak şekilde analize tabi tutularak tablolştırılmış ve yorumlanmıştır.

5.2.1. Ebeveyn ve Çocukları Arasındaki İlişki ve İletişimin Niteliği

Ebeveyn ile çocuk arasındaki iletişim bağı doğru kurabilmek her yaş için çok önemlidir. Ergenlik döneminde bu bağı aynı derecede kaliteli sürdürebilmek eskisine nazaran yoğun çaba gerektirebilmektedir. İlişkinin niteliği iletişim bağına güçlü olmasına bağlıdır. Ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişki ve iletişimin niteliğini belirlemek amacıyla ebeveynlere birtakım sorular sorulmuştur: “Anne baba çocuklarıyla yeterince ilgili mi?”, “Çocuklarını ne derece tanıyorlar?”, “Yabancılaştığını veya uzaklaştıklarını düşünüyorlar mı?”, “Ne sıklıkta anlaşmazlık ve tartışma oluyor?”, “Yorulduklarını hissediyorlar mı? Sitem kaygı endişe var mı?” Ebeveynlerin vermiş oldukları cevaplar ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 5. 12. Ebeveyn ve Çocukları Arasındaki İlişkinin Niteliği

İyi/Güzel	“Sıkıntı yok, anlaşıyoruz. Ciddi bir kopukluğumuz yok.” (E6)
	“Gayet iyi. Güzel anlaşıyoruz. Her şeyi paylaşabiliriz. Bazen fevri davranışlar oluyor aramızda. Ses yükseltmeler falan sorun çözüyoruz yani. Her şey olumlu olmuyor zıtlaştığımız şeyler oluyor ama ortak bir nokta bulup çözüyoruz. Belki onun istediği gibi olmuyor ama arada buluşuyoruz. (E8)
	“Ben kendi anne gözüyle bakınca aramızda herhangi bir iletişim problemi yok. (E2)
	“O anlamda hiçbir sıkıntımız yok. (E9)

Tablo 5. 12. devamı

Kötü (Çatışmalı/ Sıkıntılı)	<p>“Küçükken çok iyiydi ama büyüdükçe birbirimize tamamen zıt olduk. Kızımla da şu anda aramız iyi değil oğlumla da aram iyi değil.” (E3)</p> <p>“Genellikle çatışmalı.” (E4)</p> <p>“Şu an iletişim sıkıntısı yaşıyoruz.” (E5)</p> <p>“Yani biraz sıkıntılı. Çok anlaşamıyorum. Genelde söylediklerime itiraz ediyor. Bana saygı göstermiyor, önemsemiyor.” (E1)</p>
Orta	<p>“Ya çok kötü değil tabii arada aksilik oluyor. Başkasından duyunca bir şey olmuyor ama annenin dedikleri ters geliyor.” (E12)</p> <p>“Çok iyi değil ama iyi.” (E10)</p> <p>“Genel olarak iyi ama tabii ki biraz ergenlik döneminde, ergen çatışmaları yaşıyoruz.” (E11)</p> <p>“Çoğu zaman anlaşabiliyorum ama tabii anlaşamadığım zamanlar da oluyor. Saygılı olmasını söylüyorum. Uyarıyorum.” (E7)</p>

Tablo 5. 13. Ergen Çocuğu Kendisini Kızdıracak Bir Şey Yaptığında Ebeveynin Tavrı

Sakin Kalırım	<p>“Kızdığımında bağırmam, güzel anlatırım, uyarırım sakince.” (E7)</p> <p>“Çok bi tepki vermem çocuklara yani bazen hatta eşim şununla beni suçlar bir şey demediğin için çocukları şımartıyorsun der mesela.” (E5)</p>
Konuşmam	<p>“Kızdıracak bir şey yaparsa konuşmam.” (E6)</p> <p>“Bana zaman zaman karşı çıkıyor ama bir orta yol buluyoruz ikimizde. Kızdıracak bir şey yaptığında konuşmamayı tercih ediyorum. Bazen bir iki gün o yaptığı hatayı anlayınca ortam yumuşuyor. Sonra tekrar konuşuyoruz.” (E2)</p>
Bağırırım	<p>“Kızdıracak bir şey yapınca uyarırım. Tekrar yaparsa sesimi yükselterek bağırırım.” (E1)</p> <p>“Bazen çok sert tepki verebiliyorum. Bağırıyorum.” (E11)</p> <p>“Tabii ister istemez bir anda parlayabiliyoruz. O zaman daha sakin davranmaya çalışıyorum.” (E12)</p> <p>Kızdırdığında bazen bağırıyorum.” (E10)</p>

Tablo 5. 13. devamı

Bağırırım	<p>“Kızdıracak bir şey yaptığında kızarım. Konuşurum bunun yanlış olduğunu söylerim. Defalarca da söylememe rağmen yine yapmıyorsa bu sefer ceza veririm. Mesela sevdiği, istediği bir şeyi engellerim, üzüldüğümü söylerim.” (E8)</p> <p>“Beni kuralcı buluyorlar biraz. Her şeye kızan bir tip olduğumu söylüyorlar. Bir şey olduğunda hemen kızabiliyorum maalesef bir ayıbım. (E9)</p> <p>“Tavırlarına tahammül etmekte zorlanabiliyorum. Bazen sabır gösteremiyorum, kızıp bağırabiliyorum.” (E4)</p> <p>“Bazen de birbirimize tamamen zıt olduğumuz için birbirimize bağırma moduna giriyoruz.” (E3)</p>
------------------	--

Yukarıdaki iki tabloda ebeveynlerin ergen çocukları ile deneyimlerine dair görüşleri sıralanmıştır. Ebeveyn ile ergen çocuklar arasında ilişkinin genel olarak kötü/orta kategorisinde toplandığı görülmektedir. Ayrıca ebeveynlerin çoğunluğu kendilerini kızdıracak bir durumla karşılaştıklarında tahammül edemeyip bağırduklarını hatta küserek iletişimi kopardıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcı bir ebeveyn ergenlik öncesi iki çocuğuyla iletişiminin gayet iyi olduğunu fakat ergenlikle birlikte çocuklarıyla bu konuda ciddi sıkıntılar yaşadığını ifade etti. Ayrıca gençlerin büyüklerin tecrübelerinden yeterince faydalanmadıkları serzenişinde bulunarak düşüncelerini şöyle aktardı:

Bizim zaman içinde hayatla oluşan bilgi ve birikimimizi kendinize hiçbir şekilde örnek almıyorlar. Kısaca ‘Siz ne bilirsiniz?’ moduna gidiyorlar ama sonra da bizim sözümüze geldiklerinde, sıkıştıkları noktada; ‘Aa doğruymuşsunuz.’ diyorlar ama bir saat sonra yine aynı şeye devam ediyorlar. Hani ergenlik bunalımı kızımda çok yaşıyor. Bazen de birbirimize tamamen zıt olduğumuz için birbirimize bağırma moduna giriyoruz. Evde durmak istemiyorum açık söyleyeyim en ufak bir şey söylediğim zaman baskıcı bir baba profili çiziyorum. (E3)

Aynı şekilde süreci sıkıntılı geçiren bir ebeveyn çocuklarına sabır göstermekte zorlandığını ama ne olursa olsun aradaki sevgi bağının hissedildiğini aşağıdaki ifadelerinde şu şekilde yer vermiştir:

Bana istediklerini yaptırabiliyorlar artık, çok rahat manipüle edebiliyorlar beni. Onların başlarında ne yapmaları gerektiğini söyleyen bir insan olarak bulunduğum için hazzetmiyorlar pek benden. Nasihatlerle onların bir şeyleri düzeltmelerini, bir şeyleri yapmalarını bekliyoruz ama onlar maalesef deneme yanılma yoluyla yapmayı tercih ediyorlar. Tavırlarına tahammül

etmekte zorlanabiliyorum. Bazen sabır gösteremiyorum kızıp bağırabiliyorum. Yine sıcaklar sevecenler. Hani o noktada sevgi var arada. (E4)

İki ergen çocuğa sahip bir başka ebeveyn oğlunun düşünce değişikliğinin aralarındaki iletişimi etkilediğini, kızının daha sakin olduğunu buna rağmen ergenlikle birlikte karşı çıkışların zaman zaman olabildiğini aşağıda şu şekilde ifade etmiştir:

İletişim değil aslında anlayış. Biz onları hani ergenliğin farklı olacağını bildiğimiz için yani bunlar normal diye düşünüyoruz yani. Agresiflikler muhaliflikler bunlar olacak ergenlik döneminde olduğu için onlara bir şey diyemiyorum, demiyorum. Onun küçüğü kız lisede daha akıllı uslu ama evin muhalefeti odur mesela. Çok bir tepki vermem çocuklara. Yani bazen hatta eşim şununla beni suçlar; bir şey demediğin için çocukları şımartıyorsun, der mesela. (E5)

Bir ebeveyn çocuğu ile arasındaki yaş farkının anne-çocuk arasındaki iletişimini olumsuz etkilediğini ve yönlendirici tavrın ilişkilerini zedelediğine dair düşüncelerini şöyle aktarmaktadır:

E tabii yaş farkı var. Anne olarak ilk başta kendi fikirlerinizi empoze etmeye çalışıyorsunuz ama bu çok sert tepkilere neden olduğu için geri adım attım en azından şu anda onu dinlemeyi ve ona saygı duymayı öğrendim. Şu anda bu şekilde devam etmeye çalışıyoruz. Kızdıracak bir şey yaptığında o zamanki ruh halime göre değişiyor. (E11)

Katılımcı bir anne çocuğuyla karşı karşıya geldiği bir durum olduğunda ne yaparsa yapsın çocuğunun reddedici bir tavır sergilediğini bu durumda daha iyi anlaştığı için babasına yönlendirdiğini ifade etti. Çatışmaya girmekten kaçınan yapıcı bir tavır sergileyen anne iletişimi daha iyi tutmak adına çocuğuyla ortak sevebilecekleri faaliyetler yaptığını belirtti.

Benim söylediğimi reddetme boyutuna getiriyor. Babasıyla değil de o yüzden ben pek karışmamaya çalışıyorum sıkıntı olduğunda babasıyla iletişimi daha iyi olduğu için ona yönlendiriyorum. Ben çatışmaya girmemeye özen gösteriyorum. Birlikte resim yapıyoruz. Çocuklar için sosyal faaliyetler daha iyi oluyor ve paylaşımcı oluyor bizimle. (E10)

Mülakat yaptığım anne-babaların konuya ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde çoğunlukla birtakım zorluklar yaşandığı görülmektedir. Ebeveynlerin çocuğuyla iletişimi iyi ya da orta düzeyde olanların çocuğuyla çatışma yaşadığında bağırarak öfkeli tutum sergileyebildiklerini hatta çocuklarıyla iletişimi kesip konuşmadıklarını ifade etmişlerdir. Ergenliğin beraberinde getirdiği değişimlerin etkisiyle çocuk ile ebeveyn arasında ayrışma ve çatışma da kaçınılmaz olmaktadır. Çocukluktan yetişkinliğe hızla geçiş yapan ergenin ebeveyniyle arasındaki düşünce ayrılığı, fikir çatışmaları doğal kabul edilmelidir. Önceden çok iyi tanıdıkları çocukları artık

birtakım değişimler göstermektedir. Dönemin doğası gereği anne baba ile çocuklar arasında çatışmalar yaşanabilir. Yaşanmıyorsa orada bir sıkıntı vardır diyebiliriz. Bu süreçte iletişimi kuvvetlendirmek için ifade özgürlüğü oluşturmak ve duygusal iletişimi kesmemek önem arz etmektedir.

5.2.2. Gencin Hayata Yaklaşım Durumu

Ergenler hayata yaklaşımlarında olumlu ve olumsuz duygu boyutları yaşayabilmektedir. Bu başlık altında yaşadıkları değişim ve dönüşümlerde çocuklarına şahit olan ebeveynlere “*Ergen çocuğunuzun hayata yaklaşımı nasıl?*” sorusuna bağlı olarak ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5. 14. Ergenlerin Hayata Yaklaşım Durumu

Olumsuz	Karamsar	<p>“Bazen çok karamsar.” (E4)</p> <p>“Türkiye’de yaşamayı pek istemiyor ergen çocuğum. Yurtdışında yaşamayı düşünüyor buradaki yaşam şartlarından ötürü. İmkanım olsa giderim bir daha da dönmem diyor.” (E6)</p> <p>“Karamsar, ergenlik etkisinden dolayı. Pandemiden önce olumluydu, hayat enerjileri yüksekti.” (E8)</p> <p>“Kızım çok Pollyanna gibiydi bu yıl ergenlik sürecini belirgin olarak geçiriyor. Şu anda karamsar ve her şeyi reddetme modunda gidiyoruz. Olumsuz yani önceden olumluydu hayatın olumsuz yönlerini görmeye başladı olgunlaşınca önceden çocuksuydu.” (E10)</p> <p>“Büyük oğlum karamsar bakıyor. Ülkemizdeki hayatı daha karamsar buluyor. Onun için hedefi yurt dışında yaşamak.” (E11)</p> <p>“Mutsuzlukları var.” (E2)</p>
	Kolaycı	<p>“Bazen çok ütöpik, değişik böyle. Ondan sonra işte zorluklar olmadan, her şey çok kolaymış gibi hiç çaba harcamadan olacaktı gibi düşünüyor bazen.” (E4)</p>
	Sıkılğan	<p>“Sıkılıyorlar.” (E12)</p>
	Kararsız	<p>“Hedefleri sürekli değişebiliyor bugün buna isyan ediyor, yarın isyan etmeyebilir. O da herhalde ergenliğin vermiş olduğu bir süreç çünkü daha aklıdakileri, kimliği, kişiliği yeni yeni oturmaya başlıyor ben buna bağlıyorum.” (E9)</p>

Tablo 5. 14 devamı

	Agresif	“Şimdi böyle agresiflikleri değişiklikleri var. Belki farklı olmasından kaynaklanan. Bu yıl başladı.” (E5)
	Vurdumduymaz	“Yani fazla önemsemiyor.” (E1) “Vurdumduymaz oğlum.” (E3)
Olumlu	Pozitif	“Oğlum daha pozitiftir en küçük şeyde bile mutlu olabilen bir insan.” (E9) “Kızım daha olumlu bakıyor daha iyimserdir. Güzel bakar güzel düşünür. Karamsar değildir hayata bakışıyla ilgili pozitiftir.” (E11)

Yukarıdaki tabloda, soruları olumlu yönde cevaplayan az olmakla birlikte, olumsuz olarak; karamsar, kolaycı, sıkılgan, kararsız, agresif, vurdumduymaz gibi özelliklerle tanımlamışlardır. Tabloda ergenlerin hayata yaklaşımında “karamsar” tutum belirginlik olarak dikkat çekmektedir. Katılımcı bir ebeveyn sosyal medyanın bu konudaki etkisine değinerek düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Özellikle büyük oğlum için daha karamsar düşünmesi medyanın, sosyal medyanın ya da TV'nin fazlaca aktif olması haliyle hayata daha karamsar bakmasına sebep oluyor diye düşünüyorum. Ruh dünyalarının kirlenmesine sebep oluyor. (E11)

Genç bireyin yaşadığı karamsarlıkta iç ve dış etkenler olabilir. Günümüzde sosyal medyayı daha aktif kullanan genç kuşak bu kanaldan gelebilecek olumsuzluklara da en açık kesim olmaktadır. Ayrıca bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal değişim ve dönüşümler yaşayan ergen için hayat birkaç yıl öncesinden çok farklıdır. Hayatını etkileyecek bir dizi karar alma arifesinde kararsız kalıp iç dünyasında karamsarlığa düşmesi normal kabul edilebilir bir gerçektir.

5.2.3. Ebeveynin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri

Araştırmada ebeveynlere “*Genç kuşak hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Ebeveynlerin bu konudaki fikirlerinden hareketle şu şekilde kategorize edilmiştir:

Tablo 5. 15. Ebeveynin Genç Kuşak Hakkındaki Düşünceleri

Olumsuz	Duyarsız	“Biraz daha duyarsızlaşıyorlar gelecek hakkındaki konularda. Ailede bilinç yoksa televizyon ve oynadıkları oyunların da etkisinde. Özellikle vatan millet ile ilgili ahiretle ilgili çok duyarlılıkları kalmıyor gibi geliyor bana.” (E10)
	Doyumsuz	“Bir doyumsuzlukları var.” (E2)
	Saygısız	“Saygısızlar.” (E1)
	Sinirli	“Çılgın, sinirli, asabi, her söylenene ters tepki veriyorlar.” (E7) “Dikkafalılar, söz geçirmesi zaman zaman zor oluyor.” (E2)
	Merhametsiz	“Merhametsizler.” (E1)
	Sorumsuz	“Sorumsuzlukları var. Yükümlülük altına pek girmiyorlar.” (E6) “Biraz tembel, sorumluluk noktasında biraz sıkıntı yaşayabiliyoruz.” (E9)
	Hazırcı/Tüketici	“Hiç parlak gelmiyor açıkçası. Yaptıkları bir şey yok. Anca telefonda bilgisayarda yani pandemiden sebepte dersler uzaktan oldu. Giriyorlar derse ama öylesine giriyorlar. Bir şey anladıkları yok. İnternette vakit geçiriyorlar. Engellemeye çalışıyorum iş yaptırıyorum evde.” (E8) “Genel olarak kendilerinin çok şey bildiklerini zannediyorlar ama üreten bir kuşak değil benim gözümde.” (E3) “Her şeyi hazır bekleyen bir kitle var gibi duruyor.” (E4) “Çok fazla şeye sahip olduklarını düşünüyorum, çok imkanları olduğunu düşünüyorum. Bir taraftan da onlar için çok zor bir hayat olduğunu düşünüyorum. Yani birçok şeye ulaşabiliyorlar. Evet ama bu olumlu da olumsuz da olabiliyor maalesef. Ondan dolayı bazen çok mutlu oluyorum. İmkanlar ve şatlar böyle olduğu için bazen de çok üzülüyorum onlara da.” (E11)
	Haz Odaklı	“Anlık keyfi yaşantıları var.” (E4)

Tablo 5. 15. devamı

Olumlu	Zeki	“Zeki buluyorum. Sorun çözmeye daha çok pratikler.” (E6)
	Yetenekli	“Aslında çok çok yetenekliler.” (E6)
	Başarılı	“Çocuklarımız yönlendirildiğinde gerçekten iyiler. Çok güzel yerlere gidebiliyorlar.” (E9) “Başarılı buluyorum.” (E6)

Ebeveynlere göre genç kuşakta olumsuz duygu ve davranış boyutu duyarsız, doyumsuz, saygısız, sinirli, merhametsiz, sorumsuz, hazırcı, haz odaklı gibi olumsuz düşünceleri kapsarken; olumlu olarak zeki, yetenekli ve başarılı gibi olumlu düşünceleri kapsamaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun genç kuşak hakkında negatif algı ve tutum içerisinde olduğu dikkat çekmektedir.

Bir ebeveyn gençlere sunulan imkanların birtakım olumsuzlukları beraberinde getirdiğini söyleyerek düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

Gençlerde ben bir ışık görüyorum açıkçası çok boş değiller. Sadece şartların vermiş olduğu rahatlıktan dolayı rehavete kapılıyorlar. Onların yapabileceği bütün şartları kendimiz yapıyoruz. Onlara hazır bir hayat sunuyoruz. Bundan dolayı da gençlerimiz biraz tembel. Sorumluluk noktasında biraz sıkıntı yaşayabiliyoruz ama ben bunun temel sebebini kendimizde görüyorum açıkçası sorumluluk verme noktasında sıkıntılıyız. Çocuklarımız yönlendirildiğinde gerçekten iyiler, çok güzel yerlere gidebiliyorlar. (E9)

Katılımcı bir ebeveynin teknolojik gelişmelerin günümüz gençliği üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmiş ve bu konuya dair görüşlerini bir filmde örnek vererek şu şekilde yer vermesi oldukça dikkat çekicidir:

Revolution diye bir film vardı. Amerika'da nükleer bombalar falan patlamış her şey yok olmuş. İlaç yok elektrik yok. İnsanlar herkes birbirinden yiyecek çalıyor. Hatta insan eti yiyen insanlar türüyor. Hep bu nesli onlara benzetiyorum. İnterneti, elektriği alsan hayatta kalmaları çok zormuş gibi gözüküyor. Yani her şeyi bilgisayar üzerinden hallederiz mantığı var. Ben kendimden üreteyim. Ben bir şeyler yapayım çabası yok. O yüzden diğer gençlerde de aynı şeyi görüyorum. İleride bu bilgisayar bağımlılarını çok rahat yönetecekler gibi gözüküyor. (E3)

Aynı zamanda yurt yönetici olması hasebiyle daha çok gencin yaşayışına şahit olan bir katılımcı ebeveyn bu konuda şahit olduğu izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

Şu anki kuşak sanal dünyada çok dolaşiyor. Yani internette çok vakit harcıyor. İnternette, dünya çapında insanlarla oyun oynuyor yani şimdiki kuşaklar. Ne bileyim internet üzerinden çok farklı düşünceler inanışlarla karşılaşip onlarla konuşabiliyorlar, iletişim kurabiliyorlar yani internet böyle bir şey. Hem pozitif yönde hem de negatif yönde özellikler kazanmasına sebep oluyor. Yurtta %98'i sabaha kadar bir taraftan film izliyorlar bir taraftan oyunlar oynuyorlar böyle ve sanal alemde sabahlıyorlar. Sonra kahvaltı yapıp uyuyorlar. Bu seferde öğlene kadar uyuyorlar tabii. Öğrencilerin, gençlerin el becerilerinin özellikle az olduğu, zihinsel becerilerinin çok olduğu bir çağdayız. 1432 öğrencim var burada 10 saat odasından çıkmayan, telefonla meşgul olan öğrenciler var. Spor hareketleri ve dengeli beslenme, dengeli uyuma bu üçü bu nesilde hiç yok. İşte o hareketlilik yok düzen olmayınca, psikolojik ilaç kullanan öğrenci var. (E5)

5.2.4. Ebeveynin Şimdiki Kuşak ile Kendi Kuşağını Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar

Bugünün neslini, kendi jenerasyonun koşulları içerisinde yaşamış olan anne babaların düşünceleriyle anlamaya çalıştığımız için kendi dönemleriyle kıyasladıklarında açığa çıkan farklar ya da benzerlikler önemli olmaktadır. Bu başlık altında ebeveynlerin “Kendi kuşağınızla kıyaslayınca bugünkü genç kuşakta dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar ve yorumlar ele alınmıştır.

Tablo 5. 16. Ebeveynin Şimdiki Kuşağı Kendi Kuşağı ile Kıyasladığında Ortaya Çıkan Unsurlar

Özgürlük	<p>“Biz kaybedilmiş kuşağız. 70’ler ezilen devamlı baskı altında tutulan, özgürlük nedir biz bilmedik. Babanın ya da büyüklerin ağzına baktık. Şimdikilerde öyle bir şey yok. Özgürler bizlere kıyasla. Baskı altına girmiyorlar. Kendi hür iradelerini kullanabiliyorlar. Biz mesela çoğu şeyi içimizde yaşadık.” (E6)</p> <p>“Manevi olarak da ciddi bir şekilde ne başörtüsüyle uğraştılar ne katsayı ile uğraştılar ne de onlara şimdi cenaze yıkayıcısı diye söyleniyor.” (E6)</p> <p>“Kendimizi ifade etme özgürlüğümüz yoktu.” (E3)</p> <p>“Bir yerde şöyle bakıyorum kendi kızımın aramdaki farka, benim hiç istemeye cesaret edemediğim şeyleri isteyebiliyor aslında bu güzel bir şey. Benim söylemekten korktuğum şeyleri o bana söyleyebiliyor, benimle paylaşabiliyor ve sorabiliyor mesela. Bu yönden de aslında onu takdir ediyorum. Çünkü onun ne düşündüğünü bilmek bir anne için olumlu ve olumsuz da olsa güzel.” (E2)</p> <p>“Şimdikiler daha özgür daha rahatlar istediklerini yapabiliyorlar.” (E10)</p>
Hedeflilik	<p>“Amacımız bir gayretimiz vardı bu amaca ulaşabilmek için ama şimdiki gençlikte gördüğüm kadarıyla söylüyorum bir kararsızlık var.” (E9)</p>

Tablo 5. 16. devamı

Hareketlilik	“Yani bizim kuşaklarımız. Hani hem el becerisi hem toprakla haşır neşir olmak bağlamında daha hareketli görüyorum.” (E5)
Özgüven	“Bizim kuşağımıza göre onlar daha özgüvenliler.” (E2) “Ben hala kalabalıkta konuşamam o baskıdan. Bu nesil bize göre daha rahat, kızım kendini çok rahat ifade eder.” (E3)
Saygı	“Biz daha saygılı ve anne baba sözü dinlerdik. Bize gösterilen yoldan ilerlerdik, düşünürdük, karşı gelmezdik yani.” (E1) “Anne babaya daha saygılıydık, sözlerini dinlerdik.” (E8) “Biz büyüklerimize daha çok saygılıydık. Şimdikiiler çok değişik, çok fark var.” (E7) “Büyüklere saygı konusunda bizim gösterdiğimiz hiçbir şey göstermiyorlar. Tamamen kaba bir tabirle materyalist bir felsefe ile her şeyde kendi menfaatlerini düşünerek davranıyorlar.” (E3)
Ekonomik İmkan	“Biz zorluklarla okuduk. Bir evde 90 metrekarede altı kişi, yedi kişi bir evde yaşıyorduk. Şimdi her çocuğun özel odası var. Maddi olarak da manevi olarak da sıkıntıları olduğuna ben pek inanmıyorum. Verilen bir rahatlık var. Bizim maddi sıkıntılarımız da manevi sıkıntılarımız da vardı.” (E6) “Bizim çocukluğumuzdan farklı, onlar gibi her şey göremedik. Bize göre aha çok kaynak var şimdi biz eskiden ansiklopediden bir şey bulurduk ama onlar sanal olarak her şeye daha çabuk ulaşabiliyorlar.” (E2) “O dönemde bizim önümüzde sadece televizyon vardı teknoloji anlamında baktığımız zaman bilgisayar bile yoktu. Televizyonlarda ne görüyorsak odur bizim için. Onları yapacak işlerinden alıkoyacak pek çok unsur var. Bir taraftan da avantajlı aslında ne anlamda kullanırlarsa.” (E4) “Biz daha ekonomik olarak sıkıntılıydık. Onlarda daha az baskı var.” (E10) “Ben kendim köyde yaşamış biri olarak ya da yatılı okulda büyüdüğüm için televizyon telefon sosyal medya imkanlarımız yoktu.” (E11) “Daha eskiler eski eşyalarını atmaz mesela belki eskiden çektiği maddi sıkıntılardan da kaynaklanıyor. Eşyasına bağlılık ona psikolojik farklı bir şey veriyor. Şimdi yeni nesil için bunlar asla kıymet ifade etmiyor.” (E5)
Merak Duygusu	“Daha meraklılar. E tabii teknoloji almış başını ilerlerken onların merak duyguları geliyor.” (E2)

Tablo 5. 16. devamı

Toplumsal Değişim	<p>“Çocukluklarını yaşayamıyor stres atamıyorlar anca telefon tablet.” (E8)</p> <p>“Biz daha saf, daha temizdik. Dünyanın olumsuzluklarından haberdar değildik. Ama bizim çocukluğumuz daha iyiydi baktığımızda. Onlar çocukluk yaşayamıyorlar ki tamamıyla eve kapalılar. (E12)</p> <p>“Bir de bizim çocukluğumuz gayet güzel geçti dışarıda, küçük yerde büyüdüm. Sabah çıkar akşama kadar oynardık ama şimdiki çocuklar maalesef hep evin içinde, beton yığınlarının içinde, çok da şey görmemek lazım yapabilecekleri bir şey yok. Dışarıyı güvensiz geliyor. Tabii çıkıyorlar ama bizim gibi rahat değiller, özgür değiller. Büyük şehirde yaşamının zorlukları olabilir. Çocukluklarını yaşayamıyor stresliler.” (E8)</p>
Sosyal Hayatı Tanıma	<p>“Benim gördüğüm çocuklar sosyal hayatla fazla yüz yüze değiller. Sosyal hayata bizim katıldığımız gibi katılmıyorlar. Öğretmenlikten önce ben inşaat işi yapıyordum orada çalıştım mesela yerine göre el arabasında anneannemin ürettiği sebze meyveleri sattım. Arılarımız vardı bal sattım. Yani en kötü bir iki hafta utansam bile 3 hafta yine eski hayatıma dönebilirim. Sokakta bir şeyler satabilirim ama kendi çocuklarımda sosyal hayata katılım konusunda çok büyük sıkıntı yaşayacaklarını düşünüyorum. İşte sokağa çıktığında sosyal hayat bilgileri yok”. (E3)</p>

Yukarıdaki tabloda özgüven, özgürlük, ekonomik imkan, sosyal hayatı tanıma, hareketlilik, hedeflilik, toplumsal değişim, merak duygusu ve vatan millet duygusu kavramları ön plana çıkmaktadır. Çalışmaya katılan ebeveynlerin ifadeleri incelendiğinde ekonomik imkan ve saygı en çok yorum yapılan konu olmuştur. Saygı konusuna ilişkin bazı katılımcı ebeveynlerin görüşleri şöyledir:

Mesela annem babam istediği zaman gözleriyle bana bakmaları yeterliydi ama şimdiki çocuklara istersen gözlerine bak, istersen gözlerini patlat yani anlamıyorlar. Kendi isteklerini yerine yetirmek için uğraşıyorlar. Saygı vardı daha çok, saygısızlar diyemem ama bazı şeyleri anlatmak konusunda zorluk yaşayabiliyorsun çünkü anlamak istemiyorlar. (E8)

Örnek veriyorum; babamın isteklerini geri çevirmem, ona bir saygısızlık olmasın diye hoşuma gitmese de yaparım ama kendi çocuklarım kendi hoşlarına gitmeyi bırak yani bir büyüklere saygı konusunda bizim gösterdiğimiz hiçbir şey göstermiyorlar. (E3)

Ebeveynlerin ifadelerinde görüldüğü gibi kendi kuşaklarıyla kıyas ettiklerinde saygı konusu günümüzde çocukları tarafından artık göz ardı edilmektedir. Kendi çocukluklarında büyüklere saygı göstermek önemsenirken şimdiki genç kuşakta bu kadar çok önemsenmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca ebeveynler kuşakların teknolojik gelişmişlik ve sosyo-ekonomik düzeylerinin farklı olduğunu vurgulamışlardır. Kendi

dönemlerinde yaşam şartlarının ve bilgiye ulaşmanın daha zor olduğunu buna karşın şimdiki gençlerde bu imkanların daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir.

Ebeveynlerin diğer ifadeleri incelendiğinde baskı ortamında yetiştiklerin için kendilerini ifade edemediklerini şimdiki neslin bu anlamda daha özgür ve özgüvenli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kendi dönemlerinde yaşadıkları zor koşullar gereği daha hareketli olduklarını, hedeflerinin peşinden gittiklerini ve sosyal hayatı daha iyi tanıdıklarını ifade etmişlerdir. Kendi dönemlerine dair olumlu olarak güven ortamının olduğunu ve böylelikle çocukluklarını daha iyi geçirdiklerini vurgulamışlardır.

Milli manevi değerlere bağlılık konusunda bir ebeveyn görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Yeni neslin vatan millet Sakarya bağlamındaki düşünceleri de değişik. Milli değerlere bağlılık önceki nesillerde daha fazla, bu yeni nesilde bu milli bağlılık yok 'Yav ne olacak, dünyanın neresinde yaşarsam yaşayayım ne fark ediyor.' diyor. Mesela 15 Temmuz bağlamında da ele alırsak. 15 Temmuz'da meydanlara giden gençler kimler biliyor musunuz? Bir eğitimci olarak bir yönetici olarak gözlemim şu; sanayi gençliği onlar. Heyecanlı çocuklar, heyecanlı gençler, o oto sanayide çalışanlar daha böyle milli manevi değerlerine bağlı. Ama üniversite gençliğine baktığın zaman 1400 kişilik yurtta çok az tek tük genç meydanlara gitti. Diğer hepsi odalarında, bazalarında yattılar. Ellerinde cep telefonları ile takip ettiler yani. Zaten bunu belki emperyalist güçler kasıtlı olarak yapıyorlar internet oyunları filmleri. Yani vatana millete sahip olmak çok da önemli bir şey değil ne olacak yani. (E5)

Katılımcı, düşünceleriyle eski kuşakların bu değerlere daha bağlı olduğunu belirtmiştir. Hatta gözlemlerine dayanarak, günümüzde genç nesil içerisinde sanayi gençliğine işaret ederek vatan millet duygusunun onlarda daha fazla olduğunu söylemektedir.

Ebeveynlerle yapılan görüşmeler analiz edildiğinde kuşak farklılaşmasının ön plana çıktığı görülmektedir. Günümüz gençlerinin dünyasını biçimlendiren teknolojik ve toplumsal gelişmeler vb. koşullar kuşaklar arası çatışma ve çekişmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Değişen koşulların ve farklılaşan değerlerin yanı sıra konu edindiğimiz ergenlik dönemi insan hayatının en karmaşık dönemi olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Anlama ve açıklama konusunda tüm farklılıkların etkisi, insan tabiatının değişmezliği ortaya koyulmalıdır.

Geçmişin yetişkinleri kendisinden sonraki genç kuşağı hep eleştirir olmuştur. Kaynaklarda da Aristo ve Sokrates'in gençlik değerlendirmesinde gençleri mantıksız, lükse düşkün, hazırcı, otorite ile tartışan vb.²³⁵ olarak tanımlamışlardır. Antik çağ dönemi ile günümüz gençlik değerlendirmesi arasındaki benzerlik aslında insanın doğasını ortaya koymaktadır. Katılımcı bir ebeveynin çocuğuyla ilişkisini değerlendirirken empatik bir eğilim içerisinde bu düşünceyi destekler mahiyettedir:

Hani ne olacak gençler falan diye çok fazla şey yapmıyorum. Onlar da zaman içerisinde bizler nasıl olgunlaştıysak, bizim de anne babalarımız zamanında bizim için ümitsizlerdir beki ama zaman içerisinde bazı şeyler değişiyor. Hayatın getirdikleriyle beraber insanlar olgunlaşıyor, şartlara uyum sağlıyorlar ve gelişıyorlar. Onlar da kendi çocuklarını beğenmeyecekler ve gelecek ne olacak, ne olacak bu gençlerin hali, diye soracaklar yani. (E4)

Görüldüğü gibi kuşaklar arası farklılıklar her devirde tartışma konusu olmuştur. İnsan hayatı kendi yaşadığı zamanın bakış açısıyla görmeye, yaşadıklarını ilişkilendirmeye meyillidir. Her insan kendi yaşadığı dönemin özelliklerini taşır ve her dönemin kendine has özellikleri göz önüne getirildiğinde kuşakların farklılıklarını anlamak kolay olacaktır.

5.2.5. Gençlerin Dini Eğitim Durumu

Çocukların eğitiminde okul, aile ve çevre gibi faktörler etkili olabilmektedir. Ebeveynlere çocuklarının bilgiyi sistemli bir şekilde edindiği yer olan okul dışında nereden dini eğitim aldığını öğrenmek amacıyla bazı sorular yönelttik. “Çocukların din eğitimi durumu nedir?”, “Kur'an kursu, okul, yaz kursu vs. göndermişler mi?”, “Ebeveynler çocuklarının din eğitimi almasında özel bir gayret göstermiş mi?”, “Din eğitimi konusunda üzerlerine düşeni yaptıklarını düşünüyorlar mı?”, “Çocuk dini bilgileri nereden ediniyor?”, “Bu konuda velinin bir kaygısı var mı?” Ebeveynlerin sorulara vermiş oldukları cevapların analizleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

---

²³⁵ Haluk Özbay ve Emine Öztürk, Gençlik, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.14.

Tablo 5. 17. Gençlerin Dini Eğitim Durumu

<p>Aile/Akraba</p>	<p>“Evet. Bir de ailede görünenler. Dedesi Allah rahmet eylesin imamdı. Anneanneyi görüyor, babaanneyi görüyor. Ortam dine uzak bir ortam değil.” (E6)</p> <p>“Sadece okuldan almadı, bizden ailesinden aldı.” (E5)</p> <p>“Evet okuldan ama biz de aile olarak yaşamaya çalışıyoruz. Anlatıyorum ben. Ben olsun dedesi olsun sürekli yaşantımızda var bizim.” (E1)</p> <p>“Ortaokulda İHL’ deydi ama biz de anlatıyoruz.” (E10)</p> <p>“Köye gittiğimizde gördüğü şey dedesi, eski imamdı. Basit Kur’an kursu eğitimi görürken falan o dönemde de başlamıştı.” (E3)</p> <p>“Sadece okuldan almadı. Okuldan o anlamda beklemiyorum. Örnekliği noktasında anne babadan daha çok bekliyorum. Sonuçta baktığımızda her şeyi dört dörtlük yapan insanlar değiliz. Dolayısıyla çocuktan dört dörtlük yapmasını beklemek çocuğa haksızlık olur.” (E4)</p> <p>“Evde de biz Kur’an okumasını öğrettik, biz de evde taktik verdik.” (E2)</p>
<p>Cami/Dernek /Kurs</p>	<p>“Sübyan okuluna gitti 2 yıl. Oğlum gitmedi camiye gönderdim.” (E8)</p> <p>“Derneklerden de faydalandılar.” (E9)</p> <p>“Okuldan ve benim onun için oluşturduğum arkadaş çevresinden de aldı. Farklı ortam ve etkinliklere katılarak da bu eğitimi aldı.” (E11)</p> <p>“Okul, bir de yaz kursları, Kur’an kursu falan.”</p> <p>“Evet dört dörtlük her şeyi yerine getirdiğini söyleyemeyiz. Ama birçok şeyde kendi yaşlılarına göre yerine getiren bir çocuk öyle söyleyebilirim. Okul ve kız Kur’an kursuna gönderdik.” (E2)</p> <p>“Üç yaşındayken oturduğumuz ilk apartmanda takıldığı kendinden 5-6 yaş büyük çocuklar var. Onlar hafızlığa falan gidiyordu orada başlamıştı.” (E3)</p> <p>“Okul bir de burada camiye gitti ama yeterli gelmedi.” (E12)</p>

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ebeveynlerin vermiş oldukları cevaplar aile/akraba ve cami/dernek/kurs olarak iki tema altında toplanmıştır. Bazı ebeveynler dini eğitimi konusunda kendilerinin, büyüklerinin, kendi oluşturduğu çevrenin çocuklarına rol model olmasında eğitici rolü olduğunu belirterek bu anlamda elverişli ortama sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bazı ebeveynlerin ise çocuklarını dini eğitim için özel oluşturulan kurs, cami ve derneklerde yürütülen faaliyetlere yönlendirdikleri görülmektedir.

5.2.6. Gençlerin Okuldan Aldığı Dini Bilgilerin Yeter Durumu

Ebeveynlere “Çocuğunuzun okuldan aldığı din dersi yeterli mi?” sorusu yöneltilmiştir. Ebeveynlerden alınan yanıtların analizi yapılmış, ve aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. 18. Gençlerin Okuldan Aldığı Din Dersi Bilgilerinin Yeter Durumu

Yetersiz	<p>“Yeterli değil, derin manada değil. Öğretmenlerin araştırma yapmadıklarına inanıyorum. Araştırma yapmadan gerçekten konuyu müfredata bağlı işliyorsa sıkıntı var. Kendi öğretmenliğimden biliyorum. O yüzden öğretmenlerimizin biraz daha kendilerini geliştirmesi gerektiğine inanıyorum. Değişik kaynaklardan çalışarak derse girmeliler.” (E6)</p> <p>“Bence yeterli değil 2 ders saati.” (E2)</p> <p>“Din dersi ortaokulda daha etkiliydi.” (E12)</p> <p>“Öğretmenin aslında bilgi sunmasına gerek yok yaşantısı ile öğrenciyi etkileyebiliyor öğretmen. Öğretmene göre de değişiyor açıkçası yani ortaokul için yeterli ama liseye gelince yetersiz olabiliyor.” (E9)</p> <p>“Çok yetersiz olduğunu düşünüyorum. İletişim konusunda öğretmenlerimiz özellikle din eğitimcilerimiz bu yönden çok zayıflar. Bugünkü sorun çok iyi bilmesi lazım değil mi ateizmi çok iyi bilmesi lazım. Yani bugün işte internetlerde dolaşması lazım, o videoları izlemesi lazım ki çocuklar izlediğinde bundan ne kadar etkilenir hesabını yapması lazım.” (E5)</p> <p>“Bence hiç yeterli değil. Şimdi Peygamberimizin hayatını incelendiği zaman Mekke dönemi tamamen imanı anlatmakla geçiyor. Yasaklar daha sonra geliyor. Önce insanların iman etmesi lazım ;çünkü bunlar Müslüman bir ortamda doğdukları için nasıl iman edilir, bunun farkında değiller. Öğretmenleri direkt emir ve yasaklarla geliyor. Bu çocuk iman etmesi lazım ki öbürleri arkasından gelsin. Mesela 7. sınıfa geçerken bu konularda daha hassasken kızımın bir öğretmeni tarafından dersine girdiği çocukların hepsinde İslam’a karşı bir nefret oluştu. Yani çocuk şunu söylüyor: ‘Allah’ın işi gücü cezalandırmak mı?’ Peygamber Efendimiz müjdeleyin diyor. Onlar sadece cezalandırma yönünü ele alıyorlar. Kendin yapmadığı, düşündüğü şeyleri çocuklardan istemesi çocukları bu konudan tamamen soğutuyor. İfrat ve tefritten kaçınmak noktasında öğretmenlerimiz çok dikkat etmediği için özellikle meslekçi öğretmenlerimiz... Şu anda işte ortaokuldakinden tamamen farklı bir kişiliğe sahip sosyal medyadaki rol modelleri kendine örnek alıyor. Okuldaki öğretmenlerin bu işi sevdirmek yerine not verme aracı olarak görmesi. Yani bir öğretmenin sırf maaş alabilmek için bu işe girmesi. Bu çok büyük bir yanlış.” (E3)</p>
----------	---

Tablo 5. 18. devamı

Yetersiz	<p>“Yeterli değil daha çok teşvik edebilirler, daha çok gezi düzenleyip açıklamalı anlatabilirler. Kısa dini içerikli filmler izletilebilir.” (E1)</p> <p>“Yeterli değil. Gençlerin nelere ihtiyaçlarının olduğunu pek bilmediklerini düşünüyorum. Daha çok plana bağlı, yıllık programı uygulamaya çalıştığımızı ama gençlerin nelerle mücadele ettiğini ve günümüzde geçleri hangi zorlukların beklediğini düşünerek kendimizi bu anlamda geliştirmiyoruz ve onlara o anlamda destek olmuyoruz diye düşünüyorum. Öğretmenler bilgi yüklemekten çok, onlara yaşantılarıyla örnek olmaya çalışmalı.” (E11)</p> <p>“Yetersiz, desteklemek zorunda kalıyoruz.” (E7)</p> <p>“Ahlak kazandırdıktan sonra dini bilgiyi zaten yanında beraberinde getiriyor. Ahlakı bütün öğretmenlerin vermesi gerekir. Dini bilgilerin verilişi noktasında da şöyle bir sıkıntı olduğunu düşünüyorum. Yaşantıya uygulanması gereken şeylerden öte karşılığında not alınması gereken şeyler gibi düşünüyor. Din dersi öğretmenlerinin de bir kısmı çok ciddi anlamda derslerini ders olarak görmelerini çok şey buluyorum. Doğasını zedelediklerini düşünüyorum. Bence bu ders olmamalı, zaten ders olarak notla değerlendirilen bir şey olmamalı.” (E4)</p> <p>“Kitap içerikleri tam olarak Kur’an’ın içeriğini vermiyor o yüzden yeterli değil. Parça parça olduğu için ayetler Kur’an’ın özünü veremiyoruz.” (E10)</p>
Yeterli	<p>“Bence yeterli.” (E8)</p>

Araştırmaya katılan ebeveynlerin büyük bir kısmı çocuğunun okuldan aldığı dini bilgilerin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Buna sebep olarak ise; öğretmenin, ders kitabı içeriğinin ve ders saatinin yetersiz olduğunu öne sürdükleri görülmüştür. Öğretmen kaynaklı olduğunu düşünen ebeveynler bunun sebebini öğretmenlerin mesleki bilgi bakımından yetersiz olduğu, eğitim metotlarının yanlışlığı, iletişim becerilerinin iyi olmadığı ve motivasyon açısından gerekli özverilerde bulunmadıklarına dair değerlendirmelerini sıralamışlardır.

5.2.7. Gençlerin Dini Değişim ve Dönüşümün Belirtileri

Ebeveynlere dini bakımdan ergenlik dönemindeki çocuklarının nasıl bir gelişim gösterdiklerini öğrenebilmek için “Çocuğunuzu dini açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusunu yönelttik. Katılımcıların konuya ilişkin düşünceleri aşağıdaki tabloda analiz edilmiştir.

Tablo 5. 19. Gençlerin Dini Değişim ve Dönüşüm Belirtileri

İnançlı	Sorumluluk Sahibi	<p>“Şimdiki gençlik ile kıyasladığımızda elhamdulillah onlara nazaran bir tık daha ileri seviyedeler. Yani beş vakit namazlarını kılıyorlar. Oğlum söylediğimde kılıyor en azından itiraz etmiyor.” (E9)</p> <p>“İnançlıdır, dine inanan bir çocuk. Duasını yapar yatar akşamları.” (E7)</p> <p>“Olması gerektiği gibi. İslam’da bir Müslümanda olması gerektiği çizgide olduğuna ben inanıyorum. Haramı helalı bilen onlardan uzak duran yapması gerekeni bilen bir çocuk.” (E6)</p>
	Şüpheli	<p>“Bazen şüpheler olduğunu görüyorum.” (E8)</p> <p>“Tabii böyle kafaları karışabiliyor. İnternette bakıyorlar saçma sapan şeylere, bir iki kafaları karışıyor.” (E12)</p> <p>“Oğlum mesela dediğim gibi orta 7’den sonra oğlumla bu anlamda biz koptuk. Oğlum bu konuda anlatarak ikna etme ihtimali varken kızımda çok zor yani. Hayata feminist bir bakış tarzına sahip sorgularken ne kadar örneklesen de kafasına taktığı şeyleri asla ve asla değiştirmiyor. İleride ateist olabilir korkusu taşıyorum. Bu konuda kızımda ben aşırı korkuya sahibim. Çocuklarda ailelerden çok başkaları etkili olduğu için maalesef bizim katkımız %1 bile olmuyor bana göre.” (E3)</p>
	İlgisiz	<p>“Kendi içlerinden gelerek yaptıkları bir şey yok. O noktada çok duyarsızlar. Biz yönlendirdiğimiz zaman bizimle beraber yapıyorlar. Yönlendirdiğimiz şeylerde biraz böyle zoraki geliyor isteksizce yapıyorlar. İmani anlamda şeyler görebiliyorsun ama bunun beraberinde getirdiği sorumlulukları pek istemiyorlar.” (E4)</p> <p>“Yani önceden daha çok araştırırdı, sorgulardı. Şimdi biraz daha ilgisiz. Arkadaş çevresinden kaynaklanıyor olabileceğini düşünüyorum.” (E1)</p> <p>“Dinimizi sevdirmeye çalışıyoruz, namaz kıldırmaya çalışıyoruz ama maalesef çok şey olmuyor. Hani örnek alır diyorlar ya ama maalesef çocuklar namaz kılmıyor, örnek almıyorlar. Bir de diyorlar ki ‘Namaz kılmıyorsam kendime günah.’ ama diyorum ki ‘Ben de bunu yap, et demekle, öğretmekle mükellefim.’ diyorum. ‘Benim namazım ben de zamanı gelince kılarım.’ diyor.” (E8)</p> <p>“Benim endişem ilk defa evden ayrı bir ortamda farklı tanımadığımız insanların çocuklarıyla bir arada. Değişik fikirlerle bana geliyor.” (E2)</p>
İnançsız	<p>“Oğlum bu yıla kadar hatta haziran ayına kadar hep namaz kılıyordu. Hep namaz kıldı ama hazirandan beri namaz kılmıyor. Cuma’ya da gitmiyor, bayram namazına da gitmedi. Yani bir anda hiç, tamamen terk etti.” (E5)</p> <p>“Özellikle şu anda büyük oğlum bazı inanç karmaşası yaşıyor. Onun için bazı şeyleri sorguluyor. Bu anlamda bu durum beni üzüyor ama inşallah aşarız diye ümit ediyorum.” (E11)</p>	

Ebeveynlerin verdikleri bilgilerle oluşturulan tabloda inançlı ve inançsız olarak iki kategori oluşturulmuştur. Çocuklarını inançlı olarak nitelendiren ebeveynlerden alınan bilgiler doğrultusunda ergenler; inançlı ve sorumluluklarını bilen, inançlı ama ilgisiz ya da şüpheleri var olarak alt kategorilere ayrılmıştır.

Çocuklarını dine karşı şüpheli ve ilgisiz olduğunu söyleyen bazı ebeveynler bunun nedenini arkadaş gruplarının olduğu belirterek düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

Mesela ateist arkadaşları falan varmış. İşte ona Allah'a inanmadıkları falan söylüyorlarmış veya kendisi sorguluyormuş. Şu niye böyle bu niye böyle falan ben de elimden geldiği kadar bir şeyler anlatmaya çalışıyorum. Arkadaşlarının etkisi olduğunu düşünüyorum, bu yaşta etkiler. Çocuk: 'Allah'a inanmıyorum, ya niye inanayım diyormuş.' mesela. Çocuğum: 'Arkadaşım böyle çok kötü düşünüyor, neden böyle inanmıyor.' diyor. (E8)

Girmiş olduğu çevrede arkadaşları çok baskın oluyor. Her zaman şöyle diyorum kolay olan cazip geliyor. Çocuk belli bir yaştan sonra sizden uzaklaşıyor çevresi daha baskın oluyor ve onlardan bir şeyler duyuyor. Benim sadece endişem; acaba hani bu zamana kadar 15 yaşına kadar doğruyu tam olarak verebildik mi, aklı şaşacak mı hani şaşmasın. Tabii ki değişik insanlar tanıyacak değişik fikirlere açık olacak. İnsanın kendi gittiği bir de yol vardır bundan da şaşmaz. Evet doğru öyledir ama sen de şaşmazsın. Biz onu verebildik mi endişesi var. Öyle bakıyorum olaya yani. (E2)

Çocukların zamanla inkar edici bir kimlik geliştirmesinde internetin etkili unsur olduğunu belirten bir baba yorumlarını şu şekilde aktarmaktadır:

Mesela çok fazla strateji oyunu oynuyor internet üzerinden. Düşünüyorum, bilemiyorum oralarda mı birileri ile tanışıp böyle kafa karışıklığı yaşad. Diploması oyunu oynuyor mesela internet üzerinden yabancılarla oynuyor. Yani alt düzey böyle basit oyunlar da oynamıyor. İngilizcesinin gelişmesi oradan biraz da. (E5)

Araştırmaya katılan bir anne çocuğunun önceden ibadetlerini yerine getirirken çok hassas olduğunu fakat zamanla çocuğunun ibadetleri gereksiz ve anlamsız bulduğunu aktarmıştır. Çocuğunun dini tutum ve davranışlarında çok keskin bir değişim yaşandığını belirterek bu konudaki üzüntüsünü şu şekilde dile getirmektedir:

Önce fikir çatışmaları başladı. Yavaş yavaş ibadetlerini terk ettiğini gördük. Odaya kapanıp namaz kıldığını meğerse onun kılmadığını öğrendik. Artık bir yere kadar gizledi. Daha sonra açık bir şekilde yapmayacağını söyledi. Şimdi de artık kabul etmediğini söylüyor. 'Niçin ibadet ediyorsun?' diye soruyor. Şu anda kesinlikle onların çok boş olduğunu düşünüyor. 'Allah'ın var olduğunu düşünüyorsun, bunu nasıl ispatlayacaksın. Bana ispatla.' diyor mesela. Ayet gösterince 'Senin ayet dediğini kabul etmiyorum ki.' diyor. 'Mutlu olmak için ibadet mi etmek gerekiyor başka şekilde de mutlu olabilirsin.' falan diyor. Bunları söylemek bana o kadar ağır geliyor ki, içim kan ağlıyor. (E11)

5.2.8. Gençlerin Ebeveynine Dini Soru Sorma Durumu

Ergenlerin dini konularda anne-babalarına soru sorma durumunu öğrenmek için ebeveynlere “Çocuğunuz dini konularda sorular soruyor mu, merak var mı, bu konularda tartışmayı seviyor mu kaçınıyor mu, herhangi bir şekilde konu açılınca tavrı nasıl oluyor, meraklıysa ne tür sorular soruyor, ebeveynin inancını veya davranışlarını sorguladıkları durumlar olmuş mudur, böyle bir durum olduysa hangi dönemde, kaç yaşında, kaçınıcı sınıfta?” vs. gibi sorular yöneltilmiş ve alınan bilgiler ışığında aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 5. 20. Gençlerin Ebeveynine Dini Soru Sorma Durumu

Soruyor	Kadın Hakları	“Kadın erkek eşitliği konusunda sorar.” (E5) “Hani bazen kadın ve erkek konusunda bazı ayetlerdeki ayrımlardan dolayı çok fazla soruyor.” (E3) “Kızım, özellikle kadın hakları konusunda, o konuda sorular soruyor. Dini anlama noktasında soru soruyor mesela ayet okuduklarında kafasına bir şey takıldıysa.” (E9)
	Özgürlük	“Evrensel değerler noktasında herkes her istediğini yapabilir diye düşünüyorlar.” (E4)
	Dini Kurallar	“Soruyorlar. Dini kuralların yaşantıya uygulanması ile ilgili soruları olabiliyor. Bizim inancımıza göre doğru olmayan şeylerin neden doğru olmadığını sorgulayabiliyor.” (E4) “İnsanların yaşamları ile ilgili. İşte bu yapıyor niye bir şey olmuyor türü sorular çok sorar. İslami bir örtünmeden çok geleneksel ya da aksesuar mantığı var. ‘Onlar da Müslüman niye öyle yaşıyorlar.’ diyor.” (E3)
Sormuyor		“Erkek çocuğum sormuyor.” (E5) “Yok, öyle bir şey görmedim.” (E12) “Daha önce soruyordu 12, 13 yaşlarında ama bu sene çok sormuyor öyle.” (E1) “Şu an çok sormuyor. 12, 13 yaşlarında sorardı.” (E1)

Tablo 5. 20. devamı

Sormuyor	<p>“Dini sorular yok, sormaz.” (E6)</p> <p>“Ergenlikten önce daha çok soru sorardı şimdi her şeyi ‘Ben bilirim.’ diyor. Bir şey anlatmaya kalktığımızda ‘Ben bilirim.’ diyor. Bizim fikirlerimizi çok önemsemiyor diyemem de bize sormuyor. Önceden 6, 7’ye giderken daha çok sorardı.” (E10)</p> <p>“Evet, ilk başta soruyordu artık sormuyor. 8. sınıf, lise 1 gibi başladı. Sorular soruyordu ortak bir noktada buluşuyorduk ama 10.sınıfın sonlarına doğru fikirlerimiz düşüncelerimiz ayrıldı. Bizimle ortak görüşü paylaşmıyor artık. Mesela deizm ile ilgili sormuyor çünkü çok iyi biliyor araştırmış herhalde.” (E11)</p> <p>“Şu son zamanda sormuyorlar artık ben oğlumla biraz fazla tartıştığım için.” (E3)</p> <p>“Öldükten sonra cennet cehennem kavramı var ya bunlarla ilgili cenaze olunca soruyordu şimdi ne olacak diye şimdi çok sormuyor. İlkokul 4, 5’e giderken falan soruyordu.” (E8)</p>
----------	---

Çocuklarının dini içerikli soru sorduğunu belirten ebeveynlerin görüşleri incelendiğinde soruların genellikle, kadın hakları ve dini kurallar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde özgürlük ve inanç biçimleri hakkında da sorular yönelttiklerini ifade eden ebeveynler de olmuştur. Diğer yandan çocuklarının soru sormadığını ifade eden ebeveynler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. İlk çocukluk döneminde çocuklarının dini muhteviyatlı soru sorduklarını ama ergenlik döneminde bu soruların azalarak artık hiç soru sormadıkları belirtmeleri dikkat çekicidir. Ergenlik dönemiyle birlikte genel olarak çocuklarda eskiye nazaran ebeveyne daha az soru sorma eğilimi oluşmaktadır denilebilir. Bunun nedeni aile etkisinin azalmasıyla meraklarını başka kanallardan gidermeleri ya da eskisi kadar dini konularla ilgilenmemeleri veyahut ailesinin kendisine vereceği tepkiden çekinmesi vs. gibi sebepler olabilmektedir.

5.2.9. Dini Konuda Zorlama

Ergenlik döneminde genç yeni bir kimlik arayışı içerisinde olduğu için tüm otoritelere başkaldırı görülebilmektedir. Çocuğunun iyiliğini isteyen ailesinin çabası ergen tarafından farklı algılanabilmekte ve genç bu çabaya direnebilmektedir. Dolayısıyla ailesi tarafından baskılandığını hisseden genç için dini konular da problem haline

gelebilmektedir. Böyle bir durumun olup olmadığını öğrenmek için ebeveynlere “Çocuğunuzu dini konuda zorladığınız hiç oldu mu?” sorusunu yönelttik. Ebeveynlerin değerlendirmeleri tahlil edilerek aşağıdaki tabloda analizi yapılmıştır.

Tablo 5. 21. Ebeveynlerin Çocuklarını Dini Konuda Zorlama Durumu

Zorlama Var	Tesettür	<p>“Evet. Zorladığımız oldu. Babamızın tesettür noktasında zorladığı oluyor.” (E4)</p> <p>“Kıyafet seçimi konusunda karışmıyorum, sabretmeye çalışıyorum. Birkaç kere kızdığım oldu. Şu anda dar giyiyor, karışmamaya çalışıyorum. Ters tepki vereceğini düşündüğüm için.” (E10)</p> <p>“Kızım beni daha çok örtünme konusunda yordu.” (E9)</p>
	Namaz	<p>“Namaz konusunda. Oğlum söyleyince kılıyor, söylemeyince unutuyor. İtiraz etmediği için oğlumda sıkıntı yaşamıyorum.” (E9)</p> <p>“İlk başta düşüncelerinin bu boyutta (deist) olduğunu bilmediğimiz için ilk başta niçin namaz kılmıyorsun diye biraz üzerine gittik. Sonra yapmak istemediğini söyleyince üzerine gidemedik, bu şekilde kabullendik. Zorla kılacaksın diye de başında durmadık sadece hatırlattık ve uyardık. O da bağırarak, çağırarak değil sadece yapmasını söyledik. Daha sonra inanmadığı için kılmadığını söyleyince biz başta tepki gösterdik. Mesafe ile bu işin çözülemeyeceğini gördüğümüz için anne baba olarak aradaki iletişimi iyi tutmaya çalıştık.” (E11)</p>
		<p>“Ben biraz zorluyordum.” (E12)</p> <p>“Oğlum da kızımı da zorluyorum ama pek başarılı olmuyorum.” (E8)</p>
Zorlama Yok		<p>“Hayır, olmadı.” (E6)</p> <p>“Hayır, olmadı.” (E2)</p> <p>“Hiçbir zaman olmamıştır.” (E5)</p> <p>“Zorlamadık.” (E1)</p> <p>“Yok.” (E7)</p> <p>“Olmadı. Mesela başörtüsü takıyordu. Çıkarmak istediğini söyledi 8. sınıfa geçtiğinde. Tamam, dedik çıkarabilirsin. Hassasiyeti olmamasına rağmen abisinin kıskançlığı olabiliyor.” (E3)</p>

Yukarıdaki ifadeler gösteriyor baskı yapmadıklarını ifade eden ebeveynler olduğu gibi bazı konularda baskıcı davrandığını belirten anne babalarda bulunmaktadır. Bu

tabloda dikkatimizi çeken diğer bir husus, ebeveynler tarafından kız çocuklarına kıyafet konusunda daha fazla otoriter davranıldığı görülmektedir. İbadet ve yükümlülükleri yerine getirme noktasında ailenin rol model olmasının gerekliliği ile ilgili bir ebeveynin yorumu şöyledir:

“Ben şuna inanıyorum; anne bana hiçbir şey yapmazsa, sen bunu çocuğa yap diye direttiğin zaman çocuk bunu yapmıyor.” (E2)

Aile, insanın ilk eğitim gördüğü ve kendini modellediği yerdir. Bu yerde insanın sözlerinden daha çok davranışları etkilidir. Zamanla otoritelere karşı gelme yaşanabilir. Ergenlikte zorlama neticesinde dine karşı bir başkaldırı oluşması olağandır. Sert rüzgarların esbildiği bu ergenlik yolunda gencin en çok ailesi tarafından sevgiyi ve anlayışı esas alan bir yaklaşıma ihtiyacı vardır.

5.2.10. Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

Günümüzde iletişim kanallarının gelişmesiyle gençlerin inanç dünyasını şekillendiren pek çok unsur bulunabilmektedir. Bunların neler olduğunu ve içerisinde hangisinin daha etkili olduğunu ebeveynlerin gözlemlerine dayanarak tahlil etmek istedik. Ebeveynlere yönelttiğimiz “*Gençlerin inanç formasyonunda etkili unsurlar nelerdir?*” sorusunu yönelttik. Katılımcıların önem sırasına göre değerlendirmeleri neticesinde aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 5. 22. Ebeveynlere Göre Gençlerin İnanç Formasyonunda Etkili Olan Unsurlar

	Akranları	İnternet	Öğretmenler	Ebeveyn
I.Öncelik	E4, E10, E11, E6, E9	E2, E5, E1, E8	E3	E12, E7
II. Öncelik	E12, E2, E5, E1, E8, E3	E4, E9	E10, E11, E7, E6	
III. Öncelik	E7	E3, E11, E6	E12, E2, E1, E8	E4, E5, E10, E9

Ebeveynlerin yöneltlen sorulara verdikleri cevaplarda birinci önceliğin “akran” olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm tablo göz önüne alındığında akran cevabı en yoğun dile getirilen görüş olmaktadır. Ergenlik döneminde birey için aile geri planda, akranları ise ön planda olmaktadır. Kısacası ebeveynler etkisiz kaldıklarını düşünmektedirler. Gençler kendi yaşlılarıyla daha fazla zaman geçirerek daha fazla paylaşımda bulunmaktadır. İnanç konularında da birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır. Yöneltlen soruya karşılık bir katılımcı, “Lisedeki arkadaşları derim çünkü bize gelip onların dediğini anlatıyor.” (E10) ifadesinde bulunmuştur.

Ebeveynlerin ikinci etkili olarak “internet” cevabı verdiği görmekteyiz. Günümüz gençliği internet ile daha fazla etkileşim içerisinde. Bu husus çağın gereği ve kaçılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanç gibi önemli bir hususta internetin yönlendirici olduğunu düşünmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bir katılımcı ebeveynin bu konudaki düşünceleri şöyledir:

Çocukların sosyal medyada, internet üzerinde bazı bilgilere ulaşmaları ve çok fazla dolaşmaları haliyle kafalarının karışmasına neden oluyor farklı inanç ve düşünceleri benimsemeleri beni çok kaygılandırıyor. Benim en çok yaşadığım şey bu evde; internet ortamında araştırdığı kitapları alıyor, okuyor, farklı siteleri takip ediyor mesela. Bir yere kadar engelleyebiliyorsunuz, bir yerden sonra takip edemiyorsunuz. Bu çocuğun inanç dünyasında çok büyük değişimlere sebep oldu. (E11)

Üçüncü olarak ebeveynler, gençlerin inanç dünyasını şekillendirici unsur olarak “öğretmenler” olduğunu düşünmektedirler. Yalnızca iki ebeveyn ilk sırada anne babaların etkili olduğunu düşünürken çoğunluk kendilerini bu ilk üç sıralamada en az etkili olarak ifade etmişlerdir.

5.2.11. Ebeveynlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri

Gençlerin dünyasında deizmin ne derecede gündem oluşturduğunu ve gençleri ne ölçüde etkilediğini öğrenmek için ebeveynlere bazı sorular yönelttik. “*Deizm ve ateizm içerikli sorular soruyor mu?*”, “*Ne sıklıkla soruyor, hangi bağlamlarda?*”, “*Deizm içerikli olmasa da dini, din adamlarını, cemaatleri vb. sorgular nitelikte bir tutum var mı?*” Ebeveynlerden gelen bilgiler doğrultusunda oluşturulan tablo şu şekildedir:

Tablo 5. 23. Ebeveynlerin Gençlerdeki Deizm Eğilimi Konusundaki Düşünceleri

Karşılaşmış	<p>“Kavramların ne anlama geldiğini ve içeriğini soruyor. Kızım özellikle soruyor.” (E4)</p> <p>“Evet oldu. Bu sene ilk defa bana hiç bilmediğim bir deizmle geldi. Böyle bir şeyin varlığından bahsetti. Deizm ile ilgili duyduğu değişik terimlerin arkasını araştırdı.” (E2)</p> <p>“Kızımın ‘Deizm ne?’ diye sorusu oldu. O kadar, merakından sordu yani. Kendi ailemizde de konuşuyoruz gençleri, bu açılanları, tanıdıklardan açılanlar falan oldu. Kızım hala anlayamıyor. Hala ‘Allah böyle bir şey emrettiyse nasıl açılabilir, bunu neye dayandırıyor?’ falan gibisine o tür sorular oldu ailede. Konuşulduğu için deizmi duymuş olabilir ya da televizyonda programlarda konuşulduğu için.” (E9)</p> <p>“Deist olduğunu söylüyor. Kafa karışıklığı yaşıyor şu an. İnternet üzerinden farklı şeylerle tanışıyorlar, karşılaşıyorlar. Oralandaki düşüncelerden etkileniyorlar yani.” (E5)</p> <p>“Deizmle ilgili çok fazla sorular gelebiliyor. Çünkü çevresinde benim edindiğim izlenim şu; hem sınıfta hem de mahallede akranlarıyla takıldı bu konuda. Çocuklar içinde farklı tipler çok fazla.” (E3)</p> <p>“Bazen sorgulama sürecine giriyor, reddedişleri olabiliyor. En son ‘Din saçma.’ dedi. Bir şey olmuştu, ‘Din de saçma zaten.’ falan dedi. Orada bir tartışma oldu ama büyük bir tepki değildi. ‘Hayat saçma.’ deyip geçtim.” (E10)</p> <p>“Deist düşünceler, fikirler görüyorum öyle takılıyor gibi geliyor bana. Din diye bir şey kalmadı zaten hayatında, tamamen reddediyor. Hiçbir şekilde kabul etmiyor. ‘Ben o şekilde inanmak zorunda değilim.’ deyip farklı inanış şekilleri olduğunu söylüyor bana. Önceden tam tersi bir çocuktü. Nafile ibadetleri; evvabin, kuşluk namazlarını bile kılan bir çocukken her şeyi reddeden bir çocuk haline geldi.” (E11)</p>
Karşılaşmamış	<p>“Deizm nedir, bilmiyorum, duymadım. Olmadı. Ateizm geçti.” (E8)</p> <p>“Hayır.” (E1)</p> <p>“YouTube'dan falan takip ediyor. Ateistler program yapıyor veya ufak çekimler yapıyorlar veya böyle karşılıklı mücadele, münakaşalar oluyor. Onları seyrediyor. Aksine akılsız buluyor onları.” (E6)</p> <p>“Oğlumun şu ana kadar böyle bir durumu olmadı.” (E9)</p> <p>“Yok.” (E7)</p>

Bulgulardan hareketle tema iki kategoriye ayrılmıştır. Deizmin gündem oluşturmadığını söyleyen ebeveynler azınlıkta kalmıştır. Gündem oluşturduğunu söyleyen ebeveynlerin yorumları irdelendiğinde çocuklarının deizmi kavram olarak merak ettikleri için ev içinde bahsi geçtiğini söyleyen ebeveynler E2, E3, E4, E9. Öte yandan E11, E10, E5 kodlu katılımcılarımız çocuklarının deizmi benimsediği için deizmin gündeme geldiğini belirtmişlerdir.

5.2.12. Ebeveynler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyorlar?

Ergen çocuğunda deizme eğilimi olduğunu düşünen ebeveynler bu durumu nasıl açıklıyor, neyle ilişkilendiriyor? Bu konuda önemli olan faktörleri ebeveynlerin gözüyle öğrenmek için “Sizce çocuğunuzun düşünlerinin şekillenmesinde neler etkili olmuş olabilir?” sorusunu yönelttik. Bulgulardan hareketle aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 5. 24. Ebeveynler Gençlerdeki Deizm Eğilimini Neyle İlişkilendiriyor?

Felsefe Kitapları	“Kitaplar. Çok farklı kitaplar okuması yani biraz felsefeye takıldı. Bu yaştaki bir çocuğun okumaması gereken kitapları bir şekilde ulaşması ve okuması onda çok büyük değişikliğe sebebiyet verdiğini düşünüyorum. 16 yaşında okumaması gereken bazı şeylerin oturduktan sonra okunması gerektiğine inanıyorum ama bir yere kadar engel olabiliyorsunuz bir yerden sonra engel olamıyorsunuz. O kitapların onun kafasını karıştırdığını düşünüyorum.” (E11)
Sosyal Medya Etkisi (TV/video/oyun /film/dizi)	“Sosyal medya, internet. Takip ettiği sosyal medyadaki bazı kişilerin yorumlarından kafasının karıştırdığını düşünüyorum.” (E11) “İnternette olduğunu düşünüyorum ben. Videolar vasıtasıyla birtakım teoriler, yabancılar... Şimdi ben anlamıyorum ama çok böyle dediğim gibi bizimle konuşma, tartışma şeyine girmiyor. İnsanoğlunun bir kısmı bilimi Tanrı edilmiş yani. Bu tür şeyler var. Ben bilimsel olarak da cevap veremiyorum bu anlamda çocuğa. Dolayısıyla yetersiz kalıyoruz. Onları izleye izleye internet üzerinden olduğunu düşünüyorum. Bir de bu strateji diploması oyunları orada yazıyorlar bazen. Bir sürü farklı insanlar var. Bunu sırf bu amaçla misyonerlik için kullanan insanların olduğunu düşünüyorum. Sırf bunun için oyunlar yapıyorlar mesajlarla oyunların aralarına videolara koyuyorlar. Böyle çalışıyorlar yavaş yavaş, yavaş yavaş evriliyor yani.” (E5) “Sosyal medyada özellikle YouTube'da şunda bunda bu konularda birbirlerine tavsiye ettiği videolar. Oradaki küçücük kelime oyunları. Hani çocuğun kafasında...” (E3) “Bir de bu dönem videolara özellikle sinema (Marvel, Harry Potter) filmleri çok istiyor gençlik. Filmlere çok düşünleştirdi yazın evde kapalı kaldığımızda falan. Onun etkisi var mı diye düşünüyorum. Emin olamıyorum.” (E10) “Dizilerin etkisi bayağı fazla. Dizilerde anlatılan yaşam tarzıyla bizim kültürel yaşam tarzımız çok farklı birbirine. Orada her şey mübahmış anlayışıyla yapılırken bizde hoş karşılanmayan davranışlar var. Annesinden duyuyorum.” (E3)

Tablo 5. 24. Devamı

Ergenliğin Doğası	<p>“Ergenlik dönemindeki sorgulama aşamasında olduğunu düşünerek bunun geçici olduğunu düşünenlerdeniz bizde.” (E11)</p> <p>“İnsanoğlu böyledir, değişir yani. Zihinsel karmaşalar yaşıyor, biraz ondan kaynaklanıyor.” (E5)</p> <p>“Ben kendime baktığımda daha çok sorguluyordum o yaşlarda. Onun için de pek yadırgamıyorum.” (E10)</p>
Öğretmen Etkisi	<p>“Bazı öğretmenleri. Felsefe seven bir öğretmenin tavsiye ettiği kitapların etkili olduğunu düşünüyorum.” (E11)</p> <p>“Öğretmenleri, meslek dersi öğretmenleri etkili diye düşünüyorum.” (E3)</p>
Akran Etkisi	<p>“Şüpheli bir yaklaşımla Allah'ın varlığı ile ilgili sorular işte, İslam'ın emirleriyle ilgili. Yani özellikle arkadaş çevresinde bu tür konuşmaların çok fazla geçtiğini düşünüyorum.” (E3)</p>
Ebeveyne Tepki (Kardeş kıskançlığı/ Dikkat çekme)	<p>“Bana tepki olabileceğini düşündüm. Bunu da araştırdım deneyimli arkadaşlarla da konuştum. Kardeş kıskançlığı hep vardı onda zaten acaba bizim bu konularda hassas olduğumuzu bildiği için...(E11)</p> <p>“Her şeye bir direniş var gibi geliyor. Ev süpürülecek mesela ya ne gerek var, gibi her şeye direniş var. Yani sanki bana reddiyesi olduğu için onu da ters yapıyormuş gibi geldi bir ara. Ama emin olamadım, ondan çok üstüne gitmiyorum. Ondandır diye düşünüyorum. Sorgulaması da arttı. Sanırım daha çok şeyi sorguluyor.” (E10)</p>

Bulgulardan hareketle, gençlerin etkilendiği unsurlar ya da bir duruma gösterdiği tepkiler mevzu bahis edilmektedir. Çocuklarındaki deizm eğilimini akran, sosyal medya, öğretmen, kitapların etkisiyle işkillendiren ebeveynler olduğu gibi bu durumun ergenliğin doğasında olduğunu söyleyerek normal karşılayan ebeveynler de olmuştur. Bununla birlikte bazı sebeplerle çocuğuyla gerilimli olan ilişkilerinin bu duruma etki ettiğini belirten katılımcı ebeveynlerimizin değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Çocuğunun yaşadığı bu eğilimi kardeş kıskançlığı ile ilişkilendiren anne, bu durumun kendisine tepki olduğunu ve ilgi çekme amaçlı olabileceğini düşünmektedir. Katılımcı ebeveyn yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

Oğlumun bana çok düşkün olduğunu biliyorum. Kardeşi geçen yıl LGS'ye hazırlanıyordu. Hazırlanma döneminde tabii ki ona destek olmam gerekiyordu. Onunla daha çok zaman geçirdim, daha çok ilgileniyordum, konuşuyordum. Zaten bunu sürekli dile getiriyordu. ‘Hayatında sadece kızın var, kızının dertleri, problemleri var. Bizimle konuşmazsın, etmezsin.’ falan diyordu. O bizi en hassas yerimizden vurmaya çalışıp ilgi çekmeye mi çalışıyor diye düşünüyorum. Bu yaşta bunu yapar mı, bilemiyorum ama bir yıldır bunları yaşıyor. (E11)

5.2.13. Çocuğu Deist/Deizme Eğilimi Olan Ailelerin Durumu Değerlendirme Biçimleri

Deizme eğilimi olan ergen çocuk sahibi ailelerin, bu süreçte bu durumu nasıl yönettikleri oldukça önemlidir. Bu başlıkta “*Deizme eğilimi olan ergenlerin aileleri ne yapıyor?*”, “*Aile bu durumu nasıl değerlendiriyor?*”, “*Nasıl başa çıkıyor?*”, “*Ne tür stratejiler uyguluyor?*”, “*Bu durum iletişimi nasıl etkiliyor?*” Görüştüğümüz ebeveynlerle, ergenlerin bu tür arayış sergiledikleri durumları nasıl yönettiklerini anlamaya çalıştık. Bu bölümde bununla ilgili kısımları aktaracağız.

Tablo 5. 25. Çocuğu Deist/Deizme Eğilimi Olan Aileleri Durumu Değerlendirme Biçimleri

Uzman/Kurum Yardım	<p>“Özellikle şey yapıyorum, güvendiğim dini grupların derslerine falan sokmaya çalışıyorum.” (E9)</p> <p>“Anne baba ne derse etkili olamayacağını bildiğim için çok müdahale etmiyorum. Daha çok dışarıdan birilerinin müdahale etmesine sebep olmaya çalışıyorum.” (E11)</p> <p>“Mesela şu anda psikoloğa gidiyoruz. Psikolog randevumuz var oğlumla beraber gidiyoruz. Psikiyatriye de gidiyoruz.” (E5)</p> <p>“Çevremde bana yardımcı olacak DKAB öğretmeniyle paylaştım. O da: ‘Sorması çok normal. Değişik bir tabir onun için de merak etmesi güzel bir şey korkma.’ dedi bana. Ondan sonra da sağ olsun kızımınla konuştu. Kafasında oluşan soru işaretlerini giderebildi ama ben ilk etapta duyduğumda cevaplayamadım yani çok panik oldum. Ben birden korktum tabii ister istemez. Sen doğrusunu göstermeye çalışıyorsun, birden çocuk geliyor böyle bir şey de var. Kalıyorsun öyle. Ya benim söylediğim şeyler onu tatmin etmezse, ya kafasında başka şüpheleri var da acaba bana söylemiyor olabilir mi gibi endişeler tabii ki yaşıyorum.” (E2)</p>
İletişimi Sağlama	<p>“Ama baktım ki o mesafe daha büyük şeyler açıyor başımıza. Anne baba olarak konuşmayalım tavır koyalım dedik ama daha büyük sorunlara neden olduğunu fark ettik, en azından çocuğunuzu kaybetmemek için iletişimi iyi tutmaya çalışıyoruz.” (E11)</p> <p>“Neleri yanlış yaptınız dersiniz. Gerçekten daha çok vakit ayırmak gerekiyor çocuklara. Oğlum zihinsel birtakım karmaşalar yaşıyor ve odasına kapanıp bizden daha çok uzaklaşıyor. Ben de şimdi daha fazla özen gösteriyorum. Çocuklarımla kısa sürede kaliteli işler yapabilmek için resim kursuna gittim, spor salonuna gidiyoruz. Ben onunla birlikte olmak için gidiyorum. O birliktelikte de çok açamıyorum konuyu, yani uzaklaşmaması için şimdi.” (E5)</p>

Tablo 5. 25. Devamı

Normal Kabul Etme	<p>“Ben kendime baktığımda daha çok sorguluyordum o yaşlarda. Onun için de pek yadırgamıyorum.” (E10)</p> <p>“Yani bunun bir dönem olduğunu düşünüyorum. Yani biz ona iyi bir din eğitimi verdiğimizizi düşünüyoruz.” (E11)</p> <p>“Hani bana direkt davranış olarak göstermiyor. Hani bizde baskıcı da olmak istemiyoruz ki tamamen nefret etmesin. Tamamen nefret edip de tam tersi de olabilir. Çünkü biliyorsunuz bu ülkenin en büyük ateistlerin hepsi hafızdı. En azından basit de olsa izi kalsın ki geriye dönüşü kolay olsun.” (E3)</p>
İletişimi Kesme	<p>“Bir dönem mesafe koydum daha doğrusu çok üzülüğüm için canım konuşmak istemedi.” (E11)</p>
Yasaklayıcı Tutum	<p>“Kızıma: ‘Ateist arkadaşından uzak dur olabildiğince.’ Diyorum. Çocuğumun aklını çelmesinler diye yönlendiriyorum.” (E8)</p> <p>“ ‘Kesinlikle böyle şeyler konuşmayacaksın.’ dedim.” (E2)</p>
Kaygı/Panik	<p>“Sosyal ağları kullanan birisi de değilim. Facebook, Whatsapp’ta kullanmadığım için bilmiyordum. Kızım bana böyle bir deizmle geldiğinde ben çok panik oldum mesela.” (E2)</p> <p>“Biliyorsunuz deizm hareketleri çok fazla yaygınlaştı. Kaygılarım oluyor, Allah'a emanet gerçekten. Sonuçta Rabbim İslam üzere ayaklarını sabit kılsın çocuklarımızın.” (E9)</p> <p>“Bir taraftan kemikleşir mi acaba bu düşünceler, karmaşık düşünceleri kemikleşirse bir daha dönüşü olmaz diye de endişemiz yok değil yani.” (E5)</p> <p>“Benim kaygılarım tamamen İslami anlamda, gelecek ne gösterir bilmiyorum. Rabbim inşallah kaygılarımızı başa geçirmez. Onun dışında açıkçası pek de bir kaygım yok.” (E9)</p>
Dua	<p>“Ben çok üzülüğümü görünce ‘Bana kızıyor musun, üzülüyor musun?’ dedi. ‘Kızmıyorum ama çok üzülüyorum ve dua ediyorum.’ dedim. Onun için benim üzülüğümü bildiği için artık o konulara girmiyor.” (E11)</p>

Tablodan hareketle ebeveynlerin yaklaşım tarzları; ikna etmek için ilişkiyi kesen, yasaklayıcı tutum sergileyen, bir uzmana başvuran olduğu gibi durumu normal karşılayan ebeveynler olarak sınıflandırılmışlardır. Aslında ebeveynlerin böyle bir durum karşısında genel halleri kaygı ve paniktir. Yukarıda sayılanlar genelde bu halin sonucu olmaktadır.

Görüşme yapılan ebeveynlerden bir tanesi arkadaşlarının çocuğunun üzerinde etkisi olabileceği konusunda tedirginlik yaşadığını, çözüm olarak çocuğuna ateist arkadaşlarından uzak durması telkininde bulunduğunu ifade etti. Bir diğeri kızının deizmle ilgili soru sormasıyla panik yaşadığını, bir an ne yapacağını bilemediğini ve direkt böyle şeyleri konuşmaması gerektiğini ve yasaklayıcı bir tutum sergilediğini belirterek yaşadığı şaşkınlığı ve panik halini şöyle ifade etti:

“Kesinlikle böyle şeyler konuşmayacaksın dedim. Ondan sonra da bizim şeyimiz belli sen sakın böyle şey yapma falan oldum.” (E2)

Bu durum karşısında derin bir üzüntü yaşayıp çocuğuyla konuşmayarak iletişimi koparan ebeveynin olduğu dikkat çekmektedir. Buna karşın bu durumdan rahatsız olduğu halde çocuğunu ürkütmemek için iletişimi koparmayan sırf birlikte olabilmek için faaliyetlere katılan bir ebeveynin değerlendirmeleri şöyledir:

“Bizden daha çok uzaklaştığı için ben de şimdi daha fazla özen gösteriyorum. Çocuklarımla kısa sürede kaliteli işler yapabilmek için resim kursuna gittim. Spor salonuna gidiyoruz.” (E5)

Bu durumla başa çıkmak için uzmandan destek alma yolunu tercih eden ebeveynlerin yakınlarındaki din kültürü öğretmenlerinin yanısıra psikolog ya da psikiyatristlere başvurdukları görülmektedir. Çocuğunun kendisine her koşulda tepki gösterdiğini söyleyen bir ebeveyn ise araya başkalarını sokmaya çalışarak çocuğunu ikna edilmesini sağladığını şu şekilde aktardı:

“Anne baba ne derse etkili olamayacağını bildiğim için çok müdahale etmiyorum. Daha çok dışarıdan birilerinin müdahale etmesine sebep olmaya çalışıyorum.” (E11)

Ergenlerin aileden aldıkları dini inanç, ergenlikle birlikte değişime uğrayabilmektedir. Bu krize karşı ebeveynlerin yaklaşım tarzı, süreci hızlandıran ya da durumu tersine çeviren bir etken olabilmektedir.

Oluşturulan kategoriler salt bir tercihi yansıtmadığı için ebeveynlerin ifadelerini belli bir tutum içerisinde sınırlandırılması yanlış olur. Yukarıdaki tabloda ebeveynlerin değerlendirmelerinin bu düşünceyi yansıtır mahiyette olduğu görülecektir. Çünkü ebeveyn süreç içerisinde tutum değişikliğine gidebilmektedir veyahut ebeveyn bunların hepsini neredeyse yapma eğilimde olabilmektedir. Örneğin; iletişimi kesen

ve iletişimi koruyan ebeveynde de elbette ki kaygı, panik hali vardır. Mülakat yapılan ebeveynlerde bu kategorilerin hemen hemen hepsine şahit olunmuştur. Fakat belirgin şekilde öne çıkan yoğun olarak dile getirilen ifadeler bu şekilde sınıflandırılmıştır.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Bu çalışma, lisede okuyan gençlerin ne tür bir dini gelişim, değişim ve dönüşüm yaşadığını ve bu sürecin deizm akımıyla ne derece ilgili olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede ergenlik dönemi hem fizyolojik hem psikolojik hem de sosyal boyutlarıyla kavramsal olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde ise gençleri yakinen gözlemleyen öğretmenler ve ebeveynlerle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatların sonuçlarına yer verilecektir. Hem öğretmen hem de ebeveynlerin mülakatlarında öne çıkan görüşler çoğunlukla benzerlik gösterdiği için ortak başlık altında değerlendirilmiştir. Tüm bulgulardan elde edilen sonuçlar, (1) deizm yöneliminin gençler arasındaki yaygınlık durumu ve (2) ergenlerin neden dinden uzaklaştıklarına ilişkin sebeplerin öne çıktığı iki ana başlık altında rapor edilmiştir. Araştırma neticesinde ortaya çıkan önerilere çalışmanın son bölümünde yer verilmektedir.

6.1.1. Deizm Yöneliminin Gençler Arasındaki Yaygınlık Durumu

Bilindiği gibi gençlerin deizme yönelmesi konusunda çok fazla haber gündemi meşgul etmiştir. Öğretmen ve ebeveynlerle yaptığımız görüşmeler neticesinde deizmin varlığına dair bulgularla karşılaşmıştır. Ancak bulguların niteliği, boyutu ve içeriği incelendiğinde, deizm diye etiketlenen bu olgunun klasik felsefi anlamda bir deizm yönelimi olduğu tartışmaya açık bir husustur. Çünkü bu eğilimin felsefi derinliğinden emin değiliz. Ancak öğretmen ve ebeveynlerin aktardıklarını bir bütünlük içerisinde ele aldığımızda söz konusu fenomenin hem ergenlik sürecinin doğasından kaynaklanan hem de çeşitli çevresel -özellikle bazı sosyolojik ve siyasi gelişmelerden kaynaklanan- dini sorgulama ve uzaklaşma olduğu söylenebilir.

Görüştüğüm öğretmen ve ebeveynler deist olan ya da deizm yöneliminde olan gençleri etkileyen çeşitli sebepler olduğunu ifade ettiler; aile ile yaşanan çatışmalar, popüler kültürün etkisi, ergenlik gelişiminin doğal seyri, sosyal medya, akran vb. bu sebeplerden bazılarına örnek olarak verilebilir. Fakat tüm bu nedenlerin gençlerin genel dini gelişimini yansıtmadığı kanaatindeyiz. Konuya gençlerin dini yönelimleri ile ilgili yapılan haberler çerçevesinde baktığımızda bu haberlerin zihinlerde böyle bir algının oluşmasına sebebiyet vermiş olabileceğini de dikkate almak gerekir. Tabiri caizse bu mevzunun şüyu vukuundan beter hale geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü öğretmen ve velilerden edindiğimiz veriler haber olarak yaygınlaşan bu fenomenin çok da yaygın olmadığına işaret etmekte ve bu haberlerin ne derece bilimsel olduğunu düşündürmektedir. Kısaca deizmin biliniyor olması veya çok konuşuluyor olması yaygın olduğu anlamına gelmemektedir.

6.1.2. Ergenlerdeki Dinden Uzaklaşmanın Sebepleri

Çalışmamız neticesinde özellikle gençlerin dini değerlere karşı uzaklaşma eğilimde olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda, bu duruma sebebiyet veren nedenlerin; ergen gelişiminin etkisi, aile, post-modern süreçlerin etkisi, sosyal medya, dini eğitimin yetersiz oluşu, rol model eksikliği gibi sebepler olduğu görülmüştür.

6.1.2.1. Ergenlik Sürecinin Dini Gelişime Yansımaları

İnsan diğer canlılardan farklı bir varlıktır. Onu farklı kılan unsurlardan biri düşünebilmesi ve düşünerek yaşadıklarına anlam verebilmesidir. Düşünmenin, arayışın, sorgulamanın ve anlamlandırma çabalarının en yoğun olduğu dönem ise kuşkusuz ergenlik dönemidir. Kısacası; sorgulama, arayış ve şüphe ergenlik döneminin karakteristik bir özelliği olarak bu çalışmada da karşımıza çıkmaktadır. Gencin doğruya ulaşma çabası, sorgulaması dini anlamda da çok kıymetlidir. Böylelikle genç, taklitten tahkik aşamasına geçerek inancını kuvvetlendirmektedir. Ancak bu süreçte genç, doğru yönlendirilmez, sorularına cevap bulamazsa birtakım olumsuzluklarla karşılaşabileceği görülmektedir.

Öte yandan çalışmamız bir kez daha göstermektedir ki; bireyin gelişim dönemlerinin kendine has fizyolojik, sosyolojik, psikolojik, zihinsel ve ahlaki gelişimleri bir bütün halinde incelenerek tahlil edilmesi ergenleri daha iyi anlamayı sağlayacaktır. Hatta olumsuz gibi görünen birçok durum ve olay normal kabul edilebilir hale gelecektir. Bu gelişimsel özelliklerin farkında olan ebeveynler ve öğretmenler gencin yaşadığı çalkantılı dönemi normal kabul ederken bu gelişim seyrini göz ardı eden yetişkinlerin ise durumu daha da zorlaştıran bir tutum içine girdiklerine şahit olunmuştur. Ergen psikolojisinde (beyin, zihin) meydana gelen değişimlerde koşulsuz itaat yerini sorgulama ve mantıksal çıkarımlara bırakır. Çalışmamızın literatür kısmında detaylı bir şekilde ele aldığımız bu husus ebeveyn ve öğretmenlerin *birinci el deneyimlerine dayanan kanaatleriyle* örtüşmektedir. Bulgularda açığa çıkan itaatsizlik ve başkaldırının önemli bir nedeninin de bu olduğu göze çarpmaktadır. Ergenlik dönemine has bu *aykırılık* durumunun dini konularda da etkisini gösterdiğiniz söylemek mümkündür. Gençler soyut aşamaya geçtiğinde dini eskisinden daha farklı idrak etme potansiyeline ulaşır. İşte bu aşamada din bazı sorumluluklar yüklemektedir. Çalışmamızda bazı katılımcılar bazı gençlerin dini sorumluluklarını yerine getirdiklerini belirtseler de genel olarak gençler dini pratikleri yapmak istemediği yaygın olarak dile getirilmiştir. Dini sorumluluklar dinden uzaklaşma sebebi olarak görülmektedir. Ebeveyn ve öğretmenlere göre; gençler genel olarak sorumluluğa karşı tepkisel oldukları için dine ve dini sorumluluklara mesafeli yaklaşmaktadırlar. Gerek ebeveyn gerek öğretmenlerden oluşan bazı katılımcı yetişkinlerin bu durumu gençlerin “hazcı” ve “kolaycı” olmalarıyla açıklama eğiliminde oldukları da tespit edilmiştir ancak yetişkinlerin bu açıklama eğilimi de “kolaycı” bir eğilim olabilir. Gençlerin yaşadıkları geçiş dönemi daha karmaşık olup zamana yayılan bir sorgulama, anlama, anlamlandırma ve içselleştirebilme süreçleri içermektedir. Yetişkinler tarafından zaman zaman “hazcı” ve “kolaycı” şeklinde ifade edilen bu üsteneç dil bu süreci yaşayan gençlerin tam anlamıyla anlaşılmasını perdeleyebilmekte, genç ve gelenek arasındaki yabancılaşmayı hızlandırmaktadır.

6.1.2.2. Aile Etkisi

Bir bebek dünyaya geldiği andan itibaren hatta anne karnındayken iletişim kurmaya başlar ve ailesiyle bir bağ oluşturur. Bu iletişim örüntüleri ileride sahip olacağı duygu ve düşünce dünyasını oluşturur. Dini gelişim açısından da bu süreçler önemli kabul

edilmektedir. İleride oluşacak dini gelişimin tohumları atılır. Kısacası inancın gelişmesinde de anti inancın oluşmasında da aile çok önemli bir faktördür.

Ergenlik döneminde ebeveyn ve çocuk arasında çatışmalar artabilmektedir. Zamanla anne babasının etkisinden uzaklaşan genç, arkadaş gruplarına yönelir ve farklı çevreler edinir. O çevrelere kendini kabul ettirme yoluna gidebilir ve bu yönde değişimler yaşayabilir. Araştırmamızda anne babaların düşüncelerinin de bu yönde olduğu görülmüştür. Anne babalar çocukları üzerinde etkilerinin azaldığını, eskisi gibi kendilerini dinlemediklerini ifade etmişlerdir. Hatta yapılan mülakatlarda ebeveynler kendilerini çocukları üzerinde en az etkili olarak görmüşlerdir. Öğretmenlerle yapılan mülakatlarda ise; gençlerin aileleri tarafından anlaşılamayacağı düşüncesiyle kendilerini ifade etmekten geri durdukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak; bazen otoriteye meydan okuma, zorlayıcı din anlayışlarına karşı çıkma, kardeş kıskançlığı, ilgi çekme isteği vb. sebeplerle ergenler ailelerine karşı tepki gösterebilmektedir. Ailesiyle herhangi bir sebeple çatışan ergen, ailesinin tüm doğrularını reddetme yoluna gidecektir ki buna din de dahil olabilmektedir. Hem ebeveyn hem de öğretmenlerle yapılan mülakatta aile baskısı altında kalan genç, doğru olduğunu bilse bile dinin gerekliliklerini yerine getirmek istemediği ortaya çıkmıştır. Bu aşamada çatışmalar olmasa bile sağlıklı bir birey, ergenlik döneminin çok yönlü etkisiyle kendi kimliğini oluşturma yolunda anne babadan aldığı, daha önce tek hakikat olarak gördüğü kabullerini zaten sorgular. Öğretmenlerin de ebeveyn ve çocuk iletişimine dair beyanları bu söylenenleri desteklemektedir.

Ebeveynlerin ve öğretmenlerin gençlerin yaşındayken hayatın içinde birçok sorumluluk üstlendiği, hayatı hayatın içinde öğrendikleri yapılan mülakatlarda göze çarpmaktadır. Öte yandan ebeveynlerin çocuğuna her türlü imkanı sunması, sorumluluk alabilmesi noktasında genç üzerinde sıkıntı oluşturmaktadır. Üstelik gencin, hayata karşı bu tutumunu dine de yansıttığı, dini yükümlülüklerini yerine getirmekte duyarsızlaştığı görülmektedir.

6.1.2.3. Post-modern Süreçlerin Etkisi

Post-modern oluşumları yetişkinler kendi kuşağının kalıplarına göre değerlendirirken içerisinde bulunduğu çağın gelişmelerini en iyi yansıtan gençler üzerinde post-modern süreçlerin etkisini daha net görebilmekteyiz. Çünkü bu yaş dilimindeki bireyler yeniliklere açık, merak duyguları ön planda ve arayış içerisinde internet dünyasında daha fazla vakit geçirerek etkileşimde bulunmaktadır. Araştırmada bu unsur birey merkezilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi kimliğini oluşturma çabasında olan genç, birey merkezli tutumunu dine yansıtma yoluna da gidebilmektedir. Değerler noktasına insan kendisini koyunca egoizm ortaya çıkmaktadır. Egoizmin ve bireyci fikirlerin deizmi tetiklediğini çalışmanın bulguları arasındadır. Bütün bunlar dinin özünden ayrılarak yeni bir oluşum içinde dünyevileşmeyi hızlandırmaktadır. Yani kimi gençler içlerini kendilerince doldurabildikleri için kendilerine daha yakın görmüşlerdir. Bu şekilde yaratıcı yönünden rahat olmakla beraber dünyada da istediği gibi özgür bir şekilde davranabilmektedirler. Yapılan mülakatlara göre; bu süreçlerin etkisini popülerizmde de görmek mümkündür. Özellikle gençler popüler kişilerden etkilenmektedirler. Bu hususta onların dini yetkinliğine bakmadan güzel bir üslup, ikna edici bir dil kullanmalarından etkilenerak dini algılarında tahribata yol açtığı diğer bir husus olmak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşamasında gencin dini birtakım sorumluluklar yüklendiği bilinmektedir. Dini yükümlülükler kolaycı ve hazcı gençlere ağır gelebildiği yönünde düşünceler öğretmenler ve ebeveynler tarafından belirtilmiştir. İnanıldığı dinin sorumluluklarını yerine getiremeyen gencin kendi yaşayışına elverişli oluşumlara kayabildiği mülakatların sonucu olarak görülmektedir. Dünyevileşme, egoizm, bireyci tutum postmodern süreçlerin sonucu olarak karşımıza çıkmakta ve etkisini din üzerinde de göstermektedir.

6.1.2.4. Sosyal Medya

Bilgi çağının getirisi olan internet, günümüz öğrenme modelleri arasında yer almaktadır. Öte yandan internet ortamları gençlerin sosyalleştikleri yerler haline de gelmiştir. Akran gruplarının etkisinde olan gençler, kimi zaman yaşlılarından çekinebildikleri ancak sosyal ortamlarda düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildikleri

çalışmanın sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta gençler tarafından aktif bir şekilde kullanılan internetin bilgiye erişimde diğer bilgi kaynaklarından daha önce geldiğini söylemek mümkündür. Bilgiye ulaşma sürecinde, gençlere avantaj sağlayan internet ortamı beraberinde bazı problemleri de getirebilmektedir. Gençler yetişkinlerin göremediği, fark edemediği problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bilgi kaynaklarının sağlam olmaması, bilginin yüzeysel kalması ve henüz yeterli bilince sahip değilken öğrencilerin internet ortamında birçok problemlili durumun odağında yer alması bunlardan bazılarıdır. Bu mecrada deist gibi görünerek misyonerlik faaliyetlerinin çok yoğun yürütüldüğü, bu çalışmaların gençlerin düşünce dünyasını etkileyebildiği çalışmanın bulguları arasındadır.

Günümüzde gençleri etkileyen mecraların çeşitliliği karşısında mevcut dini kaynak ve otoritelerin bu bağlamda gelişen olaylara yeterince karşı koyamaması ve çözüm sunamaması bazı gençlerin dinden uzaklaşmasına zemin hazırlamaktadır. Öğretmenler ve ebeveynlerle yapılan görüşmelerde söz konusu bu entelektüel tükenmişlik ve tıkanmışlık hali sıkça gündeme gelmiştir.

6.1.2.5. Dini Eğitimin Yetersiz Oluşu

Çalışmamıza katılan öğretmenler ve ebeveynlerin sıkça ifade ettiği hususlardan biri de gençlere verilen din dersinin yetersiz olduğu hususudur. Bu yetersizliğin sebepleri arasında öğretmen, müfredat, ders saatinin yetersizliği gibi başlıklar karşımıza çıkmıştır.

Mülakatlarda din dersi öğretmenlerinin değişen eğitim süreçlerinde gündemin gerisinde kalması, değişimi yakalayamaması, yeterince okumaması, kendini geliştirmemesi gibi hususlar öne çıkmıştır. Öğretmenlerin dini meseleleri kendi perspektifinden açıklayarak okul içinde kendi zümresiyle farklı beyanlarda bulunması öğrenciler açısından çelişki olarak karşılanmaktadır. Bu konuda kontrolün sağlanma beklentisi açığa çıkan diğer bir husustur. Ayrıca bilgiye ulaşma konusunda yaşanan hızlı gelişmeler öğretmenlik misyonunu değiştirmiştir. Öğretmen bilgi aktarmaktan öte öğrencisi ile kurduğu iletişim bağı ile ön plana çıkmaktadır. Aksi takdirde ders notuna endeksli bir din dersi bir tür alışverişe dönecektir. Özellikle din eğitimi veren

ders hocalarının bu zihniyeti kırma noktasında yoğun çaba ve özveride bulunmasının beklentiler arasında olduğu göze çarpmaktadır.

Öte yandan çocuğunda farklı değişimlere şahit olan, panikleyen ve ne yapacağını bilemeyen anne babaların başkalarıyla paylaşmadığı bu durumu din öğretmenine danıştığı görülmektedir. Hatta felsefe, PDR ve rehber öğretmenleri de bazı durumlarda yetersiz kaldıklarını din öğretmenlerinin bilgi ve tecrübesine danıştığı hususlar olduğunu belirtmişlerdir. Yine yapılan mülakatlarda öğrencinin de ailesine sormadığı birçok soruyu eleştirilme korkusu yaşamadan güvendiği öğretmene açabildiği görülmektedir. Araştırmamızda öğretmenlerin, ebeveynlerin ve gençlerin yaşadığı ya da şahit olduğu inanç krizini yönetmekte din öğretmenlerinin önemli bir rol üstlendiği ortaya çıkmıştır.

Öğrenciye okullarda verilen eğitimin programı kapsamında din dersi müfredatının ise, öğrenciler tarafından sıkıcı ve yetersiz görüldüğü bulgular arasındadır. Öğretmen ve ebeveynler internet dünyasındaki gelişmeleri yakından takip eden gençlerin din gündemi ile okul müfredatı örtüşmediği yönünde görüş bildirmişlerdir. Okuldan aldığı standart eğitimin çağın beraberinde getirdiği sorunlara cevap arayan genç için yetersiz kaldığı görülmektedir. Gençler Kur'an-ı Kerim ve peygamberlerle ilgili sosyal medyada gerçeği yansıtmayan kafa karıştırıcı pek çok unsurla kolaylıkla karşılaşabilmektedir. Böyle bir durum karşısında gençler şüphelerini, sorularını doğrudan giderecek açıklayıcı cevaplar bulamazlarsa, bu durum gençlerin zihin dünyalarında ve din algılarında tahribat meydana getirecektir. Din dersi hocası gençlerin sorularına cevap veremediğinde gençler cevabı bulmak için başka yönler tercih edebilmektedir. Yanlış kaynaktan dini öğrenme çabası gencin kafasını karıştırabilmektedir.

Ayrıca eğitim anlayışındaki değişim de çalışmamızda ortaya çıkan bir unsur olmuştur. Geleneksel tarzda eğitimde öğrencinin öğretmene koşulsuzca itaat etmesi ve bilgiyi sorgulamadan kabul etmesi beklenirken yapılandırmacı eğitim anlayışıyla öğrenci sorgulayarak, deneyimleyerek ve gözlemleyerek bilgiyi kendisinin yapılandırmasına imkan bulur. Değişen dünya ile okullarda benimsenen bu anlayışın dini eğitimde de etkileri görülebilmektedir.

6.1.2.6. Rol Model Eksikliği

Ergenlikte genç, dini anlamda da bir hayat görüşü oluşturarak kimlik kazanma yolundadır. Bu sebeple genç, çevresini gözlemleyerek örnek aldığı kişilerle özdeşleşme yoluna gider. Gençlerin bu süreçte doğru yönlendirilmeleri çok önemlidir. Şuurlu bir dini uyanışın çevreyle ilgisi bulunmaktadır. Öğretmen ve ebeveynlerle yapılan mülakatlar bu düşünceleri desteklemektedir. Olumlu manada gençlerin doğru rol modellere şahit olmaları gencin dini motivasyonunu arttırdığı görülmektedir. Bu şekilde genç, bir ahlak ve inanç yapısını oluşturarak dini içselleştirebilecektir. Ancak gençlerin, dini değerleri insanların yaşayışlarından öğrenme çabaları her zaman kusurlu olacaktır. İnsanların davranışlarından bağımsız olarak, gençlerin güvenilir bilgi kaynaklarında var olan örneklere yönlendirilmeleri doğru bir tutum olacaktır. Araştırmamızda gençlerin çevrelerinde dini doğru yaşayan rol model kişilerin varlığı dine yönelmede motivasyon kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu durumun aksine, katılımcılar yetişkinlerin gündeminde dini mevzular yoksa, gencin zaman geçirdiği çevre riskliyse ve örnek alınan kişiler dini değer eksenli bir hayat yaşamıyorlarsa gençlerin de önceliği elbette dini mevzular olmadığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Gençlerin etrafındaki yetişkinlerin bile dini sorumluluklarını yerine getirmediği için gençlerin dinden uzaklaşmaları normal görülmüştür. Hatta, bazı katılımcılar gençlerin yakın çevrelerinden başka medya aracılığıyla farklı coğrafyalarda yaşayan Müslüman bireylerin tutumlarından etkilendiklerini aktarmışlardır. Dinin topluma, bireye kazandırmayı amaçladığı davranışlardan uzak yaşayış biçimlerine şahit olduklarını ve bu çelişkiden etkilendiklerini belirtmişlerdir.

Diğer bir yandan sosyal medyayla fazla zaman geçiren gençler üzerinde oynadığı oyun, izlediği film, dizi, programlardaki karakterler, futbolcular, şarkıcılar, gezindiği sitelerdeki YouTuberlar da doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğu araştırma sonuçları arasındadır. Bu mecralarda kendi kültür yapımıza, dini öğelerimize gizliden ya da açıktan ciddi anlamda zarar veren sahneler sergilenmektedir. Genç, gördüğü ve zamanla örnek aldığı kişinin inanç biçimini idealize ederek hayatına yansıtma yoluna gidebilmektedir.

6.2. Öneriler

Her bireyin yaşadığı deneyim kuşkusuz birbirinden farklıdır. Olayları meydana getiren farklı ya da benzer etkiler söz konusu olabilir. Bu başlıklar altındaki bilgiler çalışmacının gözlemleri ve öğretmen ve ebeveynlerin mülakatlarda sorunların çözümüne verdikleri bilgiler doğrultusunda oluşturulmuş ve araştırmanın sonuçlarına ve araştırma yapacaklara yönelik olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır.

6.2.1. Araştırmanın Sonuçlarına Yönelik Öneriler

- Ergenleri anlayabilmek ve yaşanan sorunları doğru yönetmek için, onların en yakınında olan öğretmen ve ebeveynlerin ergenlerin normal gelişim süreçlerini bilmeleri, farkında olmaları önem arz etmektedir.
- Hem anne babalar hem öğretmenler ergenlerle iletişim kurma becerilerini geliştirmelidir. Gençlerin düşünceleri ne olursa olsun iletişim koparılmamalı aksine sağlamlaştırılarak etkili ve yapıcı hale getirilmelidir.
- Ergen çocuğuyla arasındaki iletişim kalitesini artırmak isteyen ya da ergen çocuğuyla iletişim kurmakta zorlanan ebeveynler için bir uzmandan yardım almak yol gösterici olabilir.
- Gençlerin büyüme süreçlerine bu süreçte ortaya çıkan duygu ve düşüncelerine saygı duyulmalıdır. Çekinmeden kendilerini ifade edebilecekleri varsa sorularını yöneltebilecekleri güvenli ortamı oluşturulmalıdır.
- Günümüzün gençlerine hitap edecek internet oyunları, sinema, sanat, edebiyat alanında çalışmalar yapılmalıdır.
- İslam inancı gençlere hitap edecek sahih kaynaklara dayanarak kendi çağdaş modelini ortaya koymalı. Bu çerçevede kelam ve felsefe çalışmaları hızlandırılmalıdır. Böylece ortak bir din dili inşa ederek gençlerin sorularına cevap üretecek argümanlar oluşturulmalıdır.

- İleride daha büyük problemlerin engellenmesi, geleceğimiz olan gençlerimizin huzuru ve refahı için öğretmen ve ebeveynler gençlerin yaşadığı sıkıntı ve bunalımların farkında olup organize bir şekilde birlikte hareket etmelidir.
- Din dersi müfredat içeriğinin geliştirilerek nitelikli hale getirilmesi önerilmektedir. Müfredat güncelleştirilerek cazip hale getirilmelidir. Sürekli tekrar eden bilgilerden arındırılıp öğrencinin merak ettiği güncel meseleler dahil edilmelidir. Öğretmenlerin de buna yönelik pedagojik formasyon ve mesleki yeterlilikleri kazanması sağlanmalıdır.
- Gençler kimliklerini inşa ederken rol model arayışı içine girerler. Bu anlamda gençlerde şuurlu bir dini inanışın gelişebilmesi çevresindeki insanların sorumluluğundadır. Gençlerin İslam'ı doğru anlayabilmeleri için öncelikle hem anne babalarının hem öğretmenlerinin güzel örnek olmalarına ihtiyaçları vardır.

6.2.2. Araştırma Yapacaklara Yönelik Öneriler

- Bu çalışma, mülakatların yapıldığı zaman ve kişilerle sınırlıdır. Toplumsal olguların sürekli değişebildiği göz önünde bulundurulduğunda farklı bir zaman diliminde bu ve buna benzer çalışmalar yapılması alana daha fazla katkı sağlayacaktır.
- Bu araştırma planlanırken gençlerle de mülakat ve odak grup görüşmesi yapılması planlanmıştır ancak pandemi sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Ergenler mutlaka çalışmaya dahil edilmelidir.
- Bu araştırmanın odak noktasını lise kademesindeki ergenler oluşturmaktadır. Özellikle üniversite gençliği üzerinde de çalışmalar yapılmalıdır.
- Bu çalışma İstanbul ilinde öğretmenler ve ebeveynlerin ergenler hakkındaki görüşleri alınarak gerçekleştirilmiştir. Başka bölge ve şehirlerde gençlerin dini yönelimleri üzerine çalışmaların yapılması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar.

REFERANSLAR

- Acuner, Hacı Yusuf “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi”, (doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniv., 2004).
- Adams, James F. Ergenliği Anlamak: Ergen Psikolojisinde Güncel Gelişmeler, (ed.,) Ali Dönmez, (haz.,) Bekir Onur, İstanbul: İmge Kitapevi, 1995.
- Adler, Alfred, İnsan Tabiatını Tanıma, çev., Ayla Yörükkan, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1994.
- Akarsu, Bediha Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: inkılap Yayınları, 2017.
- Altinköprü, Tuncay Karakter Bilim İnsan Tanıma Sanatı Şahsiyet Analizi: Kişiliğin Yapısı ve Yorumu, İstanbul: Altinköprü Yayınları, 1980.
- Apaydın, Halil Dini Duygu ve Dini Davranış Psikolojisi, Din Psikolojisi, Halil Apaydın (ed.), İstanbul: Sem Ofset, 2017.
- Apaydın, Halil, Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü, İstanbul: Bilimkent, 2016.
- Arıcan, Musa Kazım, “Uluhiyet Anlayışları”, Din Felsefesi, Recep Kılıç ve Mehmet Said Reçber (ed.) Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Armağan, İbrahim, Gençlik Gözüyle Gençlik 21.Yüzyıl Eşiğinde Türkiye Gençliği, Ankara: Kırkısraklılar Vakfı Usadem Yayınları, 2004, s.7.
- Aslan, Adnan, Din Felsefesine Giriş, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015.
- Atak, Hasan, Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kurumsal Bir Değerlendirme, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3/1, (2011), s.163-213.
- Atalay, Sare Levin ve Osman Caner Taslaman, “Natüralizm ve Teizm Açısından Akıl Delilinin Değerlendirilmesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (2017), s.362-389.
- Ay, Mahmut, “Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması”, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 46/2, (2005), s.107-130.
- Aydın Topaloğlu, Teizim Ya Da Ateizm, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Aydın, Ayhan Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, İstanbul: Alfa, 2000.
- Aydın, Betül, Ahmet Şirin, Müge Yayıcı, Mustafa Otrar, Eğitim Psikolojisi, Levent Yayıcı, (ed.,) B. Aydın. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Akademisi Başkanlığı, 2002.
- Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, Ankara: Selçuk Yayınları, 1992.

- Aydın, Mehmet S., Din Felsefesi, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Aytepe, Mahsum, “Deizm Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 3/1 (2017), s.113-136.
- Babayiğit, Mehmet “Gençliğin Dini İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış”, Gençlik dönemi ve eğitimi II, Hayati Hökelekli (ed.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Bahadır, Abdülkerim, “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, (yüksek lisans tezi, Uludağ Ün., 1994).
- Bahadır, Abdülkerim, Ergenlik Döneminde Din ve Ahlak Gelişimi, Mehir Aile Dergisi, Konya: 2001, s.45-54.
- Bakırcıoğlu, Rasim Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Anı, 2016.
- Bakioğlu, Ayşen, vd., Ayşen Bakioğlu(ed.), Eğitim Psikolojisi, Ankara, Nobel, 2018.
- Baltaş, Zuhale ve Acar Baltaş, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985.
- Başal, Handan Asude, Gelişim ve Psikoloji, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2018.
- Bayraktar, Mehmet, Bir Hıristiyan Dogması Teslis, Ankara: Ankara Okulu Yay, 2007.
- Bilgin, Nuri, Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık, İzmir: 1994.
- Bilgin, Nuri Sosyal Psikoloji Sözlüğü, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Bilgin, Nuri, İnsan İlişkileri ve Kimlik, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1996.
- Bilgin, Nuri, Kimlik İnşası, İzmir: Aşina Kitaplar, 2007.
- Boutroux, Emile Çağdaş Felsefede İlim ve Din, çev., Hasan Karıpoğlu. İstanbul: MEB, 1988.
- Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000.
- Capra, Fritjof, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, çev., Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Coşkun, İbrahim “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri, Vecihi Sönmez vd.(ed.) (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017).

- Creswell, John W. Nitel Araştırma Yöntemleri, çev.; Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, İstanbul: Remzi, 1990.
- Çağdaş, Aysel ve Zarife Seçer (Şahin), Çocuk ve Ergenlerde Sosyal ve Ahlak Gelişimi, Ramazan Arı (ed.) İstanbul: Nobel, 2002.
- Çayır, Celal, Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2, (2013), s.25-60.
- Çayır, Celal, Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma, Bilimname: Düşünce Platformu, 27/2, (2014), s.59-88.
- Çiğdem, Ahmet, Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.
- Deniz, Metin Figen Çok, Veli Duyan, Duygusal Özerklik Ölçeği'nin Ergenler İçin Uyarlanması ve Psikometrik Özellikleri, Eğitim ve Bilim, 38/167, (2013), s.352-363.
- Dhavamony, Mariasusai, Dinlerde Tanrı Anlayışı çev., Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2010), s.189-210.
- Dorman, M. Emre, "Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşımla", (doktora tezi, Marmara Üniv., 2009.
- Düzgün, Şaban Ali, "Deizm Öncü İsimler: Temel Doktrin", Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri, Vecihi Sönmez vd.(ed.), (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017)
- Düzgün, Şaban Ali, Kur'an'ın Tevhid Felsefesi, Kelam Araştırmaları Dergisi, 3/1, (2005), s.3-21.
- Ekşi, Aysel, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985.
- Ekşi, Aysel, Gençlerimiz ve Sorunları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Engin, Hatice Armağan Yıldız (Ed.), Gelişim Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2010.
- Er, Hamit ve Hasan Kaplan (ed.), Kohlberg ve Ahlaki Gelişim Teorisi, İstanbul: Mahya Yayınları, 2020.
- Erdem, Engin "Seküler/Post-Seküler Dünyada Dinin Yeri, Dini Düşüncede Sorunlar ve Yorumlar, Düzgün Şaban Ali ve Tuğba Günel (ed.), İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Erdoğan, İbrahim Halil "Deizm ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11/57, (2018), s.789-804.

- Erikson, Erik H., İnsanın 8 Evresi, çev., Gonca Akkaya, İstanbul: Okuyan Us, 2014.
- Evkuran, Mehmet, Vahiy Olgusu, Siyer Araştırmaları Dergisi, 2, (2017), 115-193.
- Gander, Mary J. ve Harry W. Gardier, Çocuk ve Ergen Gelişimi, çev., Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, Ankara: İmge Kitapevi, 2010.
- Goldstein, E. Bruce Kişilik, çev., Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs, 2013.
- Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, Ankara, 1993.
- Gündüz, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Gündüz, Şinasi, Yaşayan Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Hancerlioğlu, Orhan Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar, Ankara: Remzi Kitabevi, 1993.
- Hayta, Akif “Anneden Allah’a Bağlanma Teorisi ve İslam’da Allah Tasavvuru”, Dergi Park, Değerler Eğitim Dergisi, 4/12, (2006), s.29-63.
- Hoy, Anita Woolfolk, çev: Duygu Özen Eğitim Psikolojisi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, İstanbul: Dem, 2009.
- Hökelekli, Hayati, Psikolojiye Giriş, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008.
- İnanç, Banu Yazgan, Mehmet Bilgin ve Meral Kılıç Atıcı, Gelişim Psikolojisi, Ankara: Pagem, 2008.
- Kaplan, Hasan Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık, Din Psikolojisi, Halil Apaydın (ed.) İstanbul: Sem Ofset Yayınları, 2017.
- Karaca, Faruk, Dini Gelişim Psikolojisi, Faruk Karaca, Dini Gelişim Psikolojisi, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan (ed.), Din Psikolojisi el kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kaya, Zeynep, Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi, İstanbul: Dem, 2015.
- Kayıklık, Hasan “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 46/1, (2005), s.133-155.
- Koç, Bozkurt, Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba, Dini Araştırmalar, 11/31, (2008), s.49-60.
- Koçak, Zeynep Canan “Günümüz, Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/42 (2019), s.117-134.

- Koloğlu, Orhan Ő., Kalam ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berahime, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi, 13/1, (2004), s.159-194.
- Konuk, Yurdağul Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ankara: TDV, 1994.
- Korkmazgöz, Rıza "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 20 (2020), s.55-94.
- Köknel, Özcan Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, İstanbul: Bozak Matbaası, 1970.
- Kula, M. Naci Kimlik ve Din (Ergenler Üzerine Bir Araştırma), İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001.
- Kulaksızoğlu, Adnan Ergenin Sorunları, Ahmet Kot (ed.), Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu Araştırma Yayınları, 1992.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, İnanç, Psikolojisi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2011.
- Metmetoğlu, Ali Ulvi, Tanrıyı Tasavvur Etmek, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Mevlüt Özler, "Tevhid", TDV İslâm Ansiklopedisi, son güncelleme 27 Mayıs, 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid#1>
- Miller, Patricia H. Gelişim psikolojisi Kuramları, çev., Zeyep Gültekin, Ankara: İmge Kitapevi, 2007.
- Murtaza, Korlaelçi "Panteizm Vahdet-i Vücut mudur?", Felsefe Dünyası (1992), s.43-50.
- Odağ, Celal, Ergenler: Bizi Örnek Alanlar, Örnek Aldıklarımız, İzmir: Meta Basım, 2008.
- Ok, Üzeyir, Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları, Dini Araştırmalar, 8/22, 2005, s.11-40.
- Onur, Bekir, Gelişim Psikolojisi, Ankara, İmge Kitapevi, 1995.
- Onur, Bekir, Gelişim Psikolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 2014.
- Onur, Bekir, Gelişim Psikolojisi, Ankara: İmge Kitapevi, 2017.
- Osman, Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İŞleri Başkanlığı, 1995.
- Özbay, Haluk ve Emine Öztürk, Gençlik, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Özler, Mevlüt "Tevhid", TDV İslâm Ansiklopedisi, son güncelleme 27 Mayıs, 2021.
- Öztürk, M. Orhan, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, İstanbul: Evrim Basım Yayın Dağıtım, 1989.

- Parman, Talat, Ergenliğin Yüzleri, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2010.
- Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Peker, Hüseyin Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2000.
- Raffaele, Pettazoni, Monoteizmin Teşekkülü, çev., Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, (2000), s.285-294.
- Razon, Norma, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985.
- Recep Şentürk(ed.), İbn Haldun Güncel Okumalar, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Santrock, John W. Yaşam Boyu Gelişim, çev., Galip Yüksel, Ankara: Nobel, 2017.
- Senemoğlu, Nuray Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Pagem Akademi, Ankara: 2010.
- Söylev, Ömer Faruk, İnsan Gelişimi ve Din, Din Psikolojisi, Halil Apaydın (ed.), İstanbul: Sem Ofset, 2017.
- Steinberg, Laurence Ergenlik, çev., Figen Çok, Hülya Ercan, Müge Artar, Ertuğrul Uçar, Seher A. Sevim, Melike Bağlı, Ayşe Aypay, Tülin Şener, Rukiye Parmaksız, Cem Satman, Taner Yiğit, Emine Gül Kapçı, Ankara: İmge Kitapevi, 2007.
- Swets, Paul W. Ergen Çocuğumuzla Konuşma Sanatı, çev., Bahar Atlamaz, İstanbul: Varlık Yayınlar, 2008.
- Şahin, Adem (ed.) Dine Psikolojik Yaklaşımlar, Konya: Selçuk Üniv. 2008.
- Şahin, Adem, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, Marife Dergisi, 7/1, (2007), s.221-247.
- Şahin, Filiz, Ahlakın Akli ve İnsani Temeli, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Şentürk, Habil Eğitim Psikolojisi, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Şuayip, Karataş Kur’an’da Tevhidin Zıttı Olarak Şirk Kavramı, Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı, cilt: I, (2019), s.199-222.
- Tanrıverdi, Hasan, “Vahdet-i Vücûd-Panteizm Karşılaştırması”, Dinî Araştırmalar, 14/40, (2012), s.5-27.
- Taylor, Charles, Seküler Çağ, çev., Dost Körpe, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Tekin, Mustafa “Paradigmatal Krizin Görünürlük Noktaları: Deizm, Ateizm”, Yetkin Düşünce Dergisi, 2/5, (2019).

- Temel, Fulya ve Ayşe B. Aksoy, Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım, Ankara: Nobel, 2016.
- Thompson, Mel Din Felsefesini Anlamak, çev., Kemal Akay, İstanbul: Optimist Yayınları. 2012.
- Topaloğlu, Aydın, Ateizm Eleştirisi, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2004.
- Topses, Gürsen Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2006.
- Ulusoy, Ayten (ed.), Gelişim ve Öğrenme, Anı Yayıncılık, Ankara: 2015.
- Ünsal, Didem, der., Prof. Dr. Yankı Yazgan 99 Sayfada Ergenlikten Gençliğe Söyleşi, İstanbul: 2018.
- Vergote, Antoine, Din İnanç ve İnançsızlık, çev., Veysel Uysal, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Vural, Mehmet İslam Felsefesi Sözlüğü, Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Waring, E. Graham (ed.), Deism and Natural Religion: A Source Book, New York: Frederich Ungar Publishing, 1967.
- Wood, Allen W., Kant'ın Deizmi, çev., Necmettin Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52/1, (2011), s.327-347.
- Yasa, Metin, Panenteizmin Tarihsel Ardalanı Üzerine, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2005), s.129-146.
- Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987.
- Yavuz, Kerim, Günümüzde İnançın Psikolojisi, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yavuzer, Haluk Çocuk Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002.
- Yavuzer, Haluk, Gençleri Anlamak, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2010.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Yıldırım, Ali, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Konya: Çizgi Kitapevi, 2015.
- Yörükoğlu, Atalay Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, İstanbul: Özgür Yayınları, 2016.
- Yörükoğlu, Atalay Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.

Yörükoğlu, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı: Çocukun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.

Ziyalar, Adnan, Aile ve Çocuk Gençlik Yılı Konferansı, İstanbul: Akbank, 1985.

EKLER

EK A: Öğretmen Mülakat Soruları

I. Bölüm

1. Mesleki branşınız?
2. Kaç yıldır bu mesleği yapıyorsunuz?
3. Görev yapılan okul türü nedir?
4. Medeni durumunuz?
5. Kaç çocuğunuz var?

II. Bölüm

6. Şimdiki genç kuşak hakkında ne düşünüyorsunuz?
7. Kendi kuşağınızla kıyaslayınca neler dikkatinizi çekiyor?
8. Gençler bağlamında gelecekle ilgili bir endişeniz var mı?
  - a. Mesela din konusunda endişelenmeli miyiz? Gençlerin dine karşı tutumları nasıl? Dini konularda gençlerde gözlemlediğiniz olumlu olumsuz durumlar var mı?
  - b. Varsa nelerdir?
9. Gençler size ne tür konularda sorular soruyor?
  - a. Din ve inançla ilgili sorular soruyorlar mı?
    - i. Ne tür sorular? Birkaç örnek vermeniz mümkün mü?
10. Gençlerin bir arayış içerisinde olduğu söylenebilir mi?
  - a. Dini bir arayış içerisinde olduğu söylenebilir mi?
  - b. (Evetse) Bu bağlamda gençlerin dinle ilgili arayışlarında nelere şahit oldunuz/oluyorsunuz?
11. Dinle ilgili şüphe, sorgulama, uzaklaşma veya ilgisizlik gibi tutumlara şahit oluyor musunuz?
  - a. (Evetse) Bu bahsettiğiniz tutumun arkasındaki sebep, motivasyon sizce nedir?
12. Bazen din dersi öğretmenleriyle öğrenciler arasında inanç konularında tartışmalar olduğu ve sunulan dini bilgilerdeki tutarsızlıklar ve çağın sorunlarına cevap üretemeyen din hocaları sebebiyle gençlerde din düşüncesinin saygınlığına zarar verdiğini söyleyenler oluyor. Siz ne düşünüyorsunuz?
13. Ders müfredatı öğrencilerin sorularına cevap bulması açısından yeterli midir? /Yeniden gözden geçirilip düzenlenmeli midir?
14. Sizce gençlerin inanç formasyonunda hangisi daha etkili ve neden?
  - a. Medya, internet ortamı, ekran hocaları, akranları, anne ve babalar, öğretmenler.

III. Bölüm

15. Son zamanlarda gençlerin dini yaklaşımıyla ilgili çeşitli spekülasyonlar oluyor. Dini sorgulayan kimi gençlerin deizme kaydığı söyleniyor. Sizce böyle bir durum var mı? Söylenildiği gibi yaygın mı?
  - a. (Evetse), Örnek verebilir misiniz?
16. Bu çerçeve de size nasıl sorular geliyor? Gençlerin din algısı nasıl şekilleniyor? Ne tarafa evriliyor?
17. Ateizm, deizm ile ilgili öğrencilerden nasıl sorular geliyor? Ve bu soruları soran öğrencilerin profilleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
18. Dini meselelerin halkın önünde tartışılmasını doğru buluyor musunuz? Neden?
19. Başka eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Teşekkür ederim.

EK B: Ebeveyn Mülakat Soruları

I. Bölüm

1. Kendinizi biraz tanıtır mısınız?
  2. Ne işle meşgulsünüz?
  3. Nereden mezunsunuz?
  4. Kaç yıllık evlisiniz? Eşiniz ne iş yapar?
  5. Kaç çocuğunuz var?
-

II. Bölüm

6. Çocuklarınızın arasında kaç yaş var? (Birden fazla çocuğu varsa)
  7. Çocuk/çocuklarınız hangi okullara gidiyor?
  8. Çocuklarınızın geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz?
  9. Ne iş yapmak istiyorlar, hayata yaklaşımları nasıldır?
  10. Çocuklarınızla iletişiminiz nasıl?
  11. Ergenlik dönemindeki çocuğunuzun hayata yaklaşımı nasıl?
  12. Şimdiki genç kuşak hakkında ne düşünüyorsunuz?
  13. Kendi kuşağınızla kıyaslayınca neler dikkatinizi çekiyor?
  14. Çocuğunuzla ilgili ne tür endişeleriniz var?
  15. Ergenlik süreci fırtınalı ve zor bir süreç olarak bilinir. Çocuğunuzla iletişim nasıl, anlaşabiliyor musunuz?
    - a. Sizinle aynı fikirde olmadığı konularda tavrınız nasıl oluyor? Kendi görüşlerini sizinle tartışabilirler mi?
    - b. Sizi kızdıracak bir şey yaptığında nasıl tepki verirsiniz?
  16. Eşinizin ergen çocuğunuzla ilişkisi nasıldır? Arkadaş gibi midir yoksa çok sert midir?
    - a. (Sıkıntılı ise) Bu durum sizi kaygılandırıyor mu?
-

III. Bölüm

17. Başka kaygılarınız var mı?
  - a. Mesela inanç konusunda sizi kaygılandıran bir durum oluyor mu?
18. Çocuğunuzun dini açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?
19. Dini eğitimi sadece okuldan mı aldı?
20. Çocuğunuzda din konusunda sorgulama, uzaklaşma, şüphe ve ilgisizlik gibi tutumlara şahit oluyor musunuz?

- a. (Evetse) Bunun sebebi sizce nedir?
21. Çocuğunuz size sorular sorar mı?
  - a. Ne tür sorular sorar?
  - b. Din konusunda sorular sorar mı?
  - c. Kaç yaşında bu tür sorular sormaya başladı?
22. Ateizm, Deizm ile ilgili soru soruyor mu?
  - a. (Evetse) Ne gibi sorular?
  - b. (Eğer öyleyse) Deist, ateist olmadan önce onda gözlemlediğiniz şeyler oldu mu?
  - c. Bu olaydan sonra, çocuğunuzla aranızdaki ilişkide bir mesafe oluştu mu?
  - d. Sizce çocuğunuzun düşünlerinin şekillenmesinde neler etkili olmuş olabilir?
  - e. Dini konuda kendisini hiç zorladığımız oldu mu?
  - f. Çocuğunuzun bu tutumunda size karşı bir tepki olabileceği içinizden hiç geçti mi?
23. Sizce gençlerin inanç formasyonunda hangisi daha etkilidir ve neden?
  - a. Medya, internet ortamı, ekran hocaları, akranları, anne ve babalar, öğretmenler?
  - b. Sizce öğretmenlerin sunduğu dini bilgiler yeterli mi? Nelere şahit oluyorsunuz?
  - c. Medyada din adına konuşanların çocuğunuzun olumsuz etkilediğini düşünüyor musunuz?
24. Ailenizi/kendinizi dindar bir aile olarak tanımlar mısınız?
(Hiç/biraz/orta/çok)
25. Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Teşekkür ederim.

EK C: Öğretmen Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

LÜTFEN BU DÖKÜMANI DİKKATLİCE OKUMAK İÇİN ZAMAN AYIRINIZ

Merhaba ben Tuğba DİKBAŞ. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Din Bilimleri Yüksek Lisans öğrencisiyim. Gençlerin din algıları ve dini düşünceleri üzerine bir araştırma yapıyorum. Öğretmenler gençlerin yakınında bulunan, gözlem yapan ve onlardaki değişikliklere yakinen şahit olan kişilerdir. Bu sebeple sizlerin sunacağı görüşleri çok önemsiyorum.

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkında sahibsiniz.

Yöneleceğim sorular, bilimsel bir çerçevede düşüncelerinizi değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. İsim ve diğer kimlik bilgileriniz tamamen gizli tutularak görüşleriniz sadece bilimsel bir araştırma için kullanılacaktır. Mülakat yaklaşık bir saat sürecektir. Sizin için bir sakıncası yoksa süreci hızlandırmak ve kolaylaştırmak için görüşlerinizi kayıt altına alacağım.

Katkılarınız için şimdiden çok teşekkür ederim.

1. Araştırmayla İlgili Bilgiler:

- Araştırmanın Amacı: Ergenlerde inanç gelişimi incelemek
- Araştırmanın İçeriği: Ergen çocuğu olan ebeveynlerle çocuklarının dini gelişimi konusunda yapılandırılmış görüşme yapılacak
- Araştırmanın Nedeni: Bilimsel araştırma Tez çalışması
- Araştırmanın Yapılacağı Yer(ler): İstanbul

Araştırmaya Katılması Beklenen Katılımcı/Gönüllü Sayısı: 10 Kişi

2. Çalışmaya Katılım Onayı:

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya/gönüllüye verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. **Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı, soru sorma ve tartışma imkanı buldum ve tatmin edici yanıtlar aldım. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı.** Bu çalışmayı istediğim zaman ve herhangi bir neden belirtmek zorunda kalmadan bırakabileceğimi ve bıraktığım takdirde herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmayacağımı anladım.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

(Varsa) Velayet veya Vesayet Altında Bulunanlar İçin:

Veli veya Vasisinin (kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

Not: Bu form, iki nüsha halinde düzenlenir. Bu nüshalardan biri imza karşılığında gönüllü kişiye verilir, diğeri araştırmacı tarafından saklanır.

Araştırmacının

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

EK D: Ebeveyn Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

LÜTFEN BU DÖKÜMANI DİKKATLİCE OKUMAK İÇİN ZAMAN AYIRINIZ

Merhaba ben Tuğba DİKBAŞ. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Din Bilimleri Yüksek Lisans öğrencisiyim. Gençlerin din algıları ve dini düşünceleri üzerine bir araştırma yapıyorum. Anne babalar gençlerin en yakınında bulunan ve onlardaki değişikliklere yakinen şahit olan kişilerdir. Bu sebeple sizlerin sunacağı görüşleri çok önemsiyorum.

Çalışmayı yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz biçiminde yorumlanacaktır. Size verilen formlardaki soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayın. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkında sahipsizsiniz.

Yönelteceğim sorular, bilimsel bir çerçevede düşüncelerinizi değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. İsim ve diğer kimlik bilgileriniz tamamen gizli tutularak görüşleriniz sadece bilimsel bir araştırma için kullanılacaktır. Mülakat yaklaşık bir saat sürecektir. Sizin için bir sakıncası yoksa süreci hızlandırmak ve kolaylaştırmak için görüşlerinizi kayıt altına alacağım.

Katkılarınız için şimdiden çok teşekkür ederim.

1. Araştırmayla İlgili Bilgiler:

- Araştırmanın Amacı: Ergenlerin dini gelişim, değişim ve dönüşümlerini incelemek
- Araştırmanın İçeriği: Ergen çocuğu olan ebeveynlerle çocuklarının dini gelişimi konusunda yarı yapılandırılmış görüşme yapılacak
- Araştırmanın Nedeni: Tez çalışması
- Araştırmanın Yapılacağı Yer(ler): İstanbul

2. Çalışmaya Katılım Onayı:

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya/gönüllüye verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. **Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı, soru sorma ve tartışma imkânı buldum ve tatmin edici yanıtlar aldım. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı.** Bu çalışmayı istediğim zaman ve herhangi bir neden belirtmek zorunda kalmadan bırakabileceğimi ve bıraktığı takdirde herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmayacağımı anladım.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:

İmzası:

Araştırmacının

Adı-Soyadı:

İmzası:

EK E: Etik Kurul İzni

T.C.
İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR VE YAYIN ETİĞİ KURULU
BAŞKANLIĞI KARAR FORMU

BAŞVURU BİLGİLERİ	ARAŞTIRMANIN AÇIK ADI	Öğretmenler ve Ebeveynler Gözüyle Ergenlerde Deizm Yönelimi: İnanç Gelişimi Üzerine Bir Araştırma			
	KOORDİNATOR/SORUMLU ARAŞTIRMACI UNVANI/ADI/SOYADI	Tuğba Dikbaş-Din Bilimleri Yüksek Lisans/MEB Öğretmen			
	KOORDİNATOR/SORUMLU ARAŞTIRMACININ UZMANLIK ALANI	Din Bilimleri			
	KOORDİNATOR/SORUMLU ARAŞTIRMACININ BULUNDUĞU MERKEZ	İstanbul			
	ARAŞTIRMAYA KATILAN MERKEZLER	TEK MERKEZ ☒	ÇOK MERKEZLİ ☐	ULUSAL ☒	ULUSLARARASI ☐
Değerlendirilen Belgeler	Belge Adı	Taribi	Versiyon Numarası	Dili	
	ETİK KURUL BAŞVURU FORMU	11.02.2020		Türkçe ☒ İngilizce ☐ Diğer ☐	
	BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU	11.02.2020		Türkçe ☒ İngilizce ☐ Diğer ☐	
	SOSYODEMOGRAFIK FORM	11.02.2020		Türkçe ☒ İngilizce ☐ Diğer ☐	
	KARAR NO: 2020/05-1	TARİH: 13.02.2020			
	KARARI HAZIRLAYAN:	Neslihan Pala			
Karar Bilgileri	<p>KARAR: Kurulumuza başvuran Sn. Tuğba Dikbaş - "Öğretmenler ve Ebeveynler Gözüyle Ergenlerde Deizm Yönelimi: İnanç Gelişimi Üzerine Bir Araştırma" isimli proje; amaç, araştırma türü ve örneklem, veri toplama araçları, süreç ve işlemler, veri analizleri dikkate alınmak suretiyle değerlendirilerek aşağıdaki sonuca ulaşılmıştır.</p> <p>Proje etik açıdan uygun bulunmuştur ☒</p> <p>Projenin etik açıdan geliştirilmesi gerekmektedir ☐</p> <p>Proje etik açıdan uygun bulunmamıştır ☐</p>				

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad: Tuğba Dikbaş

Eğitim:

2006 – 2010 İlahiyat Lisans, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

2017 – 2021 Din Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İş Deneyimi:

2012 – 2021 MEB İHL Meslek/DKAB Öğretmeni (Devam etmekte)